

БУХЫ ОРОНУУДАЙ ПРОЛЕТАРИНАР, НЭГЭДЭГТЭЙ

ГАЗЕТЭ
1951 ОНОЙ
ОКТЯБРИЙН 1-НЭЭ
БУРЯД ХЭЛЭН ДЭЭРЭ
ОРШУУЛАГДАЖА ГАРНА

Суббото,

январийн 27,

1990 он

№ 5 (7063)

Сэн 10 мүнэгэн.

Буряадай Залуушуул

БУРЯАДАЙ КОМСОМОЛ ОУГАНИЗАЦИЙН ОУГАН

УГЛУВООГУУР

удаадахи үдэрын
областной
комсомолой
XXXIV
конференци
түгэсөө

ТЭРЭНЭЙ ДУНГУУД ТУХАЙ
2-ДОХИ ХУУДААНДА УНШАГ-
ТЫ,

Д. АЛТАЕВАЙ фото.

Информационно мэдээсэл

Январин 19-д Улаан-Удэ тогтодо областной комсомолой тоосоото-хунгалтын XXXIV конференци болоо.

Удаадахи өсүүдэлнүүд конференци дээрэ зүбшэн хэлсэгдэхээр табигдаа: ВЛКСМ-эй областной комитетэй худалдмээр тухай тоосон, областной комсомолой организацин шалгалтын комиссийн тоосон, ВЛКСМ-эй областной комитетдэ хунгалга, областной комсомолой организацин шалгалтын комиссийн хунгалга, ВЛКСМ-эй ХХI съездын болон РСФСР-эй комсомолой организацинүүдэд съездын делегатудыг хунгалга, ВЛКСМ-эй ЦК-гай бүридэлдэ зүүршаша тухай асуудал.

ВЛКСМ-эй обкомой тоосоото эмдхэлэй «Буряадай залуушуул» газетдэ урьдшаан томилогдоһон дээрэһээ ВЛКСМ-эй обкомой нэ-

гэдэх секретарь Цыденжап Батуев тэрэмнэ хуряагыгаар хэлээ. Областной комсомолой организацин шалгалтын комиссийн түрүүлэгшэ Владимир Сапрыкин тоосото эмдхэл хээ.

Эмдхэлнүүдэ зүбшэн хэлсэгдэхэдэ хабаадалсаа үзбэл: Виктор Карпов — «Бамтоннельстрой» УПС-гэй ВЛКСМ-эй комитетдэ секретарь, Александр Васильев — ВСТИ-гэй комсомолой комитетдэ секретарь, Александр Задевалов — ВЛКСМ-эй Баунтий райкомой нэгдэх секретарь, Владимир Пильчиков — сэрэгшэд-интернационалистиүүдэд Советдэй гэшүүн, Октябрьска районой 3-дахь МЧ-гэй секретарь, Олег Филиппов — ВЛКСМ-эй Ивалтын райкомой нэгдэх секретарь, Владимир Богданов — сэрэгшэ албатан, Александр Варфоломеев — ВЛКСМ-эй

Мулар-Шэбэрэй райкомой нэгдэх секретарь, Юрий Намсарев — Эздын районой Лениний нэрлэжэ колхозой хонишон, Анатолий Калашников — Сэлэнгын районой Хөлбөөлжоней уурхайн комсомолой комитетдэ секретарь, Геннадий Дашков — Ярууны районой «Комсомольский» совхозой Эрхын МТФ-а даагыш, Марианна Болдырева — 670-дахь СМП-гэй комсомолой комитетдэ секретарь, Муйска районой «Буряадай комсомольца» отрядай командир, Александр Егин — ВЛКСМ-эй Улаан-Удэ горкомой нэгдэх секретарь, Олег Журавлев — Барганагай национальна паркын ихтнолог, Андрей Масквич — БГПИ-гэй студент, Андрей Колодин — Эздын комбинатай ВЛКСМ-эй комитетдэ секретарь, Ирина Протопопова — Хяагы хотын дунда

хургуулиин классха тадуур худалдмээр эмдхэлэгшэ болон бусад.

Конференциин зай соо микрофон тодлогдожэ, делегатудыг конференциин худалдмээр тухаа дурдхалнуудыг оруулаа.

КПСС-эй Буряадай обкомой нэгдэх секретарь, КПСС-эй ЦК-гай гэшүүндэ кандидат А. М. Беляков, ВЛКСМ-эй ЦК-гай эмдхэлэй таагыг даагыш орлогшо Ю. Мишов плануудыг худалдмээр-дэ хабаадалсажа, үгэ хэлээ.

Республикын Министруудай Советдэй Түрүүлэгшэ С. Н. Булдаев, профсоюзудай областной Советдэй түрүүлэгшэ Н. А. Розанов, СССР-эй оборонин министрестын харюусалгата худалдмээрлэгшэ А. В. Ковтунов, Эрхүүгэй областын ВЛКСМ-эй Усть-Ордын окруйкомой секретарь О. Икено-

ва, мүн партиин районой комитетдүүдэй секретарьнар, республикын министрестынүүд болон албан зургаануудай хүтэлбэрлэгшэд, Буряадай комсомолой өвөрмөц конференциин худалдмээр-дэ хабаадалсаа.

Делегатудыг амандатна комиссийн түрүүлэгшэ М. Полотовый эмдхэл шатина баталла.

Тоосоото үе соо ВЛКСМ-эй обкомой худалдмээр конференци хунгалтатэй гэжэ мэдэрээ. ВЛКСМ-эй обкомой тоосоото эмдхэлээр тогтоон абтажа, областной комсомолой организацин шалгалтын комиссийн эмдхэл баталла.

Конференци ВЛКСМ-эй областной комитетдэ, областной комсомолой организацин шалгалтын комиссийн шэнэ бүридэл, ВЛКСМ-эй ХХI съездын делегатудыг, РСФСР-эй комсомолой организацинүүдэд съездын делегатудыг хунгалга, ВЛКСМ-эй обкомой нэгдэх секретарь Ц. Батуевы ВЛКСМ-эй ЦК-гай гэшүүндэ бүридэлдэ оруулаар зүүршалаа.

БУРЯАДАЙ ОБЛАСТНОЙ КОМСОМОЛОЙ ТООСООТО ХУНГАЛТЫН XXXIV КОНФЕРЕНЦИИН

ТОГТООЛ

1990 оной январин 19-нэй

Тоосоото үе соо ВЛКСМ-эй обкомой комитетдэ худалдмээр зүбшэн хэлсэгдэ, тобшолол хээ зүүрээ, энэ үедэ ВЛКСМ түгшүүрлэгэ байдалда ороо гэжэ конференци тэмдэглэжэ. Организацин нэрэ хүндэ хараа байса унаа, союз доторой журам доошолно, комсомолшуудай тоонь үсөөрнэ.

Комсомолой байдал обществын «үбшэнгүүдтэй», экономикын дутагдалнуудтай холбоотой, нацинууд хоорондохи харилсаанууд шалгалдана, заншалта политическ институтуудта найдахаа болжио эмдхэл гэжэ бидэ наймаар ойлогобди.

Комсомолой удха, зорилгонууд, байгууламжа тухай заншаһан ойлгосонууд, обществын хүгжэлтэ болон союз доторой хүгжэлтэнуудэй хоорондохи зай улам холодоно.

ВЛКСМ политическ организаци байханаа тодорхойлон харуулаха болжонхой, хунгалдамал органоудай гэшүүд партийна органоудта, Советдүүдтэ, профсоюзудта, ЦК-да, эрдэмтэдэй, багшанарай Советдүүдтэ болон бусад эмдхүүдтэ залуушуулай түлөөлэгшэд залуушуулай эрилтэнүүдэ элэрхэлэн харуулаа, хамгаалхэ жээ абуужанууд баталан абтаа.

хүсэлгүй болоһон дээрэһээ политическ организаци байхан удхаа гэжэ занлээ.

Залуушуулай организацин социальна эдэхи үүсхэлэе үргэдхэлгын, залуушуулай худалдмээр абуулха талаар шэнэ онол аргануудыг нэбтэрүүлгын, демократизацин замаар тэрэнэй нэрэ хүнды дээшлүүлгын шэнэ аргануудыг бэдрэлгэдэ областной организацин ажал абуулгатадоторхой турим бүрилдөөгүй.

Гээгшэ хамта тоосоото үе соо ВЛКСМ-эй комитетүүд социальна-экономическ зорилгонуудыг эмдхэлгэдэ залуушуулай үүргыг дээшлүүлгын асуудалнууд шид-хэгдээ, НТМ-гэй нинтэ гүрэнэй системэе хүгжөөхэ талаар хэм-жээ абуужанууд баталан абтаа.

МЖК-гай системэ тогтонжио, ажлын бүридэлнүүд хүгжээ эхлээ гэжэ конференци тэмдэглээ. Политклубуудай худалдмээр, пропагандистска худалдмээр абуулгатад үгэ буяалдаан дэлгэржэ эхлээ. Нийтүн мэдээсэлэй залуушуулай хэлбэлнүүдэй худалдмээр шухала асуудалнууд, обществодо боложо байхан хубилалтанууд тухаа хараа шэлэл баримталгана.

Союз доторой харилсаануудта демократизаци бэлүүлэгдэнэ, комсомолой бүхэ законнуудтэ бээ даанга байдал үргэдхэгдэнэ, кадрнуудтай абуулдаг худалдмээр найжаруулхын тула элдэб бэдрэлтэнүүд хэгдэнэ.

ВЛКСМ-эй комитетүүдтэ, районо, эхин организацинуудта оло-

һон мүнхгээ бээ даагад гаргашалаа талаар үргэн эрхүүд олгодоно.

Һурагсалай заведенинүүдтэ советдүүдтэ студентска, хурагша залуушуулай түлөөлэгшэд үргэдхэгдээ.

Буряадай областной комсомолой тоосоото-хунгалтын XXXIV конференци инжээ тогтооно:

1. ВЛКСМ-эй Буряадай областной комитетдэ худалдмээр хунгалтатэй гэжэ мэдэрээ.

2. Оруулагдан дурдхалнууд болон ажиглалтануудыг хараада абалсан, областной комсомолой организацин программа шэлэлнүүдэ баталха.

3. Комсомолой обком ВЛКСМ-эй ХХI съезд болотор областной комсомолой организацин Политическ программын проект зо-хсохо.

4. «РСФСР-эй ЛКСМ байгуулгын асуудалар» резолюци батал-ха.

5. ВЛКСМ-эй Уставай проектын талаар резолюци баталха.

6. Буряадай комсомолой орг-низацин орган мэтээр «Буряадай залуушуула» газетин статус тодорхойлохо. (Конференцинүүдэй хоорондохи забхарлалай үедэ газет-тэ пленумдэ тоосожо байха).

КОНФЕРЕНЦИИН СЭХЭ ДУУГАА ҮГЭЛГӨӨР ХУНГАГДАА ГЭБЭЛ:

Ц. Батуев — комсомолой обкомой нэгдэх секретарь, бюро-гой гэшүүнээр, А. Волков — хоор-дох секретарь, бюрогой гэшүүнээр, С. Подпретин — секретарь болон бюрогой гэшүүнээр, М. Кимов — секретарь, хурагша залуушуулай таагыг даагыш, бюрогой гэшүүнээр, Ю. Воин — секретарь, социальна-экономическ асуудалнуудай таагыг даагыш, бюрогой гэшүүнээр.

ВЛКСМ-эй обкомой бюрогой гэшүүдээр хунгалдаа гэбэл: Д. Шаг-лаев, А. Егин, А. Дружанин, А. Васильев, С. Анциферов, Г. Ма-жук, А. Титов, М. Полотов, Ю. Волгуцкий.

Конференци сэхэ дуугаа үгэл-гөөр хунгал, баталаа гэбэл:

Д. Шаглаев — эмдхэлэй-союзна худалдмээр таагыг даагыш, Б. Цыдыпов — үзэл сурталыг худалдмээр таагыг даагыш, В. Жигмитцыренов — спортивна, оборонно-иниэ худалдмээр таагыг даагыш, А. Васильев — студентнээр таагыг даагыш, Б. Семенов — финансово-ажалын таагыг даагыш, А. Измайлов — «Спутник» гэхэн залуушуулай уласхоорондын туризмн бюро-гой түрүүлэгшээр, Е. Занданов — «Сарма» гэхэн студентнээр от-рядудай областной штабай ко-мандираар, А. Түшенилова — тхо-нерэй организацин областной Советдэй секретарь, А. Дружанин — «Буряадай залуушуула» газет-ын редактораар.

Областной комсомолой орг-низацин шалгалтын комиссийн за-седани болоо, В. Сапрыкин тэр-нэй түрүүлэгшээр хунгалдаа.

ВЛКСМ-эй ХХI СЪЕЗДЫН ДЕЛЕГАДУУД

Батуев Цыденжап — ВЛКСМ-эй обкомой нэгдэх секретарь; Егин Александр — ВЛКСМ-эй Улаан-Удэ горкомой нэгдэх секретарь;

Еремчук Сергей — ОАП-ай залуу-шуулай түбэй директор, Желез-нодорожно район;

Бобрыш Сергей — БАМШ ай мэдээсэл-тоолом тодорхойлдог түбэй инженер-электрик;

Колодин Андрей — Эздын ком-бинатай комсомолой комитетдэ секретарь;

Путушкин Бата — Азын районой Неримдал тоххой аламд эко-номист.

РСФСР-эй КОМСОМОЛОЙ ОРГАНИЗАЦИНУУДАЙ СЪЕЗДЫН ДЕЛЕГАДУУД

Батуев Цыденжап — ВЛКСМ-эй обкомой нэгдэх секретарь; Настека Алла — ТСК-гай ВЛКСМ-эй комитетдэ секретарь;

Павлов Олег — ВЛКСМ-эй Хо-рин райкомой нэгдэх секре-тарь;

Романов Юрий — Хяагтын ээрл-гын-трикотажна фабрикын фанго-ва цехэй начальник;

Хайдапов Сергей — ВЛКСМ-эй Хурамханай райкомой нэгдэх секретарь;

Хандархаев Алексей — ВЛКСМ-эй Советскэ райкомой нэгдэх секретарь.

ВЛКСМ-эй областной комитетдэ бүридэл

Ануров Е. В.
Агафонов А. А.
Андреева Т. Г.
Анциферов С. Л.
Бадмаев С. И.
Бадмацыренов Б. С.
Баранов П. А.
Батуев Ц. Б.
Белобородов Г. П.
Белов О. А.
Борисов В. А.
Бурлаков С. С.
Бурдуковский В. В.
Бутаков Е. В.
Быликович А. П.
Васильченко А. А.
Васильев А. В.
Варфоломеев А. Г.
Вовк Ю. В.
Волгуцкий Ю. А.
Волков А. Л.
Гарсанов Б. А.
Гармажапов Б. Д.
Гармажапов П. Д.
Гармеев С. С.
Дабеева Н. Л.
Дарижапов Н. Д.
Дашнев С. Ц.
Доржиев А. В.
Доржиев Ц. Э.
Дикая Н. А.
Дорофеев И. К.
Дружанин А. Л.
Егин А. А.
Ефимов В. С.
Жамбалов О. Ч.

Жамьянов О. Ш.
Жигмитцыренов В. Ж.
Задевалов А. Н.
Занданов Е. О.
Заречин А. А.
Зверев А. Р.
Иванов А. М.
Икитов Ю. П.
Измайлов А. В.
Калашников А. И.
Карпов В. В.
Кимов М. В.
Кондратьев В. И.
Кондратьева А. И.
Маккуев Г. Н.
Маслов А. С.
Меркушкин П. Ю.
Намсарев Ю. А.
Наседкина М. Г.
Настека А. Н.
Наумов А. А.
Ниниферов И. К.
Новикова С. А.
Оморов В. С.
Павлов О. П.
Пакошкин С. Д.
Пазатинов Ю. А.
Пильчиков В. А.
Пигель А. Г.
Подпретин С. Д.
Полотов М. А.
Поповин И. Г.
Попова Т. В.
Пузанова М. В.
Прозоровский И. Б.
Рогова Г. И.
Романов А. М.

Сакитов О. П.
Саламатин С. А.
Свиридов С. Г.
Самоева Л. Ц.
Светланов С. И.
Семков Б. Ц.
Симинин И. И.
Смолин А. В.
Сороковников Э. Б.
Сосорова Д. Ц.
Степанов С. А.
Сыбышев Д. М.
Тамгарова Р. Д.
Теплов В. Д.
Титов А. А.
Түшенилова М. Ю.
Тылеев А. Д.
Тяченко О. В.
Фадотов Н. В.
Филиппов О. Г.
Хандархаев А. С.
Хажиев Б. П.
Халбаев А. В.
Ханудорова Л. В.
Хайдапов С. Б.
Хардаев Н. Э.
Хартаева Т. В.
Хинганский Б. М.
Харантов Э.
Цыдынов Г. Ц.
Цыбынов Б. Л.
Цыдынов Б. Ц.
Цыдынов Б. Д.
Ченский А. П.
Шаглаев Д. Д.
Шойдопов Б.
Ястребов О. Н.

Нэгэ мур хүлгүүлхэ аргатайл!

Хэрбээ энэ мурэй «фирма» доро абаһаар табигдан-хай байгаа һаань, нмээ ушар боложо магад. Лавовой, Иванко-Франковско, Пермины, Эрхүүгэй областной кон-ференцинүүд боложо, өөһдүнгөө газетнүүдтэ статус хубилгаад, ВЛКСМ-эй обкомой органоудһаа гараад, об-ластной комсомолой организацинүүдтэ органоудта оруулаа тухай һаанан «Комсомольская правда» газетэ бэшхэн байна. Манай «Молодежкин» журналистнууд тэмдэ худалдмээр залуушуулай газетнүүдтэ журналист-нуудта атвархаад абаа. Өөһдүнгөө уншагдай болбо-соролдо найдажа, тэдэ өөрингөө газетэ, тэрэнэй эрхэ тухай асуудалнууд тухаа тогтохо гэжэ һанагдаа һэм.

Областной комсомолой тоосоото-хунгалтын 34-дхи конференци дээрэ Муйска делегати ололон хүнүүдэй һанажа байһыг сэхэ руун хэлээ. Халуун арсалдаанай һүүлээр демократидэ эсэргүүсэгшэд болон аппаратай харууһан доро хэлбэллэе барьаад байла дуратайшуул һүүлэй һуудэ үсөөржэ, конференци дээрэ тэдэ шүүг-дээ. Журналистнуудай найдажа аладаг хүсэл бодол дуу-гаа үгэлгын хэдхэн минутын туршада бодотоор бээ-лүүлэгдээ. Үнэн сэхэ арсалдаанай үедэ өөрингөө бай-далыг хамгаалхыг шадаха арга боломжо, мүн нэгэ доро хэлбэлдхэн үгын түлөө харюусалгатай байханаа мэдэр-лээ гэжэ хубилгагдаһан статус болоно.

Хубилган шэнэдхэлгын нэрэдэ хүрэмэ байха харюу-салгыг бээдээ даажа абаһан конференциин делега-дуудта бидэ баяр хүргэбди. Бидэ өөрингөө талаһаа бүхэ түсөөрөө оролдохобди. Тингээд январин 19-һөө «Буряадай залуушуула» газетэ обкомой органоо гара-жа, Буряадай комсомолой организацин орган болобо, «Буряадай залуушуула» газетин редактор.

Областной комсомолой организацин шалгалтын комиссийн гэшүүдэй бүридэл

Аванкин С. Н.
Бабудоржиев Б. Б.
Бадмаев Б. Б.
Банинов М. А.
Быкова Г. Н.
Далбаева И. А.
Еремчук С. А.
Иванов Л. С.
Красникова О. Г.
Сапрыкин В. П.
Савеева Н. В.

Семенов В. И.
Симонов Б. А.
Старинов Н. И.
Сучкова Г. И.
Туканов В. А.
Чистяков Е. Д.
Шестаков С. А.
Шестаков Л. Г.
Яковлев Е. В.
Янькова М. С.

Дэлхийн арад зон бүхэнд
оор оорын ходоодоо, жэлдээ
жэлдээ тэмдэглэдэг, зоной
сэдхэл заншалда таарахан
байндр, наада зугаа бич.
Ямаршье гүрэндэ, ямаршье
ахтан энэ үдэрөө хүндэтгэ-
гөөр хүлээжэ, тэрэндэ бай-
наар бэлдэхжэ, сэдхэл дүт-
рэн зугаа дэлгэжэ үнгэргэдэг.
Буряад зоной нямашүү байн-
др гэхэдэ, сагаалган байгаал
даа, үннэ затаанай энэ байндэр
Ази түбчин малшадай дунда
мүндэлхэн.

Алирғана

УРАН ЗОХЁОЛОЙ ХУУДАНАН «БЗ»

№ 1.

1990 оной январин 27.

Түүхэ шэнжэлэгшэд сагаалган
тухай, тэрэнэй оорын өһо зан-
шал, онсо шэнжэ, хүндэ тухай
тодорхой элээр бэшэдэг. Жэшээ-
лээ, буряадай тэрэ үеын дээдэ
ухаатан Доржо Бензаров ингэжэ
тэмдэглэжэ хэ: «Монгол угсаатан-
да жэлэй гансал арадай — өхэ
байндэр бийл даа. Энэ хадаа са-
гаа нара гэхэ гү, али баруун
оронуудай удхада тааруулбал,
өшмэ жэлэ болоно».

Нээрээшье, сагаа нарын буряад
ахтанай беһал дүтэ ханаха жэл
бүхэнэй байндэр байһанинхы
элгэ, Сагаалганда адирхуугаар

шье сагаалдаг, айлшалдаг байгаа.
Хорин-гушан, дүшэ-табин мори-
той хүнүүд суглардаг, айл бү-
хэндэ хүрэдэг хэ. Говор хубса-
лаад, байханаар дуулалдаг, тоо-
ло татмаар гүйлгэлдөөд сагаал-
даг байгаал даа. Энэ байндэрөө
буряадууд өхээр хүлээдэг бай-
хан юм. Сагаалганай үедэ айл бү-
хэндэ хүрөөгүй хаа, гомдодог
байгаа. Айл гэжэ тоогоогүй, муу
хадамнай голоо гэлсэхэ жэшээ-
тэй хэ.

Сагаалхынгаа урда тээ абагаар
гү, мореор гү, хэд абахабиди,
хэнхэдэ хүрэхэбиди, хэна орой-

байхан юм. Энэ өхэл хайшаамаар
жэшэ, ариг сэдэрше сахилгын
ябадал болоно.

Сагаалганда зориулжа, бүхы
зон гое дэгэл, малгай, гутал ха-
ра намарһаа хойшо оюулдаг
байгаа. Элдэб үнгын тууза, зелаа
бэлдэхэдэ, арһа, шүрбэһөө эл-
дэдэг хэ. Ингэжэ уран эхнээр-
нүүдээр гое хубсаһа оюулжа, са-
гаалганай үдэр үмдэдэг хэ. Энэ
ушарай арад зонини хүмүүжүүл-
хын, уран бэрх болгохын тала-
да аргагүй өхэ удаа шанартай
байһанинхы али буряад зон ган-
са хубсаһа бэшэ, харин шэнэ

Бидэ мүнөө үнгэрһэн түүхынгээ
зарим хуудануудыг шэнээр ха-
ража үзэнэбди. Тинхэдэ «сагаан
толбонудыг» оложо, тэрэнээ за-
хаха ушарнууд гарана. Гэхтэй
хамта, манай түүхэдэ шэнээр ха-
рахын, захахын өргөгүй, «хүдэл-
хэгүй» хууданууд бии ааб даа.
Гэдхэнэй нэгэн өөрингөө орон
дотор социализм байгуулан со-
вет хүнэй ажал, ажалай баатар-
шалга болоно гүбэ. Хэрбээ ажа-
лай туйлапта дайнай үедэ хэгдээ
һаа, тэрэнэй сэн хэды дахин нэ-
мхэ! Эндэ 1941—1945 онуудай
Эсэгэ ороноо хамгаалгын Агуу-
өхэ дайнай үедэ совет сэргэш-
дэй фронт дээрэ харуулан баа-
таршалга, хүдэлмэришдэй, кол-
хознигуудай сэргэй ара талада
харуулан баатаршалга тухай
нэн түрүүн хэлэгдэнэ! Энэ хадаа
хэдынхышье үе сагта сэнгээ буу-
хагүй түүхэтэ хууданууд боло-
но ха юм!

Эзэй Зарим зон олон юмэ бо-
донгүй, бэлхэнээр ажалууна.
Харин би үлүү хараад, булуу хн-
мэлбэ гэхтэйгэй удхатай — анган
һаа өхэ дээгүүр бөөс абаад, һүүл-
дэнь һула һууба гэжэ гүбэ! Ха-
рин бэшээр яаха байгаабиди Энэ
наһаараа үнэн сэхэ ябата гэжэ
оролдооб. Тээд энэмни буруу
гээшэ гү! Үнэн сэхэ ябадал он-
доогоор ойлгогдоог байба гү!
Би буруугай бэлхээрнээ сааша
гараагүй энэ болооб. Нургууль-
шье үзөөгүйбэ. (Түүжэ сооһоо
олон хэнгэ буулгагдаха байна
Тинхэ тула авторһаа гүлсэл
гуйнабди).

31 наһатай болоһон Рэгзэмаа
Жамбалова ингэжэ бодожо үзэ-
нэ.

Манай герой үнэн сэхэ яба-
далтай хүн. Тинхэ тула бэлхэ-
нээр, хүнгэхэнээр ажалууна ду-
ратай заримашуулы ойлгоногүй.
Үнэн сэхэ ябадал ондоогоор ойл-

Арадаймнай ёһо заншал

Сагаа нара, сагаалган

(БОДОМЖОЛГО)

тэмдэглэгдэдэг үдэр Азийн бэ-
шэше арад зонүүдта мүнөө бай-
һаар.

Яагаад энэ байндэрше үнгэргэ-
дэг байгаабиди Сагаалганай арад
зондо таарахан удаа шанарын
юм бэ!

Сагаалган гэжэ эртэ урда саг-
та бии болоһон. Ази түбчин ара-
дуудай түүхэдэ тон түрүүн тэрэ-
нини дурдаһан байдаг. Мүн бу-
ряадышье түүхэдэ сагаа нарын
үдэр тухай хэлэгдэдэг.

Урдан энэ байндэрше нама-
рай түрүүшын нарын нэгэн шэ-
нээр тэмдэглэгдэ байһан. Удхын
гэхэдэ, сагаан эдэһнээ гол түл-
лэб дулалдаг байгаа ха юм.
Сагаан эдэһнэ хадаа талын малша
буряад, монгол, бэшэ бэшэ аха-
танай гол ханаха зоол байһан.
Намарай элжин сагта мал таргал-
жа, үнээд, зонид, гүүд һү оро-
жо, айраг тарга дэлбэрдэг, са-
гаан эдэһнэ элбэг болодог хэ
ааб даа. Зөөхэй, тоһо, аарса
элбэгээр хүрээхэ саг ердэг хэ.
Энэ элжин, элбэг үедэ хүнэй
сэдхэл дүүржэ, наада энээдэ
дэлгэхэ, хүнхэ сэнгэхэ ээлжээ-
нэй ородог байһанинхы гайхал-
гүй. Ингэ удхаараа сагаалган
гээшэ сууда гаранан, арадай гое
хайхан, оорын шэнжэтэй өхэ
байндэр гэгдэжэ, мүнөө болотор
мүндэлхэн гэхэ.

Ушөө Чингис хаанай үеһөө һу-
раггүй урда тээ арад зон сагаал-
жа эхилхэн болоно. Ази түбчи руу
ашишалан италийн шэнжэлэгшэ
Марко Поло бэшээдэ, сагаа
нарыг монголнууд, ахтүүд ар-
бан гурбадахы зуун жэлэй үедэ
бээжинэй хаанай дундаа өргө-
гүй говор тэмдэглэдэг байгаа
гэнэ. Энэ үдэр хитадай хаанда
елтэ, мунгэ, говолтын үнэтэй
шулуу, бүд сагаа мори гэхэ мэтэ
өхэ бэлэг баригдаг байһан юм.

Сагаалган тон оорын маргала-
дагүй, ухаан бодолдо таарамаар,
сэдхэл хүдэлгэмэ олон шэнжэ-
тэй, заншалтай юм. Эдэ заншал-
нуудын хүн зонини нургаалда
оруулдаг, орон түрэдөө, арад
зондоо инэг дуратай болгодог
ба хүндэ тон һайн зон абари заа-
даг байһан.

Сагаалганай хүндэтэ заншалнууд
гэхэдэ нямэ:

Сагаалганай үдэрнүүдэ хүн
гээшэ түрэнэй элэ эсгээ, ааа
залаа хүндэлхэ өһотой. Айлшал-
жа ошохо, бэлэг бариха, һайн
һайхан үгөөр сэдхэлхы заһаа,
баясуулан хүндэлхэ болоно. Түр-
энэй гуламта, тоонто нутагаа
эрхэхэ — энэ гурим заншал өхэ
һайн удхатай. Энэ нэгдээхээр.

Хоёрдохын, айлшалхын гурим.
Энэ үдэр хүн бүхэн шодаа ээр-
гээрээ түрээ гаралдаа, ааа дүү-
нэртээ, дутын танилдаа айлшал-
даг заншалтай байһан. Тингэжэ
түрэлэй хүнүүдэй, нүхэдэй хани
барисаан бээжинэ, ури хүүгэ-
дын танилсана.

Урдан ябагөөршье, мореор-

тожо, өхэ гэртэй айлаа бууха,
наадахабиди гэхэ мэтэ юмээс
баранинхы хэлсэдэг байһан. Са-
гаалжа ябахадын, хүнэй архи-
шье аягалдаг байга, зүгөөр ног-
туу хүн байдаггүй хэ хэ.

Сагаалганай дүтлэхэдэ, хүнүүд
сугларжа, бээ бээнгээ гоелыг
харалсадаг хэ. Тинхэлээр гое
хубсаһа бүхэл үбэлдөө бэлдэ-
хэжэ үмдэдэг байгаа.

Гурбадахы заншал — зугаа на-
дан.

Нэгэ үдэшэ залуушуул, нүгөө
үдэшэнь дунда наһатайшуул наа-
дадаг хэ. Үбгэд хүгшэд баһал
суглардаг байгаа. Сагаалган соо-
гуур заншалдан оройдоо боло-
доггүй, гуримтай байдаг бэлэй.
Ехэнхидэл наранай гэгээр, үүр
сайтар наададаг байһан юм.
Нээр шалха, шогай шүүрэхэ, дүү
дуулааха, бэхилэг нүүлсэхэ,
үгэ буллаадаха гэхэ мэтэ олон
нэһын зугаа наада хэдэг хэ.

Дүрбэдэхинь, сагаалганай хай-
шаамаар заншал — сагаа нарын
бэлэг болоно. Айл бүхэн сэгээл-
ганда зориулжа, элдэб бэлэг
суглуулдаг байһан, тэрэ тоодо
пулаад, самса, бүдэй хэнгэ гэхэ
мэтэ. Тэднээ сагаалганай үедэ
ябаһан түрэлхид болон бэшэ айл-
шадтаа барюулдаг байгаа. Энэ
заншал арад зоной хоорондох
хани барисаа бүхэжүүлдэг, гүрэн
түрэ соогоо нэгэ бодолтой байл-
гада туһалдаг, шэнэ жэл соо амар
һайн, ажана һууһы хүсэһэн үд-
хатай.

Сагаалган соогуур болодог зу-
гаа наада, энээдэхэй нэгэ һонин
яаза — нэрбэн гэхэ амар гое
наадан болодог байгааб даа.
Ганса залуушуул бэшэ, харин дун-
да ба дээдэ наһатан хайшаажа
наададаг, харадаг байһан.

Сагаалганай зугаа наадан ту-
хай дэлгэрэнгүйгээр бэшэбди, олон
хуудан саарһан эсгэгтэй. Яагаад
наададагынь дурдангүй, нэгэ хэды
наада нэрлэе: өхөр таталган, до-
бын наадан, шогай шүүрэлгэ, ша-
гай нхалаан, алта нүүлсана,
шүүр шэдэн, мори урилдаан,
бүжэ барилдаан гэхэ мэтэ.

Сагаалганай тон өхэ удхатай
заншал гэхэдэ, амаршалга гэхэ
байһаб. Сагаа нарын нэгэн шэ-
нэм үдэрһөө эхилхэдэ, хүн зон
зологдог заншалтай байгаа. Зо-
лого гэжэһинэй юун гэжэбди!
Хамсыгаа буулгаад, гараа ураг-
шань харбайжа, халта дохин,
амаршалагынь хүнэй тохонор ба-
ридаг байгаа бууу. Зоолого гэ-
шье залуу үетэн мэдэхгүй бай-
ха. Тэрэнэй амар байдагынь аа
зонһоо һурана бээжэ. Буряадууд
зологжо, амар мэндээ мэдэл-
сэдэг, һонин һормойгоо хоёрлэ-
дэдэг байһан. Энэ заншал хадаа
аргагүй гүнзгэ удхатай.

Сагаалганай бэлэдхэл гээшэ
баһал муу заншал бэшэ. Энэ һайн-
дэртэ бэлэдхэдэ, айл бүхэн
гэжааһи, доосохо сэдэрнэдэг, хо-
то хореогоо өөдэ татан заһадаг

һэһы гэр олон айлшадта зориул-
жа табидаг байгаа. Гедна гэр соо-
хи бараагаа шэнэлдэг, шэрэддэг
байһан. Шэнээр эмээл, хэзээр,
дүрөөбшэ хэдэг хэ.

Сагаалганай үдэр буряад хүн
өөрингөө наһа нэмдэг, бүхы мал
адууһандаа баһал наһа нэмдэг
хэ ааб даа.

Тобшолон эхлэхэдэ, сагаалган
буряад арадай дүтэ ханагдаха,
тон хүлээдэг, һайн һайхан үдэр
байһан шуу.

Сагаалганда зориулжа, тон
һайн, түрүү маягаа хадгалдаг,
үрмэ зөөхэй, холисо, тоһо суг-
луулдаг, бообо шарадаг, бууза
банша бэлдэхэдэг хэ.

Арбан гурбадахы зуун жэлэй
үедэ сагаалганин хабарай түр-
үүшын нарын нэгэн шэнээд
тэмдэглэгдэ болоһон. Энэ үедэ
мал адууһан, хони, ямаа түрээжэ,
баһал сагаан эдэһнэй дэлгэрдэг
үе хэ ааб даа.

Сагаалганин буряадууд ламын
шажанай ушөө тарагүүдэ тэм-
дэглэдэг байгаа. Ламын шажан
тараадаа, сагаалганда оорын
заншалнуудыг нэмэн оруулаа:
бурхан дэлгэхэ, үргэл хэхэ гэхэ
мэтэ, нарын нэгэн шэнээд мур-
гэл хэгдэдэг, дасанда сагаа на-
рын хурал болодог байгаа.

Дүшөөд онуудһаа эхилжэ, са-
гаалган тэмдэглэгдэхэс болоод,
хэгдэхэдэ, хоригдохо баатай бо-
лоһон юм. Буряадайнгаа ханаха
һайндэрше арад зон өөһдөө
зарим газарта нюусаар шэхүү хэ-
дэг, тэмдэглэдэг байгаа.

1965—1966 онуудта Дүлдэргэ-
бидэ хоёр жэл сагаалга хээд үзэ-
һэн байһабиди. Ноһаг бүхэнһөө
олоор зон суглараа хэ. Тинх
сагаалганай олонхи гуримнуудыг
бүтээжэ хэмди. Концерт наадан,
һээр шалга гэхэ мэтэ нинитын
зугаа дэлгэрэнгүй болоо бэлэй.
Райпогой столоводо бууза түр-
үүшынхэ хэгдэ, аарса халаа-
гаа хэмди. Хүн зон өхэл һонир-
хоо хэ хэ. Хабарай нарын нэгэн
шэнээд болодог һайндэрше рай-
онной малшад өхэл хайшаагаа
бэлэй. Тэрэнһээ тоһоо энэһини
эмхэдэхэ хүн олдосоо болжи,
манай гарганан эдэбхи үүсхэл
булгадаа дахин мартагдашоо хэ
ааб даа.

Мүнөө, бүхы байдалыг ба ажа-
лыг хубилган шэнэлхэ үедэ, түр-
эл арадаймнай һайндэр — са-
гаалганин хэгдэхэ ябадал өхэ
удхатай гэжэ ханамаар. Үнн урда
саһаад арад зоной зүрхнһөө,
ажайдалһаа һабагшанан гара-
һан сагаалганай арюун заншал-
нуудыг үргэлжлүүлхэ ябадал
хадаа тон шухала. Энэ заншал-
нуудһаа гадна, мүнөө сагай эрлэ-
тээ таарамаар заншалнуудыг
бии болгого гэжэ баһал шухала.

Цыдын БАТОМУНКУЕВ,
журналист.
[Агын Буряадай автономнот
округой «Толон» газетһээ аба-
ба].

Рецензи

АЛИРҢАНАЙ УЛАЙХА ХАНА

Дайнай жэлнүүдтэ колхозни-
гууд минн, түлөөһэ абзгүй хү-
дэлөө, тэрэ хүдэлмэрини аша
үрэ бусаагүй, хии хошоор үнгэ-
рөө гэхэ мэтэ бодолнууд мүнөө
үзэгдэдэг. Дайнай жэлнүүдтэ кол-
хознигууд тэрэ тоодо манай
республикын колхозой буряад,
орон гэшүүд минитээр хүдэлжэ
гараа, тэрэ хүдэлмэрини аша үрэ
колхозойнгоо үйлдбэрини үр-
гэдхэхэ хэрэгтэ дүүрэн хэмжээ-
гээрээ тэхэрээгүй гэжэ зүб. Зүг-
төө колхозуудыг, колхознигуудыг
ажал хүдэлмэри хии хошоор үн-
гэрөө гэжэ өгтө буруу бодол!
Колхозой таршадай ажалай
баатаршалга минн хосороогүй.
Харин фашист Германияе динлэ-
һэн Илалта болоһоһон байһа! Энэ
тоодо манай республикын буряад,
орон колхознигуудай хубита орол-
сонхой!

Энэ түүхэтэ хэрэгтэ буряад
литература бусад литературанууд
мэтэ харуулан гээшэ. Дайнай
үеһи ажал хүдэлмэригээр зориул-
жа бэшэһэн олон һайн түүжэ-
нууд бии. Уран зоһоолошо Цэргэ
Галановой «Алирғанай улайха ха-
на» тэдхэнэй дунда элгитэ һуурн
ээлхэ. 1970 ондо бэшэһэн «Рэг-
зэмаа» гэжэ түүжынгаа нэрэ ингэ-
жэ хубилганхай юм. «Дайнай
үедэ нургуулиха орхижо, мал-
шад болоһон үетэндөө зориул-
наб», — гэжэ уран зоһоолошо минн
бэшэһэнгүй. Үйлэ хэгдүүд 1941—
1956, мүн түүжин бэшэгдэһэн
1970 онуудта Хэжэнгын аймагай
«Ажалша» гэжэ колхоздо боло-
но. Түсхалбал, Сэгзэн Хуһанай
һүнэй фармэдэ, Социалис Ажа-
лай Герой Р. Ц. Жамбалова —
наалишан, 1925 ондо түрэнхэ.

Рэгзэмаагай үнэн сэхэ ябада-
лыг харуулан бүхэл философо-
ско бодожо элрүүлжэ боло-
моор байна. Өөрингөө урда сэд-
бэр, сэхэ байгаа үнэн сэхэ аба-
лзлай доторой шалтагаан боло-
но гэжэ түүжэ соо харуулагдан-
хай. Тинхэтээ ээргэ Рэгзэмаагай
ажалай баатаршалга дайнай үеһи
эрхэ байдалтай нэгэ холбоотой
гэжэ элрүүлсэхэ юм. Энэһини
хараад туршаа.

«Арбан долоотой түлмэр залуу-
хан ябахадаа, Базарта дурлаа
хэмби. Тэрэһин хүсэд дуушье
гаража шададаггүй хэ. Тэрэл
заандаа дайнда ошоод, бусаагүй
һэмжэ даа. Мүнөө тэрэһини хн-
шье хүлээжэгүй, бил хүлээжэ гээ-
шэ гүб даа! Ингэжэ өөрыгөө
мэхэлнэ бэшэ гүб! Би һэлхэлэйн-
гээ урда сэхэ хэлэхэ ээргэтэйб.
Ажабайдалым нэгэл утаһан та-
һараа гээшэ ха. Тээд хаанай Хэ-

гогдодог байба гү!» — гэһэн асуу-
дал урдаа таблэд үзэнэ ха юм.
Галдан Балдановой ажалбадал
энэ асуудалда харюу болоно гэ-
жэ Рэгзэмаа һайн мэдэнэ. «Олон
юмэ бодонгүй, бэлхэнээр ажа-
лууһаа гэжэ оролдодог хүн эгэл
Галдан ха юм. Рэгзэмаа Базартай
сугаа дайнда ябаһан, тингээд
амиды мэндэ бусаһан Галдан гэ-
жэ хубүүндэ нэгтэ бээс үгэһэн
юм. Тингэжэ Базр гэжэ хубүүтэй
болоо. Томо, сэдэр бээтэй, га-
бшагай түргэн хүдэлсэгэй (дай-
най илалтаар дүүрэнхэ зун Хэжэн-
гын найрта бүжэ барилдаагаар
нэгдэхн һуурн ээлхэн) Галдан,
бээдэ хүрэхэгүй, тон ахир зан-
тай байшаа юм. Галданай түр-
һэн эсэгтшин хаанаб гэжэ Базр-
һөө һурахадын, хубүүһн хоёр
дахин түрһэн абаа заажэ үгэнэ.

— Бэшэ ааб даа! Би байноб,
баабайһин. Үнэнтэ бээбайһин! —
Биб! — гэжэ Галдан гэнтэ сухал-
дажа, хубүүһн урда үбсүүгээ
шажэа эхилбэ.

Һая хэлхэдэ ороод ябаһан хү-

бүүһингээ урда үбсүүгээ шаажэ
байһан томо эрыг гүнээгэ бо-
долтой, томоотой зантай гэхэгүй
ха юмши!

Галдан архи ууха, зайха дуре-
тай хэш. Хоридо ошомо, Дармын
Жабзэмаагай эбэртэ орожо хо-
нохо. Эндэ, Сэгзэн Хуһанай һүнэй
фармэ архы, Жамбалова Рэгзэ-
маагай эбэртэ орожо хонохо.
Зүгтөө һүүлшын ээргэ оройдоо
бүтээгүй байшаа юм... Тэр айл
боложо түбхнөөгүй, ганса бээ
абаа гэжэ хэсүү ха юм даа.
Һүүлдэнь зоһоолхын Дандэр бии
болоно. Колхозой зоһоолхын нэгэ
үе һаалишанай гэртэ байрлаа-
шыг үзөө. Намгатай эрэ бэшэ
һаан, Рэгзэмаа Дандэртай хуби
залааа нэгдэхэ хэ. Энэ хадаа
үнэн сэхэ замһаа тадуурһан бэ-
шэ, тэрэнэй бэдэрһэн хэрэг бо-
лоно.

Манай геройн наһанай ябадал
үнэн сэхэ гурбан түбһөө
бүрхэнэ. Нэгдэхинь, Рэгзэмаа-
гай ажалдаа туйлаһан баатар-
шалга болоно, Басаган үбдэһэн,
үтэлһэн түрэлхидөө харууһалжа,
үргэжэ үхүүлһэн габьяатай байда.
Энэнь хоёрдохн хуби болоно.
Гурбадахинь, бүхы наһан соогоо
түрүүшынгээ дуранда түшэглэ-
жэ ажалга болоно.

Хүн бүхэн урдахи ажаллаа жи-
шадгүй хэхэ уялгатай, урданай
һайн заншал сахна өһотой, дур-

[Үргэжээһын 4-дхи юурта].

лахан дурандаа зурх сэдхэлээ үгэх эргэлтэй ха юм. Тиймэ тула Рэгзэмаагай ажал хүдэлмэринэ ямар нэгэ баатаршалга хэбэртэй-гээр хаража үзэлнэй, тэрэнэй дуулахан дурьд, ёһо замшал са-хныг тусхай тэмдэглэнэй үлүү-дэ гэхэн харюу түрүүшын ондо эрэнэ. Хүн бүхэн наһанайнгаа хэргыг үнэн сэхээр «бажа гаталха ёһотой ха юм. Тиймэ тула Рэгзэ-маагай энэшье талыг үлүү дээрэ үргэлхэнэй хэрэггүй гэхэн харюу би болоно. Тийгээд эдэ харюу-нууд ехэ зүб шэнгээр ханагдаха юм. Үнэндөө тон буруу харюу-нууд! Юуб гэхэдэ, дайнай үеын эрхэ байдал хараадаа абангүй үгтөө бшуу. Энэниие хараадаа абахада, юумэн хуу нууридаа орохо юм. Наһанайнгаа толгой дээрэ буулан ажалбадалай сохил-токууд дайнай үеын эрхэ бай-далтай нягта холбоотой гүбэ.

Рэгзэмаа түрэнэн хуби заяагаа-раа пианистка, хүтжэмшэ боло-хо басаган хэн. Бодото хуби заяа-гаараа наһанайнгаа болошоо. Энэнь наһа бараа. Тийгээд эхнхээ үнээдье гүлмэр залуухандаа ту-шаажа абахан байгаа. Эхнхээ нүгшэнэн хойно үзэлхэн үбгэн баабай, хүгшэн эжы хоероо хэ-руунална. 1943 оной намар хүг-шэн эжыгээ үргэжэ үхүүлнэ. Ур-данай буряадай ёһо замшалыг баримталхан, ехэ хэрэг бүтээхэн басаган даал Бүри 1937 ондо эсэ-гэнэ «арадей дайсон» боложо ошонхой нэм. Эдэ бүгэдэ Рэгзэ-маагай толгой дээрэ буулан ажал-бадалай нэгдэхэн хүндэ сохилто болоно. Тээд энэ сохилто манай героёе үнэн сэхэ абадалай хер-гыйнэ халажа шадаргүй!

Рэгзэмаагай Базарта дурлахан дуранины түрүүшын дурал нэн. Рэгзэмаа Базартаа 1942 оной эхн, тэрэл наһанайнгаа болохынгоо урда тээхэнэ, үшөө нургуулинн хурагша абахадаа халасана. «Курск-город сүлөөлхэ байлдаан-да тонай хубуун Бадмаев Базар Самбуевич тоснуудыг гараад, хоергоо бусаагүй»,—гэхэн хүхэ саархан, тухайлхадэ, 1943 оной намар абтаа. Дайн хүниие гамна-ха бэшэ. Урда жолын, 1942 он-до, Базарай эсгэ Самбуу Смо-ленск шадар алуулхан байгаа. Нэгэ гэрлээ хоер сэрэгтэд буса-хагүй! Базарай эхнээ, Рэгзэмаа-да амар байлалт! Энээнхээ бо-ложо, Рэгзэмаа гэр, айл боложо, мүнөө хүртээрэе түбхнөөгүй. Эдэ бүгэдэ Рэгзэмаагай толгой дээрэ буулан хоердохи ехэ со-хилто болоно. Тээд энэ нэрбэл-тэ манай героёе үнэн сэхэ хэр-гыйнэ халажаруулжа шадаргүй!

Рэгзэмаа түрэнэн хуби заяагаа-раа пианистка, хүтжэмшэ болохо басаган хэн. Бодото дээрээ на-һанайнгаа болошоо. Эхнхээ наһа абахан үнээдье 17 наһатайдаа тушаажа абаа бэлэй. Тэрэ гэхэн-нээ хойшо мүнөө хүртээрэе, 14 жилэй турша соо ажалга жин-шэдгүй хээд ябана. Хэрбээ Рэг-зэмаа туужын бэлшгэдхэн 1970 он хүртээр наһанайнгаа ажал хэ-жэ ябана гэжэ тоолоо наа, үшөө 14 жил нэмэхэ болохобди. Үб-шэлхэдөө тү, али хүгшэн эжыгээ арууналха үедөө—нэгэ хэдхэл дахин үнээдэ наһааа тараагүй байха. «Генсал үнээний шабаага орхихо, хүхэ шобторкооо наһи мэдэхэ»,—гэжэ Рэгзэмаа хэлэ-нэ ха юм. Манай герой түрүүн долоон, хүүлээ арба гаран на-һанайнгаа, бүри хүүлээ үүлэртэ малай хүнэй фермые даагша бо-лоно. Эдэ жинүүдтэ оторо хүн-нэй тоо бүрдэхшөөр хүдэлөө. Колхозой наһанайнгаа ганса үнээ наадаг бэшэ, мүн зундаа үбхэ сабшаланда абадаг, хабарай те-рилгын үедэ сарваар борной шэ-рэдэг, намартыа тарха хурвалса-даг, орооно шэрэдэг байгаа ха юм. Нэгтэ унаһан тархаа хүнн хажуураар сабшалан байнал! Эдэ бүгэдэн тухай «Алирһанай улай-ха хана» соо хуу хэлэгдэнхэй!

Энэниие гансаарайншые, абаад хаража үзөө наа, юугээрээ ажа-лай баатаршалга бэшэ болоноб! Дайнай үеын малшадай тухаша-ралга энээгээр хизаарлангүй. Тэрэ үеын эдэгэй эгидэн гэр байра, эдэе хоолой дутагдал хай-шаа ошого нэм. «Гэр соо харан-хы, шала дээгүүр хуу уһан. Шэр-дэгүүд буландэ эблээтэй. Шэрээ дээрээ, үхтэ, ушааг, канза дээ-гүүр уланһаа эхилээд, шаажан өгө, табегүүд бороогой уһанда табатай байба».

«Энэ үедэ Рэгзэмаа тэгсганаа оромо эрбээ.

— Энэниие юун боложо байна гэшээб!—гээд дэнгээ түргэн но-сообо. Шалатай гэр. Бороогой дуһаа барихагүй хушалта. Көрс-инөөр носоогор лампа.—Мүнөө этигэхэнь бэрхтэй. Тээд тиймэ үе байгаа ха юм! Энэшье бажа: «Ажалта үдэртэ гэжэ нэгэ мон-согор орооно үгэхэ бэшэ,—гэжэ Ханда хажуураа хажуу тээшэнэ хажархыба».

Унаһан тарха хүнн, харын са-гзаниие наһанайнгаа сабшалан үедэ нийэ ушар гаранан юм. Колхознигүүд минитээр хүдэлдэ-гөө наһи мэдэжэ абадаг байгаа гэжэ эндхээ элхрнэ. Гэхтэй хам-та, ажалта үдэртэ (нийэ «ажал-та үдэр» гэжэ баһа бин агша нэ-мнэй даа) үгтөөгүй ороонон, гэр-та баруулагдаагүй сални мүнган минн хосороогүй, харин фронтдо хэрэгтэй буу эбсэгэй түхээрэл-гээд номологдоно, нэмэри боло-жо ошодо гэжэ малшад баһал наһи мэдэжэ абаа! Юуб гэхэдэ, мүнөөхил Хандаш бодожо, буса наһанайнгаа хамта унаһан та-рхааа сабшажа дууһалсаһан байха юм. Энэниие харуулга түү-

Рецензи

АЛИРҢАНАЙ УЛАЙХА ХАНА

жын «эгэл шухала» талануудай нэгэн болоно. Эндэл социалис-реализмын илалта тухай хэлэхэдэ болохо байна.

«Нэгтэ Рэгзэмаагай харахада, хүгшэн эжынь ханза сооһоо үб-һэнэйнгөө алха гаргаад, алхынгаа эшээр гэмгүй шангаар, хүлэйнгөө бүшэн, гарынгаа балсан нюха-жэ хууба».

— Хүгшэн эжы,—гэжэ Рэгзэ-маа дүтэлэн асууба,—юундэ ал-хаар бээе нюханат! Үбшэнтэй бээе аал! Би гараараа норгыет-най дарахмни гү?

— Болн даа, мухамни. Энэнии үлүү. Дара болишые адли болоо. Рэгзэмаа, юундэ шэлхын хухэжам даа! Энэ үглөөнэй юумэ эдэе үүгээ түш даа!

— Эдөөлээб. Сэдхэлхэби, —гэжэ Рэгзэмаа худалар хэлбэ. Тэрэ үглөөнэй малһаа ороһоор юушые амандаа хэжэ үрдээгүй байгаа. Эдихэшые юумэн балей олдоогүй нэн. Маха шүлэн кол-хоздо хүсэд гаргагдаха бэшэ, гаргагдашые наа, үбшээдтэ, та-рлашадта абаашигаддаг байгаа».

Хүдөөгэй мэхэргэй хонгор бай-далые уран зохоолшо харуулна. Үнэхөөрөөл ниймэ, эдихэ юумэн комор үе байгаа гүб даа! Аша басаган хүгшэн эжы хоерой эб-тэй, дулаан харилсаан бэрхшээл-нүүдые дабаха хэрэгтэнь нүхсэл болодог байгаа гэжэ эли хараг-данал! Эгээ мүнөө үедэ хүнэй эдихэ хоол бин, элбэг гээшэ, Хоол, хубсаһаар дуталданагүй. Тийн гэхээ зариман магазинуудай хоохон таг тухай хашхэралдаха юм. Абажа эдихэ юумэн үгы гэ-жэ. Ажабайдалай наһанайнгаа бүри хүнэй сэдхэл наһи болохо ёһо-той гэн гэхээш, заримандаа тад хоёртэ юумэн үзэгдэдэг. Юр-дөөл, хүмүүдэй хоорондох харилсаанай дулаан ульһанай буу-раһонини тон харамтай агша.

«Энэ галай дэргэдэ долоон тамгын тогоон табигдажэ, Ам-галанай хүгшэн эжы варса шэ-наба».

Хай даа, мүнөөнэй олохон за-луушууд аарсан гэжэ мэдэхгүй ябана. Бидэ, наһатай хүнүүдые, сагаан эдэзэйнгээ энэ табег мар-танхай шахуубди. Уран зохоолшо аарсон тухай минн бэшэнхгүй. Энэ хадаа, дайнай үедэ түйжэ гөрһөн буряадуудай гол зоол-нуудай нэгэн байһан ха юм.

Колхозой бригадир Гомбоев малшадаа Баруун Майлын та-рханһаа үгэхэ гэжэ шидэнхэй. «Гомбоев наһадаа энэл та-рханһаа нэгэ-нэгэ туламшые наһи, ажалта үдэртэнь үгэхэ наһатай нэн».

Хэсүүл, шанга үе байгаа гэшээ даа! Дайнай үеын ниймэ эрхэ бай-далые хараадаа абад байхада, Рэгзэмаагай болоод «Ажалша» колхозой бүхы колхознигүүдэй ажалые баатаршалга гэжэ тоо-лолго зүб байһаниие арсалта-гүй болоно!

Энэ нигээдшые дүүрэнхгүй. «Алирһанай улайха хана» гэхэн туужа Рэгзэмаагай ажалай ба-атаршалгын болоод, үнэн сэхэ абадалай эшэ үндэнэ, доторой

ба-гаага талын шалтагануудыг элсүүлхэн байха юм.

Дотороо наһи наһанайнгаа ха-далаатайгаар хүн түрэдэг. Нэгэ зариман энэ үнэтэ шухаг эрдэ-ниие бүхы наһан соогоо сахиха гарадаг. Нүгөө зариман наһа-найнгаа уга харгыда, ажаабада-лай хүндэ сохилтонууд доро, тэ-рэнээ гэжжэрхидэг байна. Рэгзэ-маа Цыбикова Жамбалова тү-рүүшын хүнүүдэй ээргэдэ ороно. Манай геройн хүн шанар, наһи наһанайнгаа хуушар үзэгдэнэ. Өөрингөө урдахы ажалыг нэ-тэрүү, бэрхээр хээд абаага Рэгзэ-маагай наһанайнгаа нэгэ гол шэн-жэ болоно. Өөрингөө урда сээр, сэхэ байһан абадал «Рэгзэмаагай наһанайнгаа нүгөө гол шэнжэ бо-лоно».

Рэгзэмаа дайнай болоод, дей-най хүүлдэхи жэлүүдтэ ажалай баатаршалга харуулһан малшан. Энэ нэн түрүүн наһанайнгаа өөрын бабша ха юм! Ондогоор хэлэхэдэ, тэрэ өөрөө өөртөө ту-һалаа, Энэниие гансал өөрөө дулдыха, дотор талын шалта-гаан болоно, Базарай эжы эхынь

үдэшэнь үнээдэ наһаа хэрэгтэй. Мүнөөхи хүнэйнгөө тоо бүрдэ-хөө бад даа. Тийгээд үшөө үдэ-рэй хоер дахин мори тэргэдэ ар-баад бидон хү тэргэдэ аймгай түбтэй тоһоной завад шэрэжэ абааһал даа! Үдэртэй нийшэ, тий-шээ дүрбэ дахин хүндэлгэ боло-но. Заримдаа орой, одо мүншэдэй отторгойдо гараһан хойно, буса-хаш.

«Нүнхидөө мүншэд Рэгзэмаада замбуулин хоһоһоо эминнэ, дуу-дана хэбэртэй. Тээд энэ мүнөө Рэгзэмаае заахашы хүдээтэ, ду-лаасуулнагүй. Халуун намар бай-гаашы наһи, бүхы бэнь дагжа хүрэнэ. Тойроод жин балай, Үнгэр-хэдөө, тэргэтэй моринойн гэ-шэдэлшые дуулданагүй, бидону-дыншые хансиржа, бэе бээе нэ-шэнэ сохиногүй».

Энэ минутадэ Рэгзэмаае ямар нэгэн ондоо хүсэн хүтэлхэн шэн-ги, тээд тэрэ хүсые нүдөөрөө харахын аргагүй, абаһан тээшэл бодожоо нула табимархеод аба-жал байдаг байба. «Би хэнби? Хэншье бэшээб».

Рэгзэмаа хэдэн жэл мореор хү шэрэжэ, доторойнгоо үй гашуудалыг бүлгэхэ, тагалаа арга олоһон байна. Энэ — абааршан болохо үгөөл.

Рэгзэмаа нэххэлтэй гэхэ гү, али өөрингөө урда сээр, сэхэ эхэнэр. Юуб гэхэдэ, нэххэлтэйл хүн, сэдхэлтэ хүдэлхэнэй байһан үедөө, ямар нэгэ бололгүй юу-мэнхээ дулдыха, хасараа улай-ха байна ха юм.

«Үгы, юундэ гэнтэ гэрэлдэ бээе харахыа наһаа гэшээб! Мү-нөө болоһон хойно хэндэ хэ-рэгтэй хүнби? Наһаараа гансаа-раа абаха ха юмби. Энээнхээ сааша бүришые хүн хэрэглэхээ болоо».

Энэ үедэ үүдэн гэнтэ гүрд гэ-жэ газарааа хубуунини орожо эрбээ. Рэгзэмаа хулгай хэжэ бай-тараа баригданан мэтэ, шад улаан болоод, гэрэлхээ хажуу тээшээ халба хүрэн, саашаа аба-шаба. Хубуунини үндэр, ахны тэрэнэйнгээ дала мурһөө наһтар байба.

Ингэжэ туужын эхиндэ уншана-бди.

Манай герой туужын бэшэгдэ-хэн, 1970 ондо, гэрэлэй урда эр-елдээ гэжэ ханагдана. Хэрбээ энэ-

най зүб наа, Рэгзэмаа 45 наһа-тай ябана. Харин хубуунини, Базар—24-тэй. Энэ тухайлхыа зүб гэжэ ханагдана. Юуб гэхэдэ, хори гаратай хубуун эхлээд хо-ло үндэр болоһон абаха ёһотой гэбэ.

Рэгзэмаа сэдхэлээ хүдэлгэнэн, хуби заяан тухайгаа наһаагаа өхээр зобоһон үетэй байна. «На-һаараа гансаараа абаха ха юм-би». Хэдн нигэжэ бодошые наһи, бидэ, уншашаа, гэр айл боложо түбхнээхэ, Рэгзэмаада наһанай нүхэр олдохо гэжэ эг-гэнхэбди. Энэниие зүб байһыг туужын түгсхэлдэ бэшэнэн эдэ мурнууд гэршэлнэ; «Тийгээдэ Рэгзэмаа энэ наһан соогоо өөр-төө юушые хүлээхээ бэлөө гү, сүхээрэе гү? Үгы даа!».

Ондоо үедэ наһи, тэрэ тийхэ-шөгүүдөө болохо байгаа. Тээд хуби заяан тухайгаа бодожо, сэдхэлээ наһаада байһан үедэнь хубуунэйнгээ орожо эрхэдэ, Рэгзэмаа хулгай хэжэ байтараа баригданан мэтэ, шад улаан бо-лоһоо ха юм. Туужын түгсхэлдэ Рэгзэмаа «залуу басаган мэ-тэ улайшаба» гэжэ баһа унша-нобди. Энэниие хүнэй нэххэлтэй байһые харуулна. Энэниие бидэ Рэгзэмаа өөрингөө урда сээр байба гэжэ олонобди. Үнэхөөрөө хулгай хэжэ байтараа баригда-дашые нюураа улайхагүй хүйхэр-нууд олдохо ха юм! Энэниие нэххэлтэ гэхэн хэрэг гэжэ эли болоно. Энэниие өөрингөөш, хү-нэйш урда ямаршые улайгай бо-лоһон этгээдүүд ха юм.

Өөрингөө урда сээр, сэхэ хүн ондоо хүнэй урда баһал сээр, нэххэлтэй байдаг байна. Рэгзэмаа, хэрбээ хүнэй урда эс-мэтэй гү, али гэмтэй юумэ хэ-һэн байгаа наа, тэрэнхээ хүлс-сэл гүйдэг гү, али тэрэндэ гэм-тэ мэдэрдэг байна.

— Юунэй түлөө хүлсэл гүйл-ган гэшээб, басагани! Ши ми-нини урда ямаршые гэм ээмэ хээ-гүйлши.

— Үгы, би танай урда ехэ гэмтэйб.

Тийгээд Рэгзэмаа Базарай эжы-д болоһон юумээ нюунгүй хуу хөөржэ үтэнэ.

Өөрингөө урда сээр хүн он-доо хүнэй урда сээр байха ээргэтэй гүбэ. Зүб даа: Рэгзэ-маа Тамарын (Дандарай наһан) гашуудал дээрэ өөрингөө жер-гал зохооһоноо арсана. Тийхэ-тээ ээргэ дуран уялга хоерые илгаруулха хэбэтэй байшаа юм. Рэгзэмаа Дандарта хэлэнэ: «Би шамда дуратайб. Тээд ганса ду-рон эндэ бөгөл, зоной урда ма-най наһан уялга гэжэ байха. Энээнэ бү мартаа. Би ондоо эхнээрэй үйдхэр гашуудал дээрэ өөрингөө хуби заяаа байгуул-хагүйб. Би шини хэжэ байһан ажалые ходоодо дэмжэдхби. Тээд ажал дуран хоерые нэгэ-дүүлжэ огто болохогүй».

Зосоогоо наһишые, мүүшые олон юумые багтааха, тэрэнэйнгэ-гээ тэнсүүри олохо шадаха аба-дал хүнэй нэххэлтэй холбоотой гэжэ ханагдана. Тиймэ хүн юумэ даасатай, тэсэмгэй байдаг. Тий-мэ хүн хэһэн алдуугаа, али гэм-тэ бээ дээрээ даажа абаха ха-батай абадаг.

Рэгзэмаа Дандарта хандажа хэлэнэ: «Хэрбээе наһатай холбоо-рилдоош гээд, наһаа ханаагүй наһи, наһаа эндэ гэмээрэйш. Би тэсэхэб,—гэбэ Рэгзэмаа».

Галден, жэшээнь, ондоо хү-нэй эшмые бээ дээрээ даажа абаха эрэ бэшэ. Харин Базар Рэгзэмаагай адли багтаамжтай зосоохитой хүн байгаа. Базар дайнда наһи дурараа ошохо дээрэ Рэгзэмаада захиһан гүбэ:

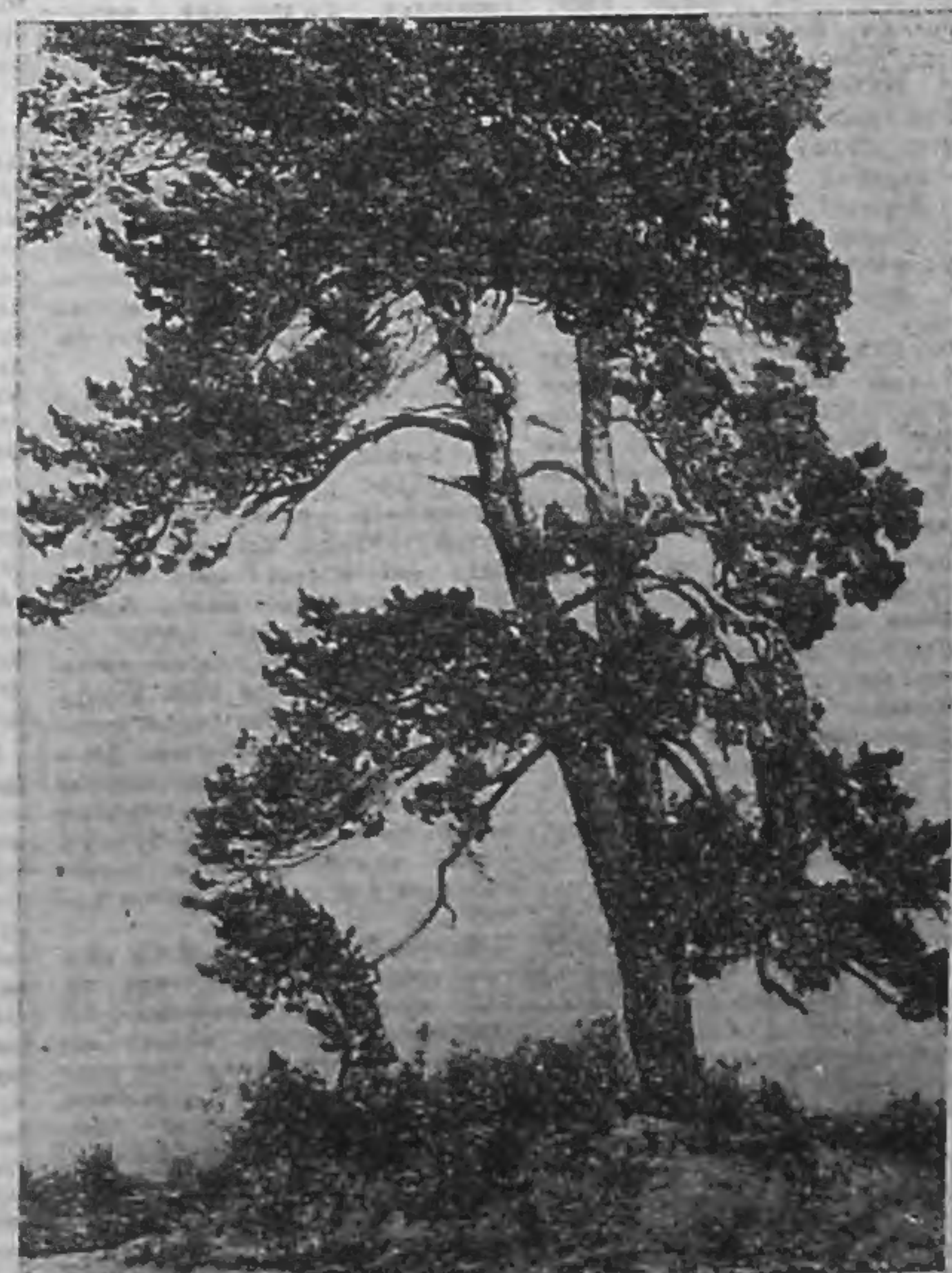
— Би үшөө нэгэ юумэ шамда хэлэхмни,—гэбэ Базар.—Ши бээе хүсэхэн басаган болоо гэ-шээ. Ямаршые үгөөр би шамые уялганагүйб. Элдэбин ушар то-хоолдожо болохо. Ши сүлөөб гэжэ мэдээрэйш. Минни түрүүн хэлэхэн үгэнуудые мартаарайш. Би сүхалдахогүйб.

Базар Рэгзэмаа хоерой гараа бодол латараа тудана! Тиймэл хадаа бээ бээдэ дурлаһан бай-гаа гэжэ элхрнэ.

Рэгзэмаагай өөрингөө болоод, буса хүнэй урда сээр сэдхэлтэй байлга тухай тогтомо хэлэхэдэ нимэл даа.

Э. БАЛЖИНИМАЕВ.

[Түгсэхэнь хожом гараха.]

Уйрһаа, наһанай, Хадхуурайхан мүншээр, түйтэй Хэтэдэ мүнхэ ургажал байгш!

(Үргэлжлэл. Эхнийн 9-12-дохи номеруудтай).

Дэглэй арз руу татагдан, дань түрээр ханжааг гээгээ байгаа юм. Тэр хэдэв өөрчлөх үнэн бэлд, харин хара бүд дээр хандсан хадан 5-6 үе шүрэнүүд, тэр үеүүдэй хоорондуур хадгалсан хиймүүртэй, тоборуулгатай зургууд мүнхэнүүд. Энэ гээгээ хэзэнийүүд дэглэйгээ доодо тээ хадган алтан, мүнхэн шатааа зүүдэг, басагад өөрчлөгөө гээгээгээ шатагалдаг бэлдэй.

Хоёр жүр дээрээ гүү зүүдэг байгаа. Энэ хэдэв шүр хуульган, хиймүүртэй түхэрэн мүнхэн юм. Гурбан халуудаа нэг-нэгэ бүтүүн, тэдэндээ шатагалсан үлхөөтэй шүрэнүүд гурбан тээшээ ханжааг хэн.

Үбэрэй гүү гэж баһал байгаа. Энэ хэдэв буюдчинээ баһал аад, дээрнэ шүрэнүүдэе таблажа хуульган түхэрэн мүнхэн юм. Энэнийн үбэрэн зүүдэг юм. Утаһанд зүүдхэн жэжэшг шүрэнүүд энэнийн тойроод байдаг. Тэрэнэй гээв талар баһал үлхөөтэй ошмогор шүрэнүүдээр шэнжлэн гооодог байгаа. Эдэ шүрэнүүдэе хуульган зүүдэг хэн.

Даруулгын хоёр хажууһаа утаһан гү, али мүнхэн ооһоор шатагалсан хиймүүд байгаа. Хиймэ гэжэ нэрэндэ шэй зэргэ бүдүүн монсогор мүнхөөр хэжн, алын амһарһаа өхшөг түхэрэн сахариг юм. Энэнийн доодо тээ гэгнэжэ хиймэ, дундаа томо шүр хуульган, гурьбатой, столлой тошиндомол хүшүү мамтай, 6-7 сантиметр тухай баруул шэнги юмэн юм. Тэрэнэй доодо үзүүрэй сахаригуудань мүнхэн үлхүүр оруулжа, хоёр хиймүүдэе холбоһон байдаг хэн.

Хоёр ташаадаа зүүдэг хажуугай юмэн гэжэ нэрэндэ гоолто байгаа. Нүгэ доро хадан бүтүүнүүдэе мүнхэн шатагалдаг хэн. Гарха гэжэ мүнхөөр хэжн, арбаад шатуу сантиметр диаметртэй сатаригууд юм. Гурьба сооно хэжн тэрэнэй хабтар бээд шүрэнүүдэе хуульган хэн. Түхэрэнэй хээл тэгэн дунда мүнхэндэ хуульган томо шүр байдаг. Энэ шүр хажуу тээшээ 4-6 газартаа газарих түхэрэнгээ гонзогор мүнхөөр холбогдоһон байгаа. Гарха дороо гурбан хиймэстэй юм. Нэгэ хиймэднэ хутага, хоёрдохонднэ шажуур, гурбадахидань намюурга шатагалдаг юм. Энэ гархалаа зүүн ташаадаа зүүшээ бэлдэй. Эхээр хүн хутагаа зүүн ташаадаа зүүхэ еһотой байгаа юм. Нүгөө гархалаа хэтэ, холон, зүүнэй гэр гурбых шатагалдаг хэн. Энэ гархалаа баруун ташаадаа зүүдэг байгаа. Эдэ юмэнүүдэе 30-аад сантиметр утаһай мүнхэн үлхүүрээр гү, али утаһан ооһоор зүүдэг хэн.

Һамгад нимэнүүд лэ зүүдхэлтэй байгаа юм. Эднэ хамтадаа хэмгүй үнэтэй болодог хэн. Ганса даруулгын хиймэ хэтэ хоёр 500-гаад түхэрэнгээ болоно гээгээшээ бэлдэй. Тээд башуулайл басагад нима зүүдхэлтэй байдаг һаа даа. Харин юрын зоной басагад жэжэшг шүрөөр гооһон зүүдхэлтэй өгөгшөө хэн.

ЭДЭЭ ХООЛ

Имагал мал ажалтай Агын буряадуудай эдээ хоолойн зүйл мян, сагаан эдээн байһон юм.

Махан, Ноабрини һүүлээр, декабрь соо айл бүхэндэ үүсэ хэлгэн болодог хэн. Тон үгэстэй хүн нэгэ бодо, арбаад гаран бодотой болоод эрхэлээрээ хоёр бодо, хореод бодотой айлууд гурбан бодо аладаг байгаа. Энэ махынни, түхэрэнгээ, май һара шатаар хүрэдэг хэн. Шадалтай баян зон махала бүхэлээр шатаа эдидэг, дунда ба доодо шадалтан эхэндээ махала жэжэжээр хэршээд, шүлэ гаргадаг байгаа. Зүгөөр бүхэлгөө гургуу эршүүдэ шүлэһөө гадна, бүхэлн мах шатаажа үгэдэг хэн. Шүлэндөө тохио юмэнни гэхэдэ ган-

сал ороһон байгаа. Эхэ тогсон соо ороһооо хээд, аһатай мах үйжэ, ороһоноһингоо үлхүүр бусалгадаһаа, эхэ үдхэн шүлэн болодог юм. Тэрэнээ уужа садаа, үлхэн ороһооо үлхөөдэрхэнгөө шүлэндэ эхээс хадгалдаг хэн.

Махала хадгал болгожо эдидэг хэн. Зүгөөр шалзартар бусалгадаггүй байгаа. Буряадууд түүхэй мах эдидэг юм гэдэг үгэ тон худал. Хаяа даа, эхэ яарал болоо һаан, бага зэргэ шүүдэнгээр эдидх ушар болодог һаа даа.

Үүсэ хээд байхадаа, малаһаа зүрэн, эльгэн, боорз, тошхоног дүрбэнхөө бэлдэ гэдхэ доторын һайнээр угаагаад, гүзэн соонь хэжэ хүргэдэг хэн. Тэрэн хирмаса гэжэ нэрэндэ юм. Энэнь ороулжа, табшэ соо хүөөр хэршээд, махантай холижо шүлэндөө үйдэг юм. Хирмасын шүлэн хүндэтэй эдэндэ тоологдодоггүй тула айлшадтай нима эдээ хэдэггүй байгаа.

Үүсэлхэн малаһаа уураг

гэжэ нэрэндэ юм. Тарбага табшаа гээшэ нима юм. Гэдхэнь таха эрээд, үбсүүн хадгад дэлгээ, үһөөн хуульган, тингээд нүхэн соо дээр доройоон халуун шүлүүнэй хоорондо табшаа булаад орхиходонь болошдог юм.

Үбэл үүсэ хээдээ алаһан малаһаа хабһан, хээр, хошхоног болон амтатой махантай зүйлүүдэе баһан торхо, айрагтай һаба мэтн амһарта соо илгээр дараад, амһар соо гү, али һүүдэр гээртэ саһан соо хадгалдаг байгаа. Ингэжэ хадгалһан махан нари гэжэ нэрэндэ юм. Тээ хабар тэрэнээ задалжа эдидэг хэн. Хаданда ошоһон басагадэй зон үүсэлхэн бодо малаһаа уусы махатайгаар абажа хадгалдаг замшалай байгаа юм. Тэрэнээ хаданда гараһан басагдһаа хэжэ гэжэ үгэдэг байһан юм.

Зарим хүнүүд зон үүсэлхээд эрһын үбсөөд толгойһаа һалгад, махын эдэн-

раг, айраг, варсан, сагаан, айраг, хурһан, зөөхэй, үрмэн гэжэ мэтэ эдэнэй зүйлүүдэе хэдэг байгаа.

Хоймог. Табар соо хоёр нэгэ халбага сагаа хээд, дээрхээ халуун хү хэжэ худтахадаһаа, сагаанни эдэжэ гашуугүй, монсогор хоймог, хүнни шара шүүһэн болодог. Эхэндээ хоймогын эдигшэ хэн. Зүгөөр шара шүүһөөнөө заримдаа үүдэг байгаа. Хоймогой шүүһэ уухадаа шадал ородог, таргалдаг юм гээгээшээ бэлдэй.

Уураг. Ная түрэн үнэнэй шэнэ хүн уураг гэжэ нэрэндэ. Энэнийн тогсон соо хээд, удаан бусалгажа эдэг хэдэг байгаа. Эзэгнэ хилэмэнэй орондо эдидэг хэн.

Тарг. Нүгэ халаажа, дооһон сагаа хээд, хүнэ мэтэ амһарта соо зюулжэ, хубсаһа хунараар ороогоод орхиходонь, тэрэн хэдэн час болоод эдэхэдээ тарг болодог бэлдэй. Тарг болоһон, түүхэй гэжэ илгээтэй юм. Болоһон

Л. ЛИНХОВИИ

АГЫН БУРЯАДУУДАЙ ЕҢО ЗАНШАЛНУУД БОЛОН ЗУГАА НААДАНУУД

[ЭТНОГРАФИЧЕСКА ТЭМДЭГЛЭЛНҮҮД]

тархине гаргаад, зөөлөн махантай холижо жэжэжээр татаад, тэрэндээ мөнгир, даһа хээд нарин гэдхэн соонь хэжэ угад, 20-30-40 сантиметр утаһаа тус тусань хүргэжээр хэрэгтэй сагаан нэгэ нэгээр оруулжа шатааг юм. Энэнийн тархн гэжэ нэрэндэ. Энэ ехэл амтатэй эдээ хоол юм. Мүн эльгэн өөхөн хоорыо татаад, баһа нимээр гэдхэн соо хээдхэй, дутуугүй амтатэй эдэн болодог. Хойноһой һархинсегһа һайса угаагаад, забһартань жэжэжээр татаһан мах хэжэ, амһарын бүтүүлэн модоор шатаадад шатааһа хэн. Бүтүү юмэн соо хэжэ бэлдхэн эдэ юмэнүүд эхэл амтатэй эдэн болодогшөө һаа, эхэ хүндэ айлшадтай хүндэдэ баян оролсодоггүй бэлдэй. Зунай сагта зон алаад байхада, эльгэнь сог дээрэ табига болгон татаад, һэмжэ соонь ороого, шородо хадхаад, тэрэнээ гал дээрэ бариха шарадаг хэн. Тэрэн хутага гэжэ нэрэндэ. Заримдаа, илангала үбхэнэй үедэ түргэн мах эдхэн тула шородо хадхаад, сог дээрэ бариха, сооножо шарадаг бэлдэй.

Ламанар, ганса нэгэн баяшуул бууза хээдэг байгаа. Юрын зон бууза гээшөө дуулаһаа бэлдэ эдидх үзөөгүй байдаг хэн.

Тала газартай хүнүүд тарбага боожо, амтатэй эдээ эдэдэг бэлдэй. Тарбаганай тархине таһа отомжо хадга, арьһын үбхэнгүйгөөр, гэдхэнь эрэнгүй, бүхы доторын гаргаад, хүзүүнэйнь нүгөөр һуулижа, аһын ходо татажа абаад, дооһон мөнгир, даһа эдэдэг хэн. Тингээд шүлүү халаажа халаажа дооһон хээд, тарбаганайгаа хуууе таһа угад, тэрэнээ газар дээгүүр мухариулдаг, шүлүүн хэлгэдэг хэн. Тингээд байтарн тарбаганай үһэн халсаржа үнэдэг, эдэ тэндэ үлхэн үһөөн хуульган бэлдэй. Тингэһэн хойно бэлдээд банһан нүхэн соо халуун бурма хээд, бурма дээрээ тарбага таблаад, дээрхээ баһа бурмаар булаад, үшөө дээрхээ шоройгоор хушдаг юм. Удвэн 2-3 час тулай байлаа, абажа эдидхэ эхэл амтатэй хоол болодог хэн. Дооһон уһа хээгүйшөө һаа, шүлэн би болоһон байгша бэлдэй. Тарбаганай гэдхэ доторыо хэршээд, дооһон хэлсэдэг байгаа. Тэрэн дамбар

гүйгөөр хамаг доторын арилгаад, шүһинь шудхаад, махантай дооһо хэжэ, махын бүхэд гээд хүргэжээр хэдэг хэн. Тэрэнээ хабар гэдхэжэ задалхадань, һаа хонн алаһан шэнги байха юм.

Зөөдлөөр ябадаг хүнүүд амһаргүй дээрхээ үүсэлхээ махы үхэрэй арһан соо (үүсэлхэн үхэрэй) ороого хүргэжээр хээд, гэрэнгээ һүүдэртэ саһар булжэрхидэг байгаа. Одоо газарта зөөхдөө тэрэнээ шэрээд ябадаг бэлдэй. Дулаан болоодо махынни гутадаг һаа даа. Хагшажа үнэр ороһон махала угааншгүйгөөр шатаад эдидэг байгаа. Хагшаһан махала зарим зон бүрн һонирхожо, амтархажа эдигшэ хэн.

Махантайгаа гутаагүйн тула зарим хүнүүд декабрь, январь соо тэрэнээ 30-40 сантиметр тухай гонзогороор жүһөөд, амһар соогоо үлгэжээр хэдхэн, тэрэн хэлхээр, зөөлншгөөр хатадаг хэн. Тингэ борсые үнэ удаан саг соо хадгалдаг юм. Дулаан сагта мал алаа һаа, махала бүрн нарихангаар жүһөөд хатаадаг. Тэрэн шэлдэн хатуугаар хатадаг хэн. Ингэжэ хатахын урда махала доһотой халуун уһан соо хээд гү, али галха түрхээд үлгэдэг байгаа юм.

Сагаан эдээн. Урдандаа Агын буряадууд тархан ажал хэдэггүй байгаа гэжэ дээрэ хэлгэдэ хэн. Тээд талханай зүйл оройдоошөө эдидэггүй бэлдэй, эдидэг байгаа. Тэрэнэр бусалгаа ороһооо, варсан даа һамарха талхаа ород дээрхэн ошомо, тоһо өөх, ямаан хөөбэр, хонхой болон тэмээнэй ноһоор, арһар болон арһаар хэһэн аргамжа, һур мэтэ юмээрээ адалдажа асардаг хэн. Габшөө тэрэ сагта тэднэр талханай зүйл тоншөө баһар хэрэглэдэг байгаа хэ юм даа.

Һүнөө гараһан хамаг бүхы эдээ хоолоо сагаан эдээн гэдэг байгаа. Хабар үүсэлхээ дуулахада, сагаан эдэгээрээ бандэг хэн. Үнэдын апрель, май һара соо түржэ, нгоһоний хүсэд гатарат һу ородоггүй аад, богонихон саг соо зон эдээ хоолоор адалдаад абадаг хэн. Майн һүүлээр: "Баһа дуугарба, үнэи ноһоондоо садаха болоо", гэжэ һамгад хөөрэлдэгшэ бэлдэй, һу ороһоонь, зон адамаргүй болодог хэн.

Һүүерөө хоймог, уураг, та-

тарг хөөрүүлхэн (бусалган) һүүер, түүхэй тарг минн һүүер бүригдэдэг хэн. Таргаһаа гашуун байгаа һаа, һүүер зуураад эдидэг бэлдэй. Заримдаа таргта бусалган ороһоо гү, али шанаһан тибһэ хэжэ худхаад эдидэг байгаа. Май, июнь һара соо хонно һаагаад, һүүерн тарг бүригдэг хэн. Хонин тарг эдэ амтатэй таргта тоологдодог хэн.

Айраг, варсан. Амһартаа үлэ мэдэг уйтан болодог модон байлгуур соо һуеэ хэжэ, хонон үнхэн орхиходонь эдэхэдэг байгаа. Тэрэ эдэ мэтэ тусгаар, гонзогор амһарта—һаба соо хэжэ суглуулдаг юм. Модоор хэһэн һабаһа дээшээ метр үндэртэй, оёрын 40-өөд сантиметр, амһарын 17-18 сантиметр диаметртэй амһарта юм. Тэрэн соохи эдэхэн хүн дээрээ тарг болон һу нэмэдэг. Дунда шадалтайхан аялай һабаһа 3-4 хонор соо дүүрэдэг хэн. Һаба соогоо һу, тарг хэжэ бүрээ ойро зуура бүлэдэг байгаа. Ингэжэ һаба соо суглуулһан хүн, таргын эдэжэ, айраг болодог юм. Айрага бүлэдэг тусгаар булур гэжэ юмэн байдаг хэн. Булур гэшээ һабаһа үндэрхэн нарихан модон баруултай, доодо үзүүртэй хуульган, диаметрын хореод сантиметр аад, олон нүхтэй модон юм. Айрагаһаа һабаһа дүүрэхэд, һайсаһан булуд гээд, тэрэнээ эхэ тогсон соо хэжэ халаагаад, һөөргэн һабаһаа зюулээд хадга үдэр шатуу, хоорондонь забһарлалгатайгаар бүлэдэг юм. Бүлэхэднэ айрагын изармагүй боломо, дээрнэ тоһонин илгардаг. Нэгэ бүлэхэднэ 2-3 килограмм тоһон гарадаг хэн.

Бүлэхэдэ дүүргэхэдээрэ һабаһа хубсаһан, һуеы, арһан мэтэ юмээр ороогоод орхидог юм. Үлгөөдэрнэ тэрэнээ эхэ тогсон соо хэжэ, дээрхээ тоһонингоо амһарта тон адли хэмжүүртэй бэрхээг (модон һаба) уруун хариулжа хабхаагаад, тогсон бэрхээг хөөройгоо нилхэн забһары тойруулан үхэрэй нойтон шатааһаар шатадаг байгаа. Бэрхээг дээдэ талада нэгэ бишхан нүхэн байдаг. Тэрэ нүхэнэй онсолдуулан соргын нэгэ үзүүр табидаг юм. Сорго гэшээ метр тухай утаһай, дундаа гондог, дооһогуураа ото гараһан нүхтэй хүнды модон юм. Сор-

гын нүгөө үзүүр шэрэм талхан табхагай нүхэндэ онуулан таблаад, тойруулажа шатааһаар шатадаг. Талхан һинбэртэй хүйтэн уһан соо байдаг юм. Һинбэр гэшээ набтаран, табхагаар аад, уужам модон амһарта, һинбэргүй һаа, эхэ тогсон соо уһа хээд, талхаа хуульгадаг. Тингээд тогтогой айрага бусалгада юм. Айрагай бусалгада уурагын соргоороо дамжаад, хүйтэн уһан соо хууһан талха руу ороходоо архи боломо гарадог. Тоһон соохи айрагын үдэрхэ сагаан болодог бэлдэй.

Сагаага торхонууд соо хээд, сагаага орхиходонь, шүүһэни торхын оёрой забһарээр, хабһандань зорюута гарһан бишхан нүхэнүүдээр һайлажа, сагаанни үдэрөөд варсан болодог юм.

Аарсаа уһанда хэжэ, талха һамаран шанаад уудаг хэн. Хоолтой, бээдэ эхэ һайн эдэи бэлдэй, Үбэлэй хүйтэндэ хээр мал адуулаха ошоходоо, мүн сагаагуур ажал хэжэ дээршөөд гэртээ ороходоо, хүнүүд холисогүйгөөр халуун варсаа уудаг хэн.

Айраг, хүн соогоо сагаа хэжэ бусалгад, шара шүүһэнь ноһондоо хэжэ үгэдэг, үдхэни (зээгэнь) табхагай дээрэ хэжэ хатаадаг бэлдэй. Тэрэн айраг боломо. Энэнийн хилэмэнэй орондо эдидэг хэн. Айл бүхэн үбэлдөө эдихээ айрага суглуулдаг байгаа. Зарим һамгад сагаа адхан бажуужа, хурганайгаа забһаар гондог уулан гаргадаг хэн. Тингэжэ хатаһан айраг гашуун байдаг бэлдэй.

Хурһан. Эзэгнээ абажа, алын амһарэй зэргэ гү, али тэрэнээ баһагаһа, өхшөгшөө түхэрэн хэбтэ сохөөд, табхагай дээрэ хатаадаг байгаа. Тэрэн хурһан гэжэ нэрэндэ юм. Хоймогоруу хурһа баридэг хэн. Хурһаар эдэ хэдэггүй, харин бэлгэ болгожо, конфетын орондо хүндэ үгэдэг бэлдэй.

Зөөхэй. Байлгуур соо хэжэ эдүүлхэн хүнэй дээрэ зузаан зөөхэй тогтодог юм. Тэрэни абажа, айрагаһаа тоһонтой холин нилүүлдаг хэн. Зөөхэй шэгэрн баял эдидэггүй, зүгөөр аян замда, худөө хүдэлмэридэ, үбхэндэ абагад сагаа һуульхан тула хэрэглэдэг байгаа. Зөөхэйгөө тогсон соо хээд, бага зэргэ талха һамаржа бусалгадаһаа, эхэ үгэ, амтатэй хоол болодог хэн.

Үрмэн. Нүгэ хөөрүүлээд, гал дээрээ хүдэлгэнгүй орхиходо, зөөхэниин үрмэн болон загсадаг байгаа. Тэрэнэй зузаараад байхада, хутагын үзүүрээр зуража тогсон соонь һаагадаг юм. Тингээд тэг дундурын (диаметрээрнэ) нарихан мүшэр гүлдирүүлэн үргэжэ абаад, гэрэнгээ ханада үлгэжээр хэдэг, үгшөө һаа, табхагай дээрэ дэлгэжэ хатаадаг байгаа юм. Ингэжэ хатаһан үрмэн нилээд удаан саг соо гүтэнгүй байдаг хэн. Намар тээшэ үнэһэй хүн эдэхэжэ, тоһо эхэтэй, болодог, үрмэниин хурга зузаанаар хүшэдэг, хэмгүй амтатэй болодог хэн. Үрмээ зөөл һаа хатааһа бэлдэй, шанагаар, халбагаар хумижа, абадагшөө байгаа.

Барг шадалтай зон тоһооо шарлуулжа хайлуулаад, үзэрэй, хонхой сууха, мухар гэдхэн соо хэжэ, үбэлдөө эдихээ, зариманиин наймаалхаа хадгалаша хэн.

Сагаан эдээн болбол хүнэй бээдэ айхабар тухтай, тон шухала хоол байгаа юм.

Ургамал эдээн. Агын буряадууд орогдой эдээ оройдоошөө эдидэггүй хэн. Хожомой үедэ, 1910 гаран оноор хэр-таба хуудалдажа абажа, намард баһа махантаа холижо эдидэг болоо хэн. Зүгөөр хүдөөгэй эрлийг ургамалуудые үнэ саһаа хойшо хэрэглэдэг байгаа. Тээд хүсэд эдээ хоол болгомо эдидэг юмэнииншөө үсөөн хэн.

Д. БАЗАРЖАПОВА
толилуулба.

[Үргэлжлэлийн хожом гараха.]

БУРАГШАДА ШАГНАЛ ГЭЖЭ ГҮ?

ХУБИЛГАН шэнхдэлгэн тавь-
дах илэлт түүгсөөшөө хяань, та-
р нандэ түрүүшын жал болоно.
Юундэб тэхэдэ, хургуулинууд
1989 ондот хубилган шэнхдэлгэ
нэбтэрүүлжэ эхилэе бишуу. Ажа-
нуужа, хуугэдэе хүмүүжүүлжэ бай-
хан ено гуримуудые хубилгаха
хэрэгтэй гэжэ бугы үйлэ хэрэг-
гүүдэй эхиндэ олгогһон хүнүүд
гушаа эндэ тостоногүйб. Боло-
нхон болзор соо би хоер хур-
гуули тухай мэдэжэ абаха багтай
болооб.

хуралсалай жэлэй эхинһээ Улаан-Үдэ хотын 14-дэхи хургуулида хуража байгаа. Тэндэ долоон зонгог табан үдэр соо хуража (1-дэхиһээ 6-дахь класс болотор), хэвээниүүдые 5 минутаар хорсоогоод, түршэлгэнүүдые хэжэ эхилбэ гээшэ. Зүгөөр столово руу шалгажа харахан хүн байгэсгүй ёһоной гэжэ хананаб. Столово соо муухай гэжэ хурагшадай дунда хураг суу таржа, тэндэ ошо-зошье дурагүй болошободы. Зүгөөр хаанаһаа эдэ шэнээн мүнхэн олдono гэсхэд Сентябрь харада хурагшад таряалан дээрэ хүдэлдэг байна. УПК-да гү, амингын ашатэй туһтай ажалай

הַבַּיִת הַזֶּה הָיָה לְרֹאשׁ הַבַּיִת הַגָּדוֹל
וְהַקָּדוֹם.

Хоёрдох чөлөөтэй Бээжинд
1-дүгн дунда хургуулдаг ошож
хурхна баатар болохдоо. Мунд
дээрээ энд эгзэл эрхэм хайн
юумэнгэй ушарна. Багшанаар
эрхэм хайнууд, хурагшадны хайн
гэхдэ болох. Энд гэгддэг ор-
хордо элдэв хайн хайхан юумэн
түхэй бодохордо болох. Жээшээ-
хэдэ, хурагшадта шагнал үгэдэг
ушаргэй би хээээдэшье дайрал-
даагүй хүм. Харин эндэхэ клас-
сууд эрхэм хайнаар дээрлал-
найнгаа, хурагшанайнгаа, хургуу-
лын ажбайдалда эдэбхтэйгээр
хабаадалсанайнгаа түлөө урма-
шуулагдана. Жээшээхэдэ, эрхэм
дээрлна классай түлөө конкур-
соносхобо гэзшэ. Тигээд түрүү-
шын шан дээр 500 түхэриг бо-
лоно.

Зүгээр хаанаах эдэ шэнхэн
мүнгэн олноо гэршэб! Сентябрь
харада хурагшад тэраалан дээрэ
хүдэлдэг байна. УПК-да гү, аги
нюотын ашатай тулхатай ажалай

хэвээлүүдэд туршада бүхэл жэл соо хүдэлхэнд орлоодо эндээс хургуулч нарын туршада хүдэ-өөд арба дахин өлз мүнэгэ аб-даг байна. Эндэ бүхэ юмэн олондо мэдээсэгдэнэ. Жэвээлхэ-дэ, нөдөлн бүхэндэ лийнхэ үн-гэргэгдэнэ, үнгэрхэн неделин үрэ дүн гэрэгдэдэ, ерээдүйн нө-дөлдэ хэгдэнэ ажал хэрэгүүдэ түсэб табигдана. Эндэ хүдэлжэ олоһон мүнгэн хургуулчин нөө-сөлгын дэбтэртэ хадагалэгдана. Тингээд энэ мүнхыг хайшан гэжэ гаргашалдаг гэжэ хамтынгаа хү-сөөр шигдээдэг.

Бидэ шэнэ жэлэй һайндэртэ эдбхи үүсхэлтэйгээр бэлдэжэ хэлсэбди. Бүхы классууд анхарагшайгаар энэ һайндэртэ бэлдэ, һүргүүлжин шэнэ жэлэй почто хүдэлсө. Хурагшад хани нүхэдөө, багшанераа амаршалһан отхрыгканыудыг почтын хайрсаг руу тавидаг байба. Дежурна классай хурагшад эдэ амаршалганыудыг кабинетуудээр ябажа, адреса-

дуудта барюулаа юм. Энэ но-
нирхолтой бэшэ гүй

Эндэхи тухай би зурхт сэдхэхэд хүдэллэгн бэшэнэб. Мүнөөшнэж юуимн гэжт хангагдаж байсан аад, хэдэн нарын үнгэрхэд эгээлэй юрын заншал болохо бшуу. Энэ хүргүүлы 14-дэхи хүргүүлимнэ эрхим гэжт баталха хүсэлгүйб. 14-дэхи хүргүүлимнэ класууд утжам, һаруул юм. Эндэхиньшэ хүргүүлимнэ класууд ажална хангагда таарамнаар утжам, һаруул. Эндэхин хүрагшад бэе бэлэ һайнаар тэдэдэг, ондоо хүнэй ерэхэдэ тэрэнхэй дүтэ тамилсанж, туһаламжа хүргэһөөр бэлэн байдаг.

Хүдөө тосхон хадгаа гансал «а-
лсмануудыг» үмдөөд ябадаг гэ-
жэ ханажа болохогүй. Тосхондо-
шье городто орхидоо эрхим бай-
наар ажануудад ха юм. Хубилган
шэнэдээлгэ хүдөөгэй хургуулиууд
та үргэн дэлхэсэтэйгээр нэбтэрүү-
лгэжэж, тэдэ городтой хургуулиу-
нуудыг эхин гарахадээ мугагдгүй

Туяна БУДАЖАПОВА,
МАН-ой журналистикын
секциин гэгшүүн.

ЭЙ-БИ-СИ
БАГАШУУЛДА

Хэжэнгийн «Сэсэг» гэхэн хүүгэд-
дэй комбинатай аха бүлэгтэй ба-
гашуул англи хэлэ шудалжа эхи-
лэ. Светлана Николаевна Сөнд-
тоогой хүтэлбэри доро тэднэй
англи хэлэ шудалжа эхилһи үдэр-
һөөн хойшо гурба нара үнгэр-
бэ. Благоевщенскийн багшанарай
институтдай хари хэлнүүдэй фа-
культет дүүргэхэнһингэс хүүлээр
Светлана Хэжэнгэдэ хүдэлхээс
эрээ. Түрүүшээр Х. Намсареевай
нэрэмжтэ 1-дхи дунда хургуу-
лида англи хэлнэй багшаар хү-
длээ. Хорин 1989 ондо хүүгэдэй
саадта хүдэлхээс өрөхн байна.
Мүнөө тэрэнэй бүлэгтэ 12 хүүгэд
ороно. Тэдэ меделигтэ 2—3 дахин
англи хэлэ үзэдэг. Светлана Ни-
колаевна өөрөө материалнууды
суглуулжа, хэшээлнүүдэй тэсбүү-
дэ табидэг. Хуралсалай үүс дүн-
гүүд тухай мүнөө дээрээ хэлэхнэ
эртэшгэ байна. Гэбшье багашуу-
лда англи хэлэн хайшаагдана гэ-
жэ ойлгохоор.

Солбон ЖАПОВ,
«Хэжэнгын гол» газетын корр.

Ямар газетэ найшаагданаб?

хууль эгдэ бум орон дотор дэлгэрхэн элдэв мэдээлэлүүд манай республикыг алгад гараагүй. Шэнэ хэвлэлээ нэгт миллион 976 мянган 200 хонх газет, журналууд почтын хайрсагуудаар тараагдана. Энэмжлэ үлгэрлэш хэвлэлэнд орхдоо 700 мянган хүнлэгээр орон болоно. Эдээн сооноо ямар хэвлэл олондо хайшаагданаб? «Союзпечать» гэсэн республиканскэ предприятийн начальниг В. Б. Худугуевада нимэ асуудалтайгаар хандааби.

— Мүнөөний байдалаар долоон хоног бүхэндэ гардаг «Аргументы и факты» гэхэн газетэ эгээл үргэеэр хайшаагдаана. Тэрэний тираж үнгэрэгшэ жилдэ 82 мянга бвийн хаа, байгаа ондо 138 мянган хэзгээр гарана. «Комсомольская правда» тэрэниһээ баялайшоо юоло гэгддэггүй, 119835 хүн газетэ залха. «Труд» гэхэн газетэ баһал олондо хайшаагдадаг болонхой. Табан жилэй туршада тэрэний тираж хоёр дахин ургажа, мүнөө 60500 хэзэг болоно. «Советский патриот», «Советский спорт», «Медицинская газета» гэхэн газетэнууд шэнэ жилһээ нилээд олон болоо. Харин бусад газетэнууд эжилшаддаа гэжэ эхилээ. Жэшээлхэдэ, байг-

ша ондо «Советская Россия» газетэ 8 мянган, «Правда» 6895, «Литературная газета» 5849 хэһэгээр гаргада.

— Эдэмнай бултадаа түбэй газетэнууд болоно. Манай областной газетэнууд ямар байдэлтайб?

— Байгша ондо «Превда Бурятия» газетт 125153 хэ-
лэг болоно. Тэрэ 7 мянган уншагшдаа гээгээ. «Буряа-
д үнэн» 8895 хүн захяа. Эзнэ үнгэрэгшэ жэлэйхитэй са-
суулладаа нэгэ бага олон болоно. Харин «Буряадай
залуушуул» газетэ рекорд тогтоожо, 43259 хэлэг бо-
ло гээгү, али розинцотой хамта 50 мянгонда хүрөө.

— Уялгата партийна хэблэл захилгада та ямароор хандадагбта?

— Саварнаа айтхатар хомор болоод байсан сагта
партийна газетчнүүд болон журналнуудай тиражыг оло-
шоруулза гэжээ оролдохо ябадал тоо буруу гэжээ тоо-
лохо байнаа. Хүнүүд өөртөө хайшаагдахан хэлбэл за-
хиха зэргэстэй. Мүнөө үялгата захилхаа арсаашье наа,
зарим райкомүүд үнгэрэгшэ жэлэй дүнгүүдые алдхаа
хүсэлгүй. Энээнхээ үяамжалан, үнгэрэгшэ жэлэй эсэс-
тэ нютагай газетчнүүдтэ захиал хэлгын болзор хунзаг-
даа юм.

Шэнэ музей

Баян Улаа-Удын түмэр замой
транспортын техникумда, түүхын
музей нээгдэе. Багшын ажалай
ветеран, музейе сахигша В. М.
Номыкина хүрэлсалай эхээн груп-
паныудые музейн экспозицинууд-
тай танилсуулае. 1980 ондо манай
техникум шалгархан тэмдэгтэй-
гээр дүүргэсэн, Афганистанда ал-
ба хээе үедөө нана бэрлэн Вик-
тор Капустиний эхэтэй хүрагшад
уулзае.

Афганистанай газар дээрэ бо-
лоhon дайн түмэр эмэй техни-
кумшын дайраад бараа. Техни-
кум дүүргэлэн 10 хүбүүд дайнда
хабаадасжа, Виктор Капустин
болон Геннадий Балахнин гэгшэд
тэндэ нэгэ бараа. Шэнэ муай-
дэ тэднэртэ тусай стэнд зориу-
лагданай.

Викторэй нүхэд, багшанаар эмэ
уулзалгадаг эрээ, Найдантай нү-
хэд, эрчим дүүбүү байхан юм гээ-
нэ тэдэ дурдан ханаа. Хүтэм-
дэ, спортод, өөрийнхөө мэргэ-
жилдэ, ажалайдалда дурстай бай-
гаа. Армида эрчим десантний бо-
лоо. Нана бараанайнгөө хүүлээр
Улаан Одоной орденоор шагнаг-
дантай.

Викторэй өхэ Людмила Степановичай дэлгээн жимэ үгэнүүдөө зүрхэд сэдхэлтэ хүдэлгэнгүйгөөр шагнахын араасгүй байба. Аминин түбүүн багэ махалһаа хэргэһээ гэгэдхээ, намда бүхэ нүмэндэ туһалдаг, эржин найнаар бурадаг, ажалша бүхэргэ байхан юм. Хэсэ бүгэндэ яварин эхэндэ тэрэ нэй түрэлэн үдэртэ нүхэднэ намда өрөдтэ. Хүбүүн түгэйжнэ найн найханаар дурдан ханжаа ясахан нүхэдэнэ бөөр хургэнэ...

А. КОВАЛЕВ,
умерший ветеран.

Баримтата фильм

РЕЖИССЕР Анатолий Сидлер богино метражна баримтат шигшэ фильмдээ «Судьба наперекор» гэж нэрлээ. [Эүүн Сидлерийн кинохроникийн студи]. Тэрэ инвалидуудай республиканыс бүлгэмдэ, зөжүүлэгдана. Автор бүлгэмэй ажабайдал бүхэ талие наймаар харуулна гэжэ хэлэхэ хэрэгтэй.

...Инвалидны тэргэнууд дээрз
хуулан манай басагд зойно зойно
ноосоо хубарилдан харайлгалдан,
Спортсмензүүд мэтэ сэбрэх-
нууд шамбай солбонууд басагд
гансал абаха аргагүй... Эзнэмэй
стадион дээрэ болоно, Харин үйл-
сөөр абахадаа, юрын үдэрнүүдтэ
тэд амар байдалтай ушардаг бэй!
Томо «КамАЗ» инвалидны тэргэ-
тэй хүнийг хараад, харты гарга-
на үгэнэ. Эзнэмэй социальна про-
граммын хайшвагд боложо бай-
хыг халууныг бэшэ гүй..

...Эрхэ дээрэ түүдэг носоно,
набшагэд харшагхананэ, Горхонхой
долгин урвална, уһанда шунгаад
абаа һаа, тэдэ гое байгааби! Гэээ
ауура, толгуудые тулаһан хүн дай-
шан гэжэ уһанда шунгалтайб даа.

[illegible]

«Зона» гэхэн шэргүүн үгэнүүд
идэвчтэй савна соностон эзэлнэ
«... Комсомол, профсоюзудын
бэш, хэрн «Зона» инвалидууд
тухалламж хүргэнэ». Сүүдүүлэгч
дэхэн хүмүүд сөрнөгөө үүсхэлээр
ба колоннын хүүлбэрлэлгээдэй

тухаламжаар үнгэрхэн жалдэ бүлгэмдэ горитойхон тухаламжид зүргөө юм. Тэдэ хүшэр хүмдэ үбшэн, ялжа шадахагүй хүнүүдтэ туршалгын тэргэхнүүдэ бэлдээ, мүн спортивна хэрэгсэлнүүд—городжи, теннисэй столнууды дарахалжа үгөө, мүнэг эльгээгээ. Олон колхасанууды захибарилжа.

Республиканска правлениин агит-
бригадатеи би хоёр дахин «зо-
нодо» ошооё. Энэмнай колонини
захиргаанда тухшошуузан хэмжээ
ябуулга болодог. Манай бүхы но-
мернууд олсгой анхарал татаа-
юм.

Сүхдүүлхэн хүүхдэд манда бэлэглэхэн жиндэхээр далина дэбижэ байһан бүргэдэй дүрсэ миналидуудай бүлгэмэй республиканы правленийн приёмоо соо эл газарта үлгөөтэй байдаг. Модоор жинлэхэн шубуун элдэ гөөр бүтээгдэхэйб даа. Тэрэ эрхэ сүлэгдэй хүлэ тэмдэг болодог. Угаан бодолой талаар элдэб бодолуудһаа мултарга гэшээ манай илалтануудай эрхэ нүхэсэл болоко бишуу.

«Судьба наперекор» гэхэн
фильм «34-дугаа номерой Зүүн
Сибирь» гэхэн киножурнал соо
оруулагдав. Тийгээд тэрэ хаал
манай республикын зирганууд дээ-
рэ харуулагдажа эхилээ.

Евгений КОЗУЛИН,
штатнабъща корр.

Корр: Виктор, үнэгэрэн илэл залуушуулай үүсхэлэй жасада (ФМИ-дэ), тикхэдээ энэ жасын түрүүлэгшэ тандашье урагш(ай байгаа гэжэ хэлэхэн хүшэр байна. Энэ хугасаа соо юу хэмэ үрдэгдэбэ!

В. Б.: Хоонон газархаа эхилээшье нээ, яһала өх юумэ хэбдэ. Жэл болзортгойгоор ТСК-һаа (55 мянган түхэр) ссуда абзабди. Коммерческэ хоёр предприяти эмхидхэбди: «Эрдэм» (2 видео-зал, компьютернэ нааданууд), «Сөөрбайкальскда» пляжай зарим хубинэ арендээр абзабди (пляжаа дээрэгтэй зүйлүүдэй прохот). Абза бэшэдэг студия, самодетальнэ дуунай клуб (КСП) худалдэг, бидэ ВЛКСМ-эй ЦК-гай дэргэдэ компьютернэ клубай хэмтэн гэршүүн болонхойбди (өөрын регинальна клуб эмхидхэнбди).

Имжэрхүү тухаламжа хүргөөбди: комсомолой райкомүүдэ видео-техникэ худалдажа абахадаа тухалабди, кооперативүүдэ буряад орондо эд хэрэгсэлүүдэ худалдажа дэлгүүр эмхидхэбди.

Корр: Новосибирскын жэшээгээр энэ жаса байгуулаа гүтэ Тэднэй дүй дүршэл шуданаа гүтэ!

В. Б.: Новосибирскын ФМИ-гэй ажал ябуулгын талаар зарим документаүүдэй би танилсаа нээ. Жасын тушаалта худалдмэрилэгшэдөө хэбшье дүй дүршэлтэй танилсахаа Новосибирск ошоогүй гэжэ халаглан хэлэхэ байнаб. Гол түлэб өөһадньгаа хүсөөр бүхэ ажал хэрэгүүдэ эмхидхэбди...

ФМИ-гэй шэглүүлхэ худалдмэри үргэнөөр бодожо үзэгдэнэ байгаа. Гэхэ зуура, өх ажал хэрэг эхилхын тула өх мүнхэн хэрэгтэй болоно бшуу. Жэшээлхэдэ, һаахан-бангуулагдаһан комсомо-

БИДЭ БУСА ХҮНҮҮД БЭШЭБДИ

һуулэй жэлнүүдэ комсомол дотор МЖК, НТМ-гэй түбүүдэ залуушуулай үүсхэлэй жасанууд залуушуулай түбүүд гэжэ мэтэ элдэб эмхидхүүд байгуулагдана. Тэднине комсомол нэгдүүлдэг. Эдэ бүхэ шэнэ эмхидхүүд коммерци дэлхэйдэ хамтаар, Эдэ элдэб аргаар мүнхэ өхээр олохо гэжэ оролдого. Тэдэ бүлгэдэ баһал бүлгэдэ ушардаг юрэнхэ шидхэгдээгүй асуудалнуудтай дээралдана. Мүнөөдөр Улаан-Удын залуушуулай үүсхэлэй жасын түрүүлэгшэ Виктор Буряа энээн тухай хөөрэнэ.

лой обкомой экономика талар ажал ябуулгааа эхилээ.

Корр: Энэ талар танай зам болон «Байгала» НТМ-гэй түбэй зам дабжа болохо гэжэ хананагүй гүтэ! Адмирхүү шидхэгдээгүй асуудалтай байнат. Худалдмэринитэй шэглэлшье, өдмн гэжэдэ болохо, компьютернүүдэ, видео гэжэ мэтэ.

В. Б.: Имжэл замалр тэдэ дабжаа гэжэ би хананаб. Тикхэдээшье «Байгала», обкомой шэнэ талар мазнадаа орходоо зарим тэдэ булюу байдалтай.

«Байгала» НТМ мингэ гүрэнэй системэдэ ороно. Тикхэдээ тэрэ гүрэнэй системһээ юушьеб абаха арга боломжотой байха. Харин мазнада автомобиль абаха гэжэ хүшэр асуудал болоно. Бүхэ юумэн жасануудээр хубээралагдаһанай.

Корр: Виктор, танай компьютернэ клуб юу хэдэг бэ гэжэ хөөрнэ үгтэ.

В. Б.: Мүнөө арадай эрдэм һураһалай министрство тоолон тодорхойлог техникээр ханганабди, компьютернүүдэ үйлдбэрлэхэ талаар кооперативтай, «Экситон» эвэрдоой дэргэдэхэ НИИ-гэй (электронно промышленностин министрствын системэ) хэлсээ баталабди. Тоолон тодорхойлог тех-

никэ тодорхойн классуудтай һуруули хангаа хүсэлтэйбди.

Корр: Ямар хүшэр хүндэ асуудалнуудтай ушарнабэ гэжэ хангалта асуудал һураһамин.

В. Б.: Шидхэгдээгүй асуудалнууд олон. Жэшээлхэдэ, тэр байрын талар асуудал шидхэгдээгүй. Подвалнууд соо оржо, тэндээ ажаллаа эхилэ бээтэй боломжотой ха. Минфин үшөө нэгэ асуудал нэмжэрхөө. Комсомолой бүхэ ажархы подразделениүүдэ 35 процентһээ бага бэшэ налог ашаша юм ха. Байгаа ондо бидэ 10 процентһээ элгээгээбди. Энээн дээрһээ харахада, нилээд өхэ мүнхэмнэй тикшэ ошохо болоно.

Корр: Энээнэй һуулээр доройтохо, муу байдалда орохогүй гүтэ!

В. Б.: Налог дараһанай һуулээр хорёод манга манда улээ гэжэ ха. Нэгэдэхэ каарталла 5 мянган түхэригсэ салмн-хүлһэ түлэхэе үлөөхэбди, бусад мүнхгээ олзотой хэрэг — компьютернэ клуб эмхидхэлгэдэ оруулза бээтэй болсобо.

Корр: ФМИ тодорхой зорилго-нуудтайгаар байгуулагдаһан аад, бодото дээрэ ямар байдалтай ушарнаб!

В. Б.: Нонирхолтой олон дурд-

халнууд оруулсандаа. Мүнхэ зөөригү байһан дээрһээ эдэ дурдхалнуудыа бөлүүлэхэ хүшэр байна. Алдһан арга боломжонуудыа тоолохо һуунаб.

Корр: Жэшээлхэдэ.

В. Б.: Багшанарай института электронно болон тоолон тодорхойлог техникэ хангалтаа холбоотой. Ашатай тухтай проект дурдаха. Эндэ 130—150 мянган түхэриг хэрэгтэй болохо.

Совминэй, совет оргинуудай зүгһөө комсомолдо муугаар хандахадаа, хэды өхэ юумэ гээдэг гэжэбди. Харин бидэ буса хүнүүд бэшэ ха юмбиди...

Гансал ФМИ-дэ бэшэ, харин бүхэ республикада-аһтай тухтай хэрэг алажэрхөөбди. Энээнэй юб гэжээ, «Планете» (ГДР) фирмтэй проект болоно. Энэ фирмэ СССР-ыа полиграфическэ түхээрлэгээр хангадаг томо фирмэ болоно. Энээн түшээ хөөрхэ болоо һаа, түүхэнэ үтэ, гэхэшье тобшокоһоор хэлхэдэ, имжэ: тус фирмэ өрөөдүйн олзотой зарим хубинен ябадаг болохын тула бүхэ хэрэг бээдэ дэжэ абза-р болон байгаа. Гансал тэрэнды ямар нэгэ хэрэг хэрэгтэй байгаа. Бурядай Госкомзадагдэй гэмээр бодото проект тушаа хэлсээ баталагдажа шаддэгүй. Тэрэ фирмн найдуулан залас частнуудтай бололбди гээд һангаа эмэршөө ха.

Харад илэл соо оролдоһон минн ажал хоолоор һаа.

Корр: Совет засагтай, жэшээлхэдэ, гөрсөдтэй харилсантай ямар бэ!

В. Б.: 1988 ондо гөргүйсэдкомдо (абза бэшэ студия гэр бээдэгдэ) тухаламжа эрхнэ хандахаданай, тэндэхил маанэдыа ойлгоогүй. Нүхэр Гиланов (гүсэдкомдой түрүүлэгшын орлогшо) маанэдыа дуудаад, энэ хэрэг кооперативуудтешье хоригдонтой, юундэ энэндэ оролсохо бололбта гэжэ маанэдыа һансахан хараагаа һээ.

Корр: Мүнөө дээрэ юу хэлэб гэжэ маанэдай түлөө шидхэнэ сагтаа харилсан ажалалгада найдаһанай үгтэ. Харин бидэ сөһэдөө юу хэрэг аргатайбиди!

В. Б.: Комсомолой райком бүхэн өөрын лэ залуушуул тушаа анхардаг, харин энэ нэгэдэгдэмэл түб үгы. Мазад, обкомой экономика талар энэ хэрэгтэ гартам абажа, бүхэ юумэ нэгдүүлжэ болохо.

Комсомолой обкол бүхэ залуушуулай нэгдэлүүдэй гэнэрална спонсор болохо аргатай. Бүхгалтерскэ албан, методическэ тухаламжа нэгдүүлхэ хэрэгтэй.

Мүнөө обком депутадуудайгай тухаламжээр Советүүдэ залуушуулай политика үнэгэрхэ хүсэлтэй. Эмжэрхүү һайн лэ юм бээ. Гэхэшье депутадуудэ залуушуулай зүгһөө экономика талар хүсээ дэмжэлгэ хэрэгтэй. Мүнхгээл хүн эзн болодог гэжэ.

Корр: Шинэ эндэ параллелькэ экономика тухай хэлэнэ гүтэ!

В. Б.: Тикхээ дээ, Комсомолой олоһон мүнхэн гансал аппаратай худалдмэрилэгшэды барилхын, эзнн организацинуудта тухалхын тула бэшэ, харин организацин эхлэм гэршүүдэ тухалаа эргэгтэй. Эзнн организацинууд эдэл хүнүүдхэ байгуулагдаһа бшуу.

Манай корр. С. БОЛОТОВ хөөрхэдөө үнэгрөө.

дежабрини түрүүлшэ дежада комсомолой түснээзөөрскэ горкомдой II пленум болоно, Сэлэнгын районой Лениной нэрэмжтэ колхозой комсомолой комитетэй секретарь Наталья Сидорова Тохойн һунгуулхын 10-дахы округһоо арадай депутата хандидааар дэбжүүлэа нэн.

Бидэ Наташатай кабинет соонь уулзабди. Кабинетшье гэжэ гөөхын аргэгүй, уйталан, арай гэжэ хоюулан багтанабди. Тикхэдээ манай фотокорреспондент Жергал Халбазыков маанэдай хөөрхэдхэдэ хүлээлэ бөтэй болобо. Һуулдхын колхозой улаан булан соо энэ зураг буулгагдаһан байна. Тэндэ уужамшье, һэрүүл гэрэлтэйшье ха юм.

Наташатай хөөрхэдхэ юмэн яһала байгаа...

Залуушуул социальна талаар хамгаалагдаагүй гэжэ бидэ ходо водо гэмэрлэддэг болонхойбди. Тэдэ үндэр мэргэжэлгүй, ажнуудалай талаар һайнаар түбхинөөгүй (аспи-сеад, квартира мэтэ хэ-

рэгтэй болодог) байһан дээрһээ гэр байртай, дүршэлтэй болоһон хүнүүдэ ажалда абахаа хангадог. Тогтоһонхон үе сэг гэжэ бидэ нэрлэнэбди. Мүнөөшье тэрэ үргэлжлөөр гэжэ би хангадог. Хангалга абаад үзэбди. Шэмэрүүн хүйтэй Сибирьтэ маха эдин-гүйгөөр хайшан гэжэ ажнуултайб дээ. Эндэхэ хүн зон колхоздоо 2 түхэриг 50 мүнөөр махаа тушаана. Харин тэрэнэ тэхэрхэдээ, (маханай продуктууд болоод), 9—10 түхэриг сэнтэй болононо. Жэшээлхэдэ, Сэлэн-Дүүмэдэ үйлдбэрлэдэг колбасгай үнэ сэн имжэ бшуу. Энээнэй зүб гэжэ гүтэ! Имжэ үнэтэй сэнтэйгээр колбаса абанһар, тэрэниие эдээгүй байгаа һээ дээрэ гэжэ хананаб. Илангала багхан мүнхэ абадаг залуушуул, пенсионернүүд зобоно. Хэрбээ нэмжэе депутадаар һунгаа һаснэ, имжэ байдалые хубилгаха гэжэ бүхэ хүсөөрөө оролдохоб. Хайшан гээд хубилгахабди! Ажабайдал харуулна бээ. Арондэ дэлгүүр дээрэ эдэе хоол элбэгжүүлэа арга ол-

гохо гэжэ хананаб. Мүнөө залуушуул арандэ абаха балайшье дуратай байдаггүй. Юундэ гэжэбди! Мэдээлхүүб гэжэ сэгэ хэлэхэ байнаб. Даган дуурламаар жэшээгүй байжа болоо ха. Яагаа хээгээшье һаа, арадай һунгэдалнууд тосхоной өрөөдүйн ажабайдалыа шидхэхэ бшуу.

Хөөрхөдхэ асуудал гэхэдэ, гэр байра болоно. Би зургадхыи жэлэ квартира абахаа ээлжээгээ хүлээнэб. Тикхэдээ ээлжээ хүлээхэ гэжэ юм бэ гэжэ һайн мэдэхэб. Һуулэй үедэ һайнааршье, түргэнөөршье баридаг болоо гэжэ хананаб, барилгын мүнөөнэй эршэ һэлын табан жэлэй туршада энэ асуудал шидхэхэ арга олгохогүй. Тикхэдээ арадай депутадуудай хамеаралсалгүйгөөр ажал хэрэг урагшаа ябахгүй гэжэ хананаб.

Гурбадхыи асуудал—үйлсэнуудыа болбосон түхэлтэй болголо болон гэрэлтүүлгэ. Манда хүдөөгэй зондо энээнэй хоолон асуудал бэшэ. Бүхэ ороной хэмжээндэ ажагыа эрхилэлгэ нарижуулан һайжаруула тухай олон юмэ хэлэхэдэ болохо юм бээ. Гэхэшье мүнөө шэнэ үзэл бодолнууд олоор мүнхэлөөшье һаа, хүдөөгэй ялхы яматат хэрэгдэ бүдэрөөд урагшаа ябангүй. Бүхэ асуудалнууд Москвада шидхэгдэдэг гэжэ бодохо болохогүй. Үйлсэнуудыа болбосон түхэлтэй болголо, гэрэлтүүлгэ нютэг дээрэ шидхэгдэхэ асуудалнуудай нэгэн болоно. Тикхэдгүи һаа, нютатай Советүүд юундээ хэрэгтэй болохоб?

Нэгэ үедэ газетнүүдэ залуушуулай шидхэгдээгүй асуудалнууд тухай хойно хойноһоо олоор бэшэдэг байһан аад, мүнөө юундээшьеб мэртэжэрхитэй. Энээнэй сүлөөтэй сагыа үнэгэрлэгхы асуудалнууд болоно. Имантал обществын экономика болон политическэ эрхим һайн байдал тухай сүлөөтэй сагыа эмхидхэлгэ дээрһээ хаража болохоор байдаг. Хэрбээ манай тосхон тушаа хэлэхэ болоо һаа, тэрэниие эрхим һайн байдалтай гэжэ нэрлэхэгүш. Хоёр жэлэй урдэ тээ Тохойн соелой байшангай директорээр хүдэлхэ үедэмн тэрэ тулюур туйган байгаа. Эндэ арадай депутадууд бүхэ хүсөөрөө оролдохоб. ээргэтэй гэжэ хананаб.

Шидхэгдээгүй асуудалнууд тухай хэлэхэдэ гэжэ гүтэ! Өөрынгөө платформа тухай нэгэшье үгэ хэлэхгүйб. Магад, энээн тухай кожом хөөрхэдээ гэжэ гүтэди! Манай корреспондент Олег ЛЕБЕДЕВ кандидаттай хөөрхэдөө бэшээ абаа.

Врач болохо хүсэлтэй

Улаан-Удын 33-дахы һуруу-линь 9-дахы классай һурагша Баярмаа Эрдэнэева биологеор республиканскэ олимпиадада илалта туйлаа.

— Баярмаа, биологн шинин дуратай предмет гүтэ!

— Намда олон предметүүдэ, тэрэ тоодо биологшье һайшаагдадаг. Зүгөөр би математикада өхэл дуратайб. Дүрбэн имжэ предметүүдээр районно олимпиадада хабөөдалсаб: физикэ, химия, математика болон биологн. Химээр хоёр дохи һуури эзэлэб, гэхэшье, байгаа ондо биологеор өхэл үрэгшатай байбаб.

— Өөрингөө өрөөдүйн мэргэжэл энэ предметтэй холбоно гүтэ!

— Тикхэдэ, медик болохо хүсэлтэйб.

— Шинэ нэгдэхэ классһээ эрхмй һайнаар һуража, отличница ябадаг гэжэ би мэдэнэб. Бүхэ предметүүдээр жэгдэ һайнаар, эрхимээр һурахада хүндэшгэ байгаа өһотой.

— 5-дахы классэ отличница байгаагүйб. Четвертьдмни нэ-

гэ гү, али хоёр дүрбэнүүд гэрлэдэ байдаг һэн. Сэлхөнэ хэлэхэдэ, сэг болзор соогоо оролдоод, номоо жэгдэ һайнаар үзөөд абаа һээ, хүшэр юмэн үгы.

— Һураһалһаа гадуур амар юмээр һонирхогдбди! Сүлөөтэй сагтаа юу хэдэгбди!

— Байгалийн элдэб юрэ бусын үзэгдэлнүүд, жэшээлхэдэ, НЛО тухай уншаха дуратайб, мүн ан аманда тухай номуудыа суглуулдагби. Хосоржо, үгы болоһон амандадууд тухай номуудыа уншахада, өхэл һонирхоһоор байдаг.

Мүнөө биологн — хэшээлнүүдэ абахымын намаяе багшанарай института урина. Би англи хэлэнэй секцидэ МАН-да ябадагби. Тикхэдээ сүлөөтэй саг намда балай өхэ байдаггүй.

— Март һарада Бүхэроссин олимпиадада хабөөдалсахаа Орел ошохо байнаш. Тикхэдээ шамда амжолоттай, үрэгшатай абажа өрхөшешин хүсэһэнбди!

Н. ГОМБОРДА.

Үшөө нэгэ ассоциаци

Д. Банзаровай нэрэмжтэ БГПИ-гэй түүхын факультетэ залуу түүхэшэдэй ассоциацин (АМИ) учредительнэ конференци үнгэрөө. Городой вузудай нитын дисциплиннүүдэй багшанар, СССР-эй АН-ай Сибиринкн отделенин Бурядай эрдэмэй түбэй нитын эрдэмэй институтай залуу эрдэмтэд, ВЛКСМ-эй обкомой харюусалгата худалдмэрилэгшэд конференцидэ хабөөдалсаа. Конференцидэ хабөөдалсагдаа ассоциаци байгуулхын түлөө нэгэн дуугаар дуугаа үгөөд, АМИ-гай Совет болон шалгалтын комисси һуугаа.

Түүхын эрдэмнэ хубилган шэнхэдхэлгын зорилгонуудыа шинхэхэдэ залуу түүхэшэдэй эдэрхитэйгээр хабөөдалсага, тэднэй мэргэжэлтэ ажал ябуулга тааруулан табила, түүхын болон нэвэр ороноо шэнхэлгын эрдэм-шнхэлгын хуудалдмэрини нарижуулан һайжаруулга, түүхын эрдэм мэдэснэ идэлгэ хадгаа ассоциацин зорилго болоно. Гол зорилгонуудтай тааруулан, АМИ удаадаа программуудээр өөрингөө ажал ябуулга бөөлүүлэхэ габал: хэлбэл—гуманитарна асуудалнуудай, пред-

приятинуудай, бүлгэмүүдэй эмхидхүүд болон албан зургаануудай түүхын очеркнүүдэй талаар худалдмэринүүдэй бэлдэхэг; пропагандистскэ—селинарнуудыа, олимпиадануудыа үнэгэрлэг, хэлбэлдэ статьянуудыа бэлдэлгэ, хүн зоной болон ажалла коллективүүдэй дунда лекцинуудыа уншала; шөф өһоной—методическэ конференцинуудыа, зүблөнүүдыа, консультацинуудыа үнэгэрлэг, пособиууд болон методическэ зохеолнуудыа бэлдэхэг, нэвэр ороноо шэнхэлгэдгэ тухаламжа хүргэлгэ; эрдэм-шнхэлгын, дискуссионно-методическэ — сэг үрэглэхэ худалдэ байха дискуссионно клубуудыа эмхидхэлгэ.

Хэрбээ таанад түүхэтэ шэнхэ баримтанууд, манай оройн, Сибирин, Бурядай түүхын «сагаан толбонууд» тухай үнэн юмэ мэдэнэ абаха хүсэлтэй байбал, ассоциацин гэршүүд-түүхэшэдэ уригты.

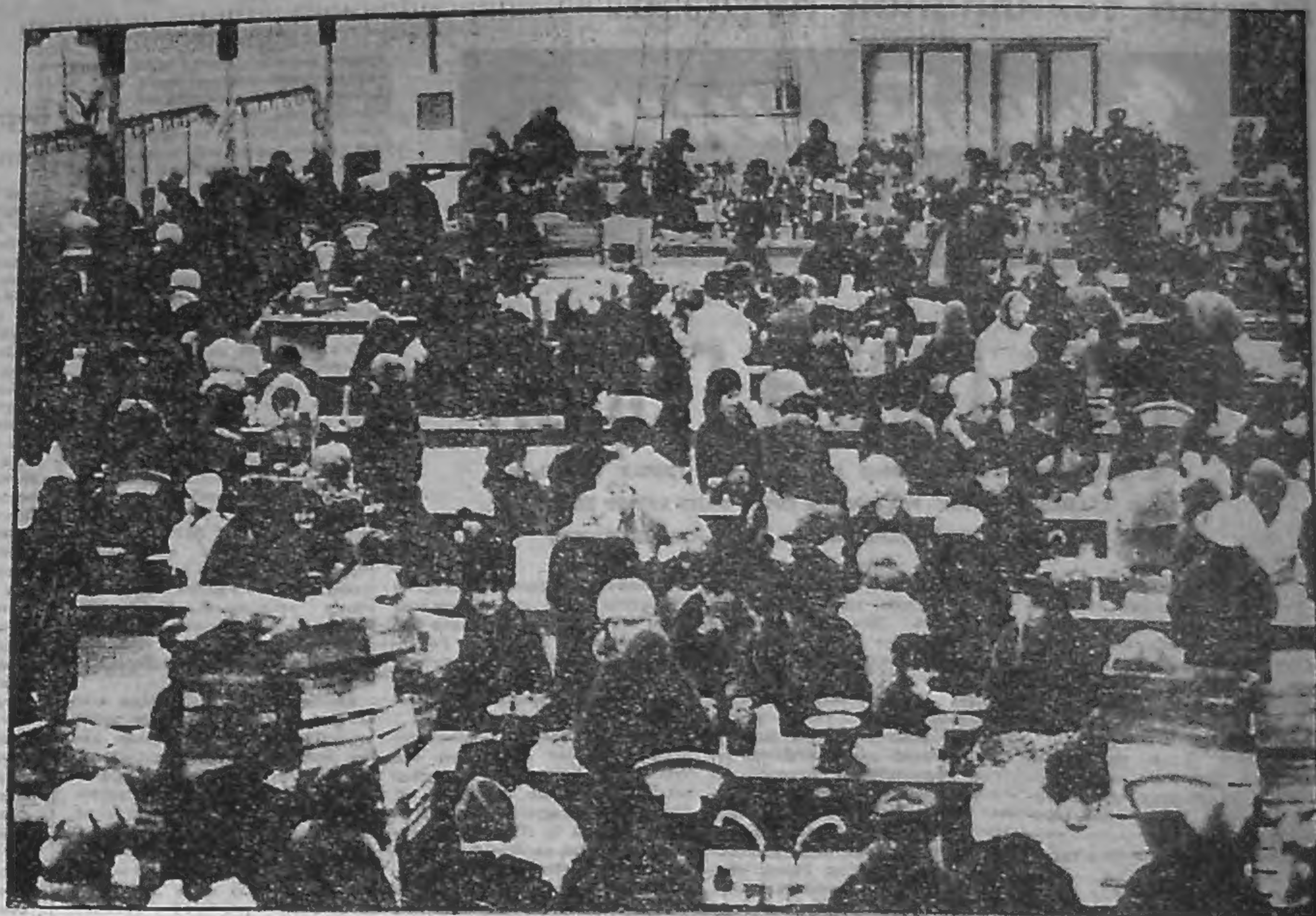
Манай адрес: Ражуровай үйсэ, 6, БГПИ, түүхын факультет, АМИ.

Ю. ШАГДУРОВ, түүхын эрдэмэй кандидат, БурАССР-эй АМИ-гай секретарь-координатор.

Ажабайдал харуулна бээ

Зохидшье, гоешье болошоо даа

Буряадай нислэл хотын хүн зон жэлэй эсэгт удаан хүлээгдэһэн бэлэгтэ абаж, ханаагаа амархан байх. Капитальна захибарилгын болон нэлэбэн шэнэлэгдэһэнэй һүүлээр Улаан-Удэ хотын түбэй дэлгүүр дэхээд нээгдэз хэн.

«Бурятгражданпроект» институттай худалдарилашад болон «Улан-Удэтрансстрой» трестын барилгашад дэлгүүрэй дотор талын худалдаа наймаанай залыг танихаар бэшэ болоторнь хубилгажарха. Досоонь ороходо уужам һаруул, гэрэлтэй, зохид болошонхой. Худалдан абагшадтай тоошье хороо бэшэ, харин бүрн олошороо. Наймаалагшадшье олон болоо гэжэ ойлгохоор. Промтоварна ларегуудыг үйлсын павильонуудта гаргаашье хаань, прилавогуудай саагуур сүлөө һууринуудыг олохогүйт. Тэндэ элдэб фруктиуд, дабһолһан үгэрсэ, хопууста, наран сэгсэгэй һамар, хушын һамар, сэгсгүүд, грецкэ һамар, мяхан, хартаабха, цитрусевэ гэхэ мэтэ элдэб эдэз хоол элбэг дэлбэгээр прилавогууд дээрэ табилтай байдаг. Имээр хүү эдэз хоолнуудыг магазинуудта олохонь бэрхэтэй бшуу. Магазинуудһаа худалдажа абаашье һаа, шанар муутай байхадань, хатааһонь хааха баатай болодогбди. Тээд дэлгүүр дээрэхи элдэб эдэз хоолтой үнэ сэн нилээд дээхэнүүр байдаг. Үнэтэй сэнтэй гэжэ айнгүйгөөр шухала хэрэгэй гарахада, худалдажа асахал баатай болодогбди...

Дэлгүүрэй директор В. П. Никитин мнэгжэ хоёртбэ: үмсөөрхидэй үлүү гараһан эдэз хоолоо худалдахын тула дэлгүүрэй захиргаан бүхн хүсөөрөө оролдодог. Гүрэнэй худалдаа наймаанай тулюур туйган

байхадань, үмсөөрхид хүн зондо нилээд туһална бшуу. Нэлэбэн шэнэлэгдэһэн дэлгүүр наймаалагшад болон худалдан абагшадтай эрилтэнүүднэ хангана гэжэ гүй Гүйсэд дүүрэнээр хангана гэжэ хэлэхин аргагүй. Илангана намай сайта нилээд хүшэр болодог. Дэлгүүрэй дирекцишье энэниг ойлгодог. Юундэб гэхэдэ, намайрай баян үргэсн үедэ наймаалагшад, худалдан абагшад нилээд олон болодог. Хартаабха наймаалагшадтай олоороо жэрлэдэн байхынь харадаг гэжэбди. Харин «Горплдосовощторгын» нискинууд нэлэбэн шэнэлэгдэһэн дэлгүүр соо оройдоол хоор, эндэ бүхэлн павильон хэрхтэй бшуу. «Мүнөө дээрэ» сэгсэг худалдагшадые түрмэ баатай болонобди», — гэжэ В. П. Ни-

китин хэлэнэ. Саашадаа юун болохобди. Хараад үзэнэ бээбди. Сэгсэг таригшадые түрмэ, холо харайхагүйш. Тэдэ элдэб байхан сэгсгүүдыг худалдажа, хүнүүдтэ туһална ха юм. Худалдаа наймаанай министерствын оорынгоо материално-техническэ бааза бэхжинүүлжэ, бүхн город соогүүр ахар холоһоо хартаабха үргэжэ абахагүйн тула һуурингаһан газарнуудта магазинуудыг нээгэз хаань, һайн хэн.

Гүрэнэй худалдаа наймаанай овоцной нискинуудай наймаалагшад мнэгжэ ханаагаа зо-
боно: сэткэнүүд, сүүмхэнүүдэ табилга газар үгы болошоо гэжэ худалдан абагшад гомдоно.

Сэхынь хэлэхэдэ, худалдан абагшад яһала урма баяртай.

ГЭНЭН СТАТЬЯДА ХАРИУУ РЕДАКЦИДА ОРОО. БИДЭ ХАРИУУ БОЛОН
МАНАЙ КОРРЕСПОНДЕНТЫН ТАЙЯБАРИЛТА ДОРО ТОЛИЛХОМНАЙ

10-дэхн хууд.

Елена СЛУГИНОВА,
КОРРЕСПОНДЕНТ,
ТЕЛЕФОН 2-43-23.

рэнэй хоорондо найдмтай туһа-
лагша боложо, продукция худал-
дахадань туһалаа юм. Тиймэһээ
хонишод колхоздоо баяр хүргэнэ,
Иигэж гүрэндэ тарган хонид,
хайн нооһон тушаагаа юм.
«Мир» колхозой түрүүшын
арендаторнуудай дэлгүүрэй эконо-
мико тээшэ хэһэн түрүүшын
алхам яһала амжалттай бэйбэ,
ЗЕМФИРЭДЭ АЙЛШААР
— Текст соо халта дурдагдаһан
кирээсэ саба, хүбэнтэй хүүртгэ
эндэ юушгэб! — гэжэ асуужа бо-
лохот.

Хэрбээ хонишодой — худалма-
рингөө хүсэб, хэрэглэгдээгүй
амаралтаа, үргэн нэлэнхэ талада
үнгэргэһэн өөрингөө ажабайдал-
лыс, хүүгдээ хүмүүжүүлэ арга-
гүй байдалаа — бүхы юумээ гү-
рэндэ үгэхэдэнь (бүхы шахуу хо-
нишодой хүүгдэ интернат хургуу-
линуудта хүмүүжүүлэгдэдэг), гү-
рэн энээнэй орондо гансахан
мүнгэ түлээг тээшэ.

Гэдэн голдо түбхнэй бүтээ-
тэнэй займжа дээрэ беригдэһэн
гэр соо гүрбэн хүн ажлуунэ.
Нэгэ хүндэнь дүрбэлжэн метр хүр-
тэнэ, тэндэнь уйтан, хуушан мо-
биль табигданхай.

Цыбиковай займжа дээрэ
хоёр комнаготой гэр соо 6 хүн
ажлуунэ. Тэдэ гэдэн, хүүгдэн
эзэн, Земфира, баатар, тэдэнэй
2-той хүүбүүн, хоёр худалма-
ришад бэлэһэн. Эндэнь ханаар дүүрэн
нимэ планкадуг үлгөөтэй байба:
«Малшад, тэжээл амтайгээр хэ-
рүүлжэ, харууһалжа байһан мал-
нуудһаа продукция өгээр абалтаа
гэхэ гү, эхэ үшөө нимэ: «Мал-
шад! Малай үбэлжлэгэ амжалта-
тайгаар үнгэргэе, малай продук-
ци үйлдэбэригэ дээшлүүлэе-
бди».

Гүрэнэй урда малшанай уяага
тухай саг үргэлжэ һанууһанай
кэрэг бич гү! Өөрингөө үрчир-
дөө түлээ кеһа саг оршон эрээ
бэшэ гү!

— Автолаханууд үсөөн абдаг,
— гэжэ Земфира гомдоно. — Эр-
хэдэньшэ абажа боломоор мур-
тэй эд баран байдаггүй, конфет-
тэй, пранишкыс худалдажа абаха-
гүйш. Манда спортсмены костю-
мууд дулаан гүлал экэл хэрэгтэй
байдаг. Тосхон хүртээрөө ошо-
лын тула мууһаншэ һаан, ма-
шина худалдажа абаха дуратай
байдагбди. Тээд кааһаа худал-
дажа абахаа мэдэнгүйбди. Бидэ
5 басгаатайбди — Баярма, Ири-
на, Оксана, Дарина, Света баса-
гаднэй интернат хургуулида хү-
рэдэг. Суббото, өсөөрөөндэ
гэрээ эрэдэг. Понедельник бү-
хэндэ автобусой гээгдээ эрхэ-
дэнь, хэлээлиүүдхээ гээгдээ ба-
тай байһа. Автобусой саг боло-
зор соогоо эрэхын тула хэндэ
хэлээ өһотойб! Манда бани хэ-
рээтэй. Нэгэшэ хонишодой га-
заа бани харахагүйб. Колхоз ба-
ни баридаггүй, банида ороогүй
байхадэ, хэды мууб даа...

Гэдэн голдо ажагууд хони-
шод телевизоршэ хараха өр-
гөгүй юм.

Тарлашанай уяага нэртэй тү-
рэтэйгөөр дүүргээ зуураа тэдэ
муугаар ажагуунабди гэжэ гом-
дооггүй.

Маанадай хоолоо тэжээдэг,
хубсалууд хүүгдэй тулюур
туяагаар ажагууд ажабайдал
тухай снэралтайгаар бодоно үзэ-
хэ саг тулажа эрээ гэжэ һанаг-
даха байна.

Энэндэ хэн ээмтэйб!

Зэдэдэ арендэ түрүүшын алхамууды хэнэ. Тэрэ ямар байха өһотойб?

ЭНДЭ сагыһа ондоогоор аба-
даг байна.

Эндэ саг удаанаар абанал. Си-
тец хушэһын саана буланда үлгөө-
тэй байһан умсальнигай гэртэхи
стол дээрэхи час ааралгүйхөөр
ябана. Энэ гэр соо пейзажынь
хакхад гэрше эзэлнэ, дулаангаар
түлгэдэхэй, канада дурэм үл-
гөөтэй байна. Томо жэбэрхэй ха-
даанда дүтше харадаг нүдэнэй
шэлүүд баһал эндэ үлгөөтэй.
Харин булангай таг дээрэ тор-
тогто дарагдаһан керосин лам-
па байна. Хүршэнэй сонхын шэл
руу шагааха зуураа, шэмэрүүн
хүйтэн жабарта боро хараан яв-
ралгүйхөөр тамерһон мэтээр
үзэгдэнэ. Зүгөөр нимэ үзэгдэл
үдэшэлэн лэ харахат.

Харин үлгөөгүүр саг түргэнөөр
үнгэршэдэг. Тээд эзэдэй ааралгүй
байхын аргэгүй бэшэ гү! Маладэ
тэжээл үгэхэ, тахайнуудтаа хоол
бэлдэхэ (үбэлэй шэмэрүүн хүй-
тэндэ гэхэй поршорхолжо, хээ-
ажалын бүришэ өхэ болошоо),
үлгөөгүүр хайнаар эдөөллэхэ хэ-
рэгтэй. Ямаршэ сагта — үбэлэй
шэмэрүүн хүйтэн жабар соо гү,
али зунай аама халуунда 500-
гад хонн бэлшээрэдэ гаргажа,
адуулаа гэжэһанай тиймэшэ ба-
лэн хэрэг бэшэ.

Нэбтэ шобто үлсэмэ, заримдаа
бүлээхэн һадхитай Эдэн голдо
тээд ажабайдалайнгаа өзхэн ху-
биньш ажагуугаа гэхэ гү, али
энэ голтой 23 жэлэй туршада ху-
би занагаа холбоо.

...Эдэнэй хэд гэжэб! Голдо
түбхнэй гэрэй эзэн эхэнэр хэн
бэ! Тэрэнэй Елизавета Цыдено-
на Улзытуева гэжэ, Георгий Луб-
санович 500-гад толгой хонидоо
үһэлһанайнгаа һүүлээр удаагүй
гэрээ орожо эрээ.

Тэдэ 23 жэлэй туршада энэ гол-
до ажагууна, нооһон болон
малханай түлөө тэмснэ. Гансал
һүүлэй жэлүүдтэ арондын ар-
гаар худалдаг боложо, тэдэнэй
таһалгөрөөгүй тэмсэл нэгэ бага
хүнгэрөө.

Штадуудай ямар нэгэ нутагта
фермерээр худалдаа, өкөл һайн
байдаг. Юундэб — гэжэдэ, тэндэ,
ферма дээрэ ЭМ, минн-танин
тодхогдонхой, гэрнэшэ горо-
дойхидой гэрһээ дутуугүйгөөр гү-
көөргдэһэн, зохид байдаг. Тээд
атаерхадшэ лагемнэйб даа. Мач-
дэшэ фермер болоһон хүүгдэ
мүү бэшэ, бариягуудыа ху-
далдажа абаха, газар абаха, өө-
һэдэньшэ хүсөөр харууһалжа бай-
һан малайнгаа тоо толгойа оло-

шорүүлһанай ашаар мяха, нооһо
өхээр абаха. Тийгээл ходоодоо
үлэн хооһон, урмагүй абадаг го-
родой хүн эонине хооллуулха ар-
гатай болохо һэн гэжэ ороной за-
рим түрүү экономистнууд тооло-
но.

Фермер байхадэ һайн лэ юм
бээ, Гэбэшэ арендатор болохо-
дошэ муу бэшэ. Арендэ гээ-
шэмэй фермерэй ажал эрхилэл-
гын зам тээшэ хэгдэһэн алком
болоно.

Байгша ондо Улзытуеван Эд-
дын районной «Мир» колхозноо
Т-20 түхэлэй трактор, кошар, гэр,
худог арендээр абажа, энэ ху-
гасаа соо колхозой кассадэ 420
түхэриг оруулаа. Энэнь эд зөө-
рини үнэ сэнгһээ 7 процентны бо-
доно. Харин гүрэнэй кассадэ тэ-
дэ 34756 түхэриг оруулба. Сэхэ-
нь хэлэхэдэ, тэдэ гүрэнтээ ган-
сал мүнгөөр тоосоо бэшэ, харин
малха, нооһо тушаагаа. Улзытуе-
танай тушаалан продукцияа ор-
һон сээр олзонэ 7952 түхэриг
болоно. Энэһанай һара бүхэндэ
абадаг 125 түхэриг азансхаа га-
дуур. Тийгээдэ арендэ нэбтэрүүл-
гэ гэжэ ашаг олзотой болоно
бшуу!

— Байгша ондо бидэ үбһэ тэд
ондоогоор бэлдэбди, — гэжэ Ге-
оргий Лубсанович хэлэбэ. — Үбһэ
хуряахаданай, хүүбүднэй туһа-
лаһсаа юм. Мүнөө нэгэ мүнгэн
бүхэнине тоолохо хэрэгтэй. Хэр-
бээ колхозой үбһэ бэлдэжэ үгөө
һөөн, манда ашаг олзотой байха
һэн. Юундэб гэжэдэ, центнер үб-
һэ 4 түхэригтэ болодог. Өөһэ-
дынгөө хүсөөр үбһэ бэлдэһанай,
центнер үбһэ 1 түхэриг 29 мүн-
гэтэ болоо.

Гэдэн гол дээгүүр жабартай
хүйтэн, шэмэрүүн хүн оршон
өрнэ. Сэлмэг отогтойдо хэдэн
мингаад, одо мүшэд онн-онн
гэлдэнэ. Хааншэб, хоо, горхо-
ной саана һаяа Зэлтэрэ тосхой
галнууд унтарба. Тэжэ хасагууд
ажууудаг, засагай хоор үннэй
суурханхай. Зүүн тээхэ хада дээ-
ринэ Ивалын дасанинэ түрүүлэн
байгууһан Дэрма-хамба худос
табигданхай. Улзытуеванай за-
имкаһаа гурбан модной газарга
хонишодой үсөөһэн гэрнүүдтэ гал-
нууд яларна. Гэрнүүдэй гал-
нууд Гэдэн голдо оршон эрһэн
хаб таранхы һуники сүлэ сохи
алорһан мэтээр үзэгдэнэ.

Энэ ямар абан, хаанаһаа дуу-
данаб! Шононууд уялданга гү!
Эндэ, харанхы хабсагүй дээрэ
эмэ шоно үлнэ. Жэлдэлэй хү-
рэмөөр. Энэ үбһэ шонын хүртэ
Улзытуеванай хонидой байрыс

тойрожо гараа. Харин аягуст һа-
рада аюул болоо юм...

— Би шагһээрхан хэбгээб, — гэ-
жэ Георгий Лубсанович хөөрөбэ.
— Нюдөө аминхай, нойрсомжо хэб-
тэһэн аад, сээжэмнэ һэрюун, хүр-
шэнэрэймнэй 12 хони шонэ хэзээ
һэн, — гэжэ мэдэнб, Гэнтэ шуу-
һан шурхирһай болошобо. Тийгээ-
дэнь һуга харайн бодобоб. Харан
гэлээһин хонидыс загүүн руу
оруулаад, шононууд өөһэдөө иш-
шэ тийшээ таран гүйлэжэбэ. Тий-
хэдэ би шононуудыа айлгэһан
байгаб. Тийгээбшэ табан тол-
гой хонидысманай зуужа үрднэн
байгаа...

Улзытуеванай ажабайдалда эл-
дэб ушарнууд дэиралдаһан бай-
ха. Үнэн зүрхэнһөө бээрлахшэ
ушарнууд балай болодоггүй һэн.

Тэдэ хургаа даража тоолохоор
амаралгадашэ гарадаггүй. Хүүг-
дээ, отарала хэндэ орхиобшди
Оройдоол Хүхэ, Горячинск ошо-
һон байхабди. Бэшэ тээшэ абаха
сүлөө болодоггүй. Театрааршэ
абадаггүйбди, кинодошэ ошо-
доггүйбди. Гэдэн голдо театр үгс
бшуу. Мүнөө телевизоршэ ха-
радаггүй, телевизор абахада туһа
болоногүй, хаданууд һаапта хэжэ,
юушэ харанхы аргэгүй байдаг.

Эндэхи үзэсхэлэнтэ һайхан бай-
галане ямаршэ хэмжүүрээр ээм-
жэһын аргэгүй, үбэлэй, хэбэрэй,
зунай болон намарай үедэ эндэ
хэды гоо байдаг гэжэб! Иимэ
үзэсхэлэнтэ һайхан байгалангай,
түнгалаг сээрһэн агаартай газар-
та ажагууһада, хэды үрматэйб
даа.

Улзытуеван гурбан хүүбү, хоёр
басага хул дээрэнь гаргаа. Хүү-
гэдэнь багханууд байхадэ, эхэ
эсэгэнь үһэлдэг байгаа. Һүү-
лээрнэ үхибүүднэй интернат-ху-
руулида һураа. Зунай сагта хүү-
гэдэнь нилээд туһалжа, гэртэхи-
нээ амаруулдаг һэн.

— Мүнөө өкэ боложо, хүд дээ-
рээ гараа, — гэжэ Елизавета Ци-
деновна омогорхолтойгоор хэ-
лэбэ. — Роза горгүйсэхомдо бух-
галгараар, Жаргалаа колхоздоо
экономистаар худалдэ, Жаргал
гэр уралай бэлгүүдэ бүтээдэг
зөөдтө мүнгэшэ, алхам дэр-
наар худалдоо. Басхаһан хүүбү-
ннэй эхэ эсэгдээ туһална. Рин-
чии хүүбүүннэй сохотехникүм
дүүргэжэ, ветеринар болохо.

Улзытуеван бургалтайда гар-
тэй юм. Мүнөө тэндэ үхибүүднэй
ажууна, умсын машинагай, Ге-
оргий Лубсанович Хүндэлэй
Тэмдэг орденээр шагнагданхай,
харин Елизавета Цыденовна рес-
публикын габьяата хонишон юм.

Эд зөөркин талаар гомдохо гом-
дол байхагүй, гансал бээ лагша-
манай һайн гэхын аргэгүй боложо
байна.

Тэдэ хүбэнтэй үмдэ, кирээсэ
саба, хүбэнтэй хүүртгэ үмдэжэ,
бүхы ажабайдалаа үнгэргөө гэхэ-
дэ болоно.

Түсбэлэлгын экономико тарла-
шанинэ юугээр саһадаг байгаб
гэжэ бодоно үзэхэ саг эгээл бо-
лобо хэбэртэй. Тийгээдэ тэрэ хэ-
һэн ажалтайгаһшэ үрэ дүнгыс,
ажалдаа орууһан хубиталаша
мэдэхгүй байгаа. Тэрэ үедэ та-
рлашан эхэндэһэн зонхилдог гур-
май шүрэхэн байгаа бшуу. Энэ
гурма нилээд удаан худалжа, та-
рлашанинэ газарай эзэн бэшэ
болгожо шадса юм.

Мүнөө «Мир» колхозой хони-
шодой 38 коллективһээ 35-ининь
арендэ хэлсээ баталзхай. Хэды
шэнэһэн мяха, нооһо, ямар сэн-
гээр гүрэндэ тушааха ээргэтэйб
гэжэ хэлсэһэн дотор хэлэгдэхэй.
Хонишод хэлсэһэнэй өһоор, про-
дукци тушаагаад, үлүү гэрһан
юмшын гүрэнэй сэнгһээ 85
процентээр дээшэ гэхэ гү, али
4 түхэриг 98 мүнгөөр худалдаха эр-
хэтэй байгаа. Хэлсэһэнэй энэ пункт
«Мир» колхоздо урьдхын түсэб-
лэлгын-экономическа дүнгүүдыс
хааһаа гадна, үркин тоосоондо
гүрэндэ 145 мянган тоино хони-
ной мала тушааха арга олгоо. Тий-
гэжэ колхоз хэдэн арбаад жэлдэ
үрчтэй абаһан аад, мүнөө үрчлөө
һааһаа гэжэ. Хонишод мал, хэр-
жэһанүүдөө, барияга арендээр
абаа. Эндэл тэдэ өһотойл эхэд
болоһоноо мэдэржэ, харууһалжа
байһон малаа гарзада оруулаагүй,
эд зөөридөө галтайгаар хандаха
гэжэ орлодогтон байһой (түрүү-
шээр Улзытуеванай деажа аба-
һан кошарын үнэ сэнгһэ 32 мян-
ган түхэригөөр сэнгһэн аад, һүү-
лээрнэ арендаторнуудай эрхлтын
өһоор комисси дабган хаража, 12
мянган түхэриг сэнгһэй болгоо,
арендатор үнэ сэнгһэй 7 процен-
тынэ түлэһэ).

Хонишод тэжээл бэлдэхэгдэ
тад ондоогоор хандаа. Тийгээ
Улзытуеван өөһэдэньшэ хүсөөр
үбһэ курлажа, центнер бүхэнэй
үнэ сэнгһэ 5 шахуу дахинаар хам-
даруулаа. Харин тэдэнэй хүршэ-
һэр Цыбиковай худалма-ришадыс
хүлэлжэ тоосоходоо, нилээд өкэ
мүнгэ түлөө. Тийгээдэ эрхэ жэл-
дэ Цыбиковай өөһэдэньшэ хү-
сөөр үбһэ тэжээл бэлдэхэ гэжэ
шиндээ.

Колхоз хонишодой болон гү-

Эрэлхэг эхэнэр

ЭНЭМНАЙ 25 НАНАТАЙ БЬЕН ВОЙГТМАНН ГЭЭШЭ... ИНДИАН ОКЕАНАИ МАЛЬДИВСКА ТОХОЙН РАЙОН ШАДАР АЖАМИДАР-ДАГ ДАЛАЙН АРЬЯТАНИИ ИИМЭРХҮҮГЭЭР ХООЛЛУУЛХАЯА ЗҮРХЭСЭХЭ ХҮН СЛДОХОГҮЙ БАЙХА ГЭЖЭ ЗУВШӨВХЭ ЁНО-ТОИТ.

ТАСС-аг фотохроника.

РОК-ТЕЛЕТАЙП

Спрингстин Брюс өөрийнөө бүлэгтэй хамта «Колонола сво-боды» гэхэн дискын түлөө «Ат-торск» гонорарнаа 206 мянган доллар «Эмнести интернашнл» гэжэ жасада дамжуулаа. Энээн-нээ гадна мэдээжэ хүгжэмшэн Нью-Джерсини хүдэлмэришэ-дэй ухвалан зохиолгын түбтэ милээд өтэ мүнгэ оруулган байна.

Лос-Анджелеска «Универсаль-на Амфитеатр» үнгэргэгдэ-хэн рок-операдо хабаадажа олохон 2 миллион доллароо «Томми» гэжэ группа хүүгэдэй жасада оруулха гэжэ шиндэ. Энэ концертд Билли Айдоп, Элтон Джон, Фил Колликс, Петти Лэйболл, Стив Уинвуд хабаадаа. Харин зал соо хүүг-шадэй дундэ суута Мадонна, Сильвестр Сталлоне, Тимоти Лирн байгаа хэн.

Наһа бараһан барабанщик Джон Бонемой («Лед Зеппи-ли») хубуун Джесон пластин-калаа гаргуулаа.

Мадонна «Крестный отец» гэхэн фильмдэ нэгэ роль наа-дажа магадгүй.

ЯПОН ОРОН ТҮҮ

ВЛАДИМИР Яковлевич Цветов мэдээжэ японист, СССР-эй Гостелерадионой мэдээжэ комме-Юрадоо Владимир Яковлевиче уншагдаһан эдэ олон нэрлэлтүүдгүйгөөршөө һайн мэдээ бай-

Владимир Яковлевич Цветов хабар хуигалтын урда тээхэ тэмцэдэ «Иллажа» шадаггүй. Тээд эн-дэ хэрэгтэй. Ойругой сүглээн дээрэ бүхэ юмга гартаа бараад бодог аппаратай түлөөлшэ ди-түхэй дурдаад дэхиһанай даа.

Наһа бодолнуудаа нэгэшье юунгүйгөөр хэлэдэг, ороо асуудалнуудыа шиндэхтээ түрээ аг-люулхын түлөө оролдодог, урагшаа һанаатай, хүбэлгэн хурса ухаан бодолтой хүн гэжэ Цветов түзэй нургуулини актова зал соо болоһон пресс-конференци дээрэ һаваһын зобоһон асуудалнууд т-шэнэдхлгье ямар юумэн абархаһын гэхэн асуудалда тэрэ тоб байса нимэ харюу үгөө: «Гүнзгий бод-хубийн зөөрм, ажагш. Ингэжэ хэлэхэдэмни гайзана гүт! Иймэ бодомжотой хүндэ найдалтай, эг-тээд абаһан хүнүүд зал соо хууһан байгаа еһотой гэжэ һанагдана.

Гэбшье иймэ һонирхолтойгоор бодомжолдог публицистые, мэдээжэ комментаторые анзар-гүйнаб. Ингэжэ мүнөө диктофоноо табиһамки... Шагнаты...

Уншагты, һонирхохол байхат

РАДИАЦИНАА ХАМГААЛХА ШЭНЭ ЗҮЙЛ

Радинациһаа амиды юумэ хам-гаалха шэнэ зүйл Венгрийн эр-дэмтэд бик болгобо: МТИ агент-ствын мэдээсэхэнэй ёһоор, тэдэ-нэр амиды юумэнһээ «стронцие» гаргаха, тэрэндэ радионуклидыа бодосууд болон хорлодог хүндэ металлнуудай нэбтэрэн оролгодо һаад ушаруулдаг медицинскэ хо-ер эм домтой хэдэн туршалга-нуудыа хэһэн байгаа гэжэ Венг-рийн Ф. Жолио-Кюриин нэрэмжэ-тэ радионуклидын эрдэм-шэн-жэлэлгын институтдай хүдэлмэри-лэгшэд эндэ үнгэргэгдэһэн пресс-конференци дээрэ мэдүүлээ.

Чернобыльдо аварини болоһо-ной һүүлээр шэнжэлгэнүүдэ хэ-жэ эхилээ һэмди гэжэ институтдай зүдэлмэри-лэгшэ Л. Варга хэлэвэ.

Энэ нээлтэ эрдэм-ухаанда эрд-эриелтын үе саг боложо, эрдэм-тэдэй һанал бодолыа тэд ондоо-шынэ шэлгэл тээшэ дэбшуулха бай-на.

МАНТАН АВТОМОБИЛЬ

Бүлхэй дээрэхэ энэ эгээл уга-автобус ажалай үдэрэй дүүрэгжэ байха үедэ Линой үйлсэ гудам-жануудыа дүүргэһэн бишыхан ав-томобильнуудай хажууда абарга томоор үзэгдэнэ.

24 метр утатой «могой» хадва «Рено» компаниин шэнэ бүтээл болоно. 200 гаран хүн түрнэлдэн түлхисэлдэнгүйгөөр энэ «Мега-буста» һууха өргөтөй.

Олон тоото автомобильнуудай абажа байһан Франциин харгы замуудаар автобусой һаадгүйгөөр гаргахын тула зохион бүтээгшэд тэрэнэй салонике гурбан хуби болгсжо хубээрлаа. Иймэ бай-

гууламжонь эгээл наринган үйлсэ гудамжануудеар һаадгүйгөөр яба-ха арга олгоно.

ЕХЭ ТОРТ

110 шубуун дэн теаруулан та-бихаар мантан томо, юрэ бусын торт бэлдэхын тула кондитернууд ухаагаа өхээр гүйлгэхэ ушартай болобо. Юуб гэбэл, 1934 ондо пенсидэ гараһан Франциин эгээл үндэр наһатайшуулай, нэгэн Анри Периньон түрэхөөр 110 жэлэйн-гээ өйө октябрийн 14-дэ тэмдэг-лэһэн байгаа бшуу.

Үндэр наһатын бэе ямаршы-гүй һайн гэжэ врачнууд тоолоно. Тэрэ хэзээдэшье урмаа хухардаг-гүй, зориггоо моходооггүй юм. Хэ-дэ үндэр наһатай болобошье, хо-додоо хүхижэ, шогложо ябадаг. Эдөөндэ һайн, һүнийн тэг дунда бодожо, үндэгэ шанажо үгэхынь

кружка пиво асархынь туйхадаа-шье һаатадаггүй.

ШЭНЭ АРГА

Японой эрдэмтэд лазерей туһа-ламжаар дүрэгжэ шалгахынь эм-шэлхэ шэнэ арга зохиобо. Галай вюулда дейрогдаһан хүнэй арһые скарпельяар бэшэ, харин лазерей туһа тэрэлээр зайсуулдаг юм. Энэ арга өхээр дүрэхэн хүнэй шу-һанай хорлогдохо ушарыа бага болгохо байха гэжэ хүлээгдэнэ.

НОМГОН ДАЛАЙЕ ГАТАЛБА

Англичанин Ричерд Брансон бо-лон шайд Пар Линдстранд агаар-рай шаарта һуужа, Номгон далайе гаталхыа хараална. Хэрбээ сагай уларилдай таарамжатай байгаа һавнь, тэдэнэр энэ неделини һүүл багта Японой Кюсю аралай Мия-конодэно хотогоо дэгдэжэ, дур-бэн үдэрэй туршада ниндэхэдэ, 10 мянган километр гаталха, США-тай Калифорни штатда буу-ха байнэ.

МУЗЕЙДЭ ТАБИГДАБА

Хитадай эгээл үзэсхэлэн һайхан нутагнуудай нэгэн болохо Сучжоу хотодо нээгдэһэн музейдэ 2000 гаран эртэ урдын хашарһа мүн-гэм, яһан, бронзо, алтан ба тор-гонышье мүнгүнэй тэмдэгүүд таби-гдаһан байгаа. Эрдэмтэдэй, архео-логуудай эршэмтэй хүдэлмэрини ашаар тэрэ байгуулагдаа.

ЭГЭЭЛ ТОМО ТАРХААН

Нью-Йоркийн эгээл нэрэ хүндэ өхтэй клубуудай нэгэн том ман-тан томо тархаануудыа элриүүл-гын юрэ бусын уласхоорондын конкурсы үнгэргэһэн байгаа. Брук-лин штатдай нэрэгүй тархаан дэл-хэйн чемпионой нэрэ зэргэдэ хүр-гэхын түлөө табигдаһан бусадэй дундаһаа хураггүй томо байһаа-раа шалгаржа, энэ уласхоорондын конкурсдо илалта туйлаба.

Судьянарей хэрэглэһэн тодо на-рин электронно приборой харуул-һанай ёһоор, энэ мантан томо тархаанай утань 4,7 сантиметр бо-лоо. Флорида штатдай Майами, Техас штатдай Плено хотонуудһаа элгээгдэһэн тархаанууд хоердо-хи, гурбадахы хуурикуудыа эзэл-һэн байгаа.

Иллажа гараһан тархаанай эзэн мянган доллар шан абаһаһа гад-на, тархаануудыа хюдаха шэнгэн бодосуудыа бүхэ наһан соогоо түлөөлэгүйгөөр хэрэглэхэ эрээдэ гүртэһэн байха юм.

(ТАСС).

Япон экономическо шэди гээ-шэһинэй юун бэй Энээн түхэй хөө-рэгжэ утыг гэжэ аудиторидао суг-парһан хүнүүд наһаа ходо асуу-даг. Дайней һүүлээр хэды хүшөр зам гаталбашье; еһотойл эди шэ-ди, экономическа ехэ туйлаһа-нуудыа харуулжа шадаа. Мүнөө энэ орон туйлаһан амжалтаарга һанаагаа амарангүйгөөр хүгжэл-тын замээр батеар дэбшаме абаа. Эндэ ямар юуса бин гээ-шэб?

Япон ороной экономическа туй-лаһануудыа ойлгохын тула 1945 оной сентябрь һарада бусаябди. Эндэ, һая Япон ошоод өршэн Михаил Жванецкий нимэ гайхал-тай хурса үгэнүүдыа хэлээ: «Япон-тон дайнда хэндэ. Хилбоото Шта-дуудта гэжэ тэмдэглэбди.

Япон орон Холбоото Штадууд-тай дайнда диндлэбэ. Тээд саа-шаа юун болооб? гэжэ хараад үзэе. Американ сэргэ Япон руу, орожо, эзэмдэлгын турим тогтоо-бо, Гэбшье эхэмнай нюдэ дэл-дэлһан ушар байгаа. Юуб гэхэдэ, засаг генерал Макартурай штабта дамжуулагдажа, эхэл һонирхолтой үйлэ хэрэгүүд эхилшоо бэлдэ-хэ. Генерал Макартура тиймэ бэрэ-полководец бэшэшье һаа, шүрай солбон администратор байһаһаа харуулаа. Ингэжэ тэрэ өөрийнөө штабта түрүү американ япон-ведүүдыа урижа, тусхай таһаг байгуулба. Тусхай таһагта ху-дэлхэ эдэ хүнүүд хэд хэн бэй Университэдэй, кафедрануудай хүдэлжэ байһан залуу эрдэмтэд байгаа. Япон орондо демократине хүлжөөн байгуулаха гэхэн хүсэл бодолтой эдэ хүнүүд урдаа таби-һан зорилгооо тэрэ дэри бэлдэ-хэ гэжэ шармайшоо хэн.

1945 оной октябрийн 10-да гэдэнэр япон парламентад реформ-монуудай түрүүшын пакет дү-радтаба. Хүдэлмэришэн анги тү-хэй, коллективнэй хэлсэлтүүдэй по-литика түхэй, профсоюзнууд хөө хаанагүй байгуулаха түхэй, ба-стовиконуудыа хэлэ эрхэнүүд тү-хэй нэгдэхэн пакет соо хэлэгдэ-хэ. Гүрэнине һүмэ церковьһээ ам-дарнуудтай реформо хэлэ түхэй хоердохн пакет соо элэгдэнэ. Эрэтайшуул болон элхэрнүүд тү-хэй эрхэнүүдыа олгохо түхэй, гурбадахн пакет соо хэлэгдэ-хэ. Хоердохн пакет соо үдөөдэ реформонууд оруулагдаа: бүхэ политическо партинуудта адли эр-хэнүүдыа олголого (18 жолэй тү-хэ соо коммунистууд түрүүшын хөө түрмэһөө табигдаа), таби-газрай реформо бэлдүүлэ, тү-хэ түхэндэ гурбан сектар гэдэ-дөөлгөхө. Экономическо реформ-шухала зорилготуудай нэгэн бо-лоно. Тэрэнине бэлдүүлхын ту-

бүхэ хүнүүдтэ адли эрхэнүү-олгохо...

— Тээд США энээндэ яма-батой юм?

— О-о. Энэмайл өтэ һ-холтой... Миним һанахада, хоер шалтаган бин. Япон илашье һаа, Холбоото Шта-дэрэһээ айһаар эандаа б Корейдэ боложо байһан Япон ороной экономическо жэлтэдэ ехээр нүлөөлөө. Юуб гэхэдэ, японон ам-техникие хайбарилдаг б-бшуу...

Тийхэдэ үшөө демократи-үүргэ дүүргэе. Япон Конст-американ ээрхэлгын сэл-штабта англи хэлэн дээрэ б-дэлэн гэжэ хэлэбди. Энэ и-титуци дотор хэды һонирго-хоморой шухаг статьяуд (па-дагнаб) Ижээлэлэл, өрим-жа, дай үүдэхэ абдалда таби-ха. Цэнзурые богюула-хэй дээрэ хаанашье нимэ-статьянуудтай Конституци б-гүй!

— Харин бидэ өөлдэйгөө-ститутине ямаршыа ороно-Конституцинуудһаа эгзэн эр-жэшээтэ гэжэ нэрлэдэг бай-бди...

— Эдэ бүгэдэһини мэдэ-хэда хэды туһатайб...

Хоердохн шалтаган тэ-Япон ороной Конституци э-һон дээрэ дурсагдаша залу-нүүдэй политическо болсого-гой, холуур шэртэн хараһа ү-бодол ехэ үүргэ дүүргэе. Э-залуу хүнүүд урдаа табиһан-рилгооо дүүргэхэ гэжэ бүхэ и-дөлөөрөө эрмэлзэе.

Тэдэнэй хуби заагааг һон-хон байһаб. 1937 ондо эр-японовеүүд буудагдаһан ба-Америкэдэшье макирсетейд-үөдэ нимэ хүнүүдыа түрмэдэ-гаа, буудаме алаа...

— Японтон Карл Маркс-хургаалыа мавиһаһаа тэ-шудалонхай гэжэ зүб тоерла-гүй?

— Ганса Маркс-е шалд-бэшэ ааб даа. Бидэ түхэй э-боломжо, зүсэ шадал үзэе. Э-дол түхэй, дэлхэй дээрэ эер-жэ эхилһэн һууһын ороо б-нобди. Харин японон эрхэ и-хэй бултанһаа түгшүн тэри-рэһэндэ гол анзаралал хан-байна. Толиниһан ороо бич-ри хүншье хубиһаа түхэ э-гон һайнээр ойлгоо бэй. Э-эрих һайнээр асаралал хан-согойгоор адилһан түхэ э-эрээ бадаа олгохо эрхэ и-апонгон тоерлае.

1983 оной сентябрийн 1-дэ баримте дараа 1980-гэжэ фирмнэй асаралал хан-хүдэлмэрини һүгшэ 40-мил-

ТАСС-аг фотохроника.

13-дaхи хууд.

ХОРИН ЗОН ТУХАЙ

УНГЭРХЭН түүхээр хонирхдог абадал нүүлэй үедэ бурлад арав дунда дэлгэрээ. Сэхьмь хэлбэл, хубилган шэнхдэлгэн эхилээр, амаршье ахатай дунда нмэ хонирхон хүжэрхэ: «Хэд гэж шэбиди? Хаанахаа уг изагууртай зон гэжшэбиди!» гэж өөхдөө өөхдөө асуудаг, эдэ асуудалнуудта харюу бэдэрдэг болоо гэжээ ааб даа.

Бусад монголшуудтай дүтэ оршодог, харилсадаг байхан дээрээ нээн уламжалхада, онсолбол, бураадуудай дунда XIII зуун жэлээ эхилжэ, монгол үзэг бэшэг дэлгэрэн байгаа гэжэ тухайлхаар болоно. Гэбэшье нара жэлхөн тэмдэглэжэ, бураадуудай туушан монголоор бэшэн зохиолнууд XVIII зуун жэлдэ хабзаттай юм.

Энэ үеын литература гол түлэб шажан мургалэй ухатай байгаа гэжэ элн ааб даа. Зүгөөр зоной байдалда хабзаттай зохиолнууд бадал байгаа.

Угай бэшгүүдэ шэнжлэн, Ц. Б. Цыдендамбаевай бэшлэнэй өһөөр, Байгалай урдахи бураадууд 300 гаран жэлдэ хуушан монгол бэшгые өөрингөө бэшгэй хэлэн болгожэ хэрэглэн, хуули өһөндө, түүхын-угай бэшгүүдэ хабзаттай зохиолнуудыг, дурдлагануудыг, хэлэ бэшгэ шэнжлэлгын зүйлнүүдэ, хургалнуудыг, уран үгын зохиолнуудыг бии болгон гэжээ. Эдэ зохиолнуудыг уншжэ, хэдэн үеын хүнүүд хүмүүхэн түүхэтэй. Тэднэй дундаа учбнигүүдэй авторнууд угай бэшгүүдэ оршуулгашад урган гараа.

Тэднээ гадна Б. Барадин, Д.-Р. Намжилон, Х. Намсарев, Ц. Дондубон (Ц. Дон), Д. Дашинимов, Б. Абидуев, Б. Базарон болоон бусад нүхэдмүнөө уушн бурлад литературын түүхэ эхилжэ өөхдөнгөө түүхын зохиолнуудыг хуушан монгол бэшгээр зохиолон байдаг.

Хэрэг бэшгэй саварнаан ажал эхлэ бэшгээр 1931 он хүртээр «буурагдадаг байгаа гэжэ мэдэжэ. Революции урдахи хуушан монголоор олон зохиолнууд бэшгэдхэн, оршуулгашад, модон бараар барлагдахын нюуса бэшэ. Гадна хуушан монголоор бэшгэлгын дүрим, өхө зэмшэн бии болгон байгаа. Тэрнине монголшо хүнүүд наринаар сахидэг байгаа бшуу.

Зоной ажабайдалда хабзаттай зохиолнуудай дунда түүхэтэ бэшгүүд онсо илгэрдэг. Яахадаа гэбэл, тэдэ бэшгүүд хадаа бураадуудай зохиол найруулгашад эгэл батажан, түхэл маягаа олоон зүйлнүүд байгаа.

Угай бэшгүүдэй бии болоон ушар юу хөрүүлэб гэбэл, хоорондоо нинтэ зорилготой бүхэл арад боложо, бураадууд бүрийдхэн, үндэн ахатай мэдэрэл хүргүүг дээшэ урган байгаа гэжээ ааб даа.

XIX зуун жэлэй тэн багта бураадуудай түүхэтэ литературын хүжэлгүүд дээдэ шатада гарад байхада, арадайнгаа түүхэтэ үлгэр домогуудыг үе сагта тааруулан, шэнээр сэтгэн найруулгашад эгэлгэ угай бэшгэ найруулгашадэй зүгөө хэдээ.

Угай бэшгүүдэ найруулан бэшгүүд хадаа арадай аман зохиолхоо (үлгэр, домог, миф г.м.) гадна өөхдөнгөө харахан үзгшье, үбгэд хүжэднөө дуулаанаа оруулахаа гадна бураадуудай хэрэг дүтэбэрин саварнуудыг, тайшаануудай, коедуудай өөхдөнгөө архивуудыг, мүн монгол угай бэшгүүдэ, онсолбол, Сагаан Сэсэнэй зохиол, Лубсан Данзанай «Алтан тобшье» хэрэглэдэг болоо.

Тинхэдэ ородой түүхэтэ эрдэмэй өхө заншал авторнуудтайлангаа найн нүлөө үзүүлэн байна. Энэнь юун дээрнээ карагданаб гэбэл, монгол угай бэшгүүдэй маяг байгуулгые халан абахадаа, бурлад угай бэшгэ найруулгашад

хаанахаа абтан мэдээсэл бэгжэ гү, али документын табигдан нара, жэлхье, дугаарыг заадаг болоо. Монгол бэшгэ шэнжлэдэг ород эрдэмтэдэй бэшлэн литературые, онсолбол, И. Фикшерэй «Сибирин түүхэ», үгшье наа, «Россин империн хуули өһөнүүдэй гүйсэд согсолборин» бусадхье зүйлнүүдэ тэднэр найнаар мэдэхэ байгаа даа.

Тинхэдэ угай бэшгүүд удаа-раашье, байгуулгаарашье миннэ угай бэшгүүдэй гү, али хроникын хэмжүүртэ «багтахана» болшобо. Түүхын эрдэмэй доктор Е. М. Зелинхын тэмдэглэлнэй өһөөр, зарим угай бэшгүүд жэшээлхэдэ, В. Юмсуновайн хроникын хэмжээнээ халжа, тэмэ тэмээрээ бүлгүүд болгондон хуваагдахада, өһөтэй түүхэтэ-этнографическ очеркнүүдэй түхэлтэй болоо. Баримтата эдэ очеркнүүд соо нитын ажабайдалай баримтанууд, үйлнүүд харуулгана. Тинхэдэ авторай тодорхойлолтонойгоор зураглагдах юм. Бодото байдалда болоон баримтата үйлэ хэрэгүүдэ автор өөрөө үзлэн, үгшье наа, нодөөрөө харахан хүнэй өөрөөнөө бэшлэн байна бшуу. Энэ ушарыг тон эхэ удаха шаартай гэжэ манай шэнжлэгшэд эгшэдэг. Юндэб гэжээ, авторай дурдхан олон баримта, документнууд архивуудта үгэ хэгдэшхэй. Гадна тэрэ үеын бурлад обществын амар хараа бодотой байхье авторай өөрөө ажаглахын сэнэй.

Түгэлдэр Тобоевой (1863), Дамби-Жалсан Ломбоценовой (1868), Шираб-Нимбу Хобитовой (1887) найруулан угай бэшгүүд түүхэтэ мэдээжэ эртын зохиолнууд гэжэ тоологдодог гэжэ манай эрдэмтэдэй статистик соо заагдахан байха. Угай эрчим бэшгүүдэ, тэднэй оршуулгануудыг эрдэмтэд Н. Поппе, В. А. Казакович гэжээ гушаад онуудэй тэн багта СССР-ий АН-ай Дурна зүгшье шэнжлэдэг институтай шэнжлэлгнүүд соо тунхаглан байна.

«Хорин арбан нэгэн эсгэн уг изагууртай туужа» (хуушан монголоор нигэжэ уншагдадаг) «Хорин арбан нэгэн эсгэн-ийн уг изагуур-ун туужа» гэжэ В. Юмсуновай 1875 ондо найруулан угай бэшгэ тухай дэлгэрэнгээр тогтохо дурэн хүрэн.

Энэ зохиолой автор сагаануудай отоготой ахалагша, шүүлнэг Вандан Юмсунов хадаа Гини Лубсан Цэдэн Доржи Тарбаев гэнэн ондоо нэрээр мэдээжэ байха юм. В. Юмсунов өөрингөө үе сагта ахалаа хургуулитай, революцийн урда тээхи бураад ороной урдаа хараха түлөөлгшэдэй нэгэн байгаа.

Англи ахатай Сара ба Эдвард Сталибруудай 1828 ондо Худан голой эрьдэ нэгэн миссионерскэ англи хургуулида В. Юмсунов хураа. Сэхьмь хэлбэл, XIX зуун жэлэй түүхын хахадта Байгалай үмэнхэ нотагуудта бураадуудай дунда христиан шажан дэлгэрүүлжэ гэнэн Лондоной миссионерскэ бүлгэмэй даабаритай англи миссионернүүд олоороо эрхэн байдаг. Дээрэ дурдагдашаа хоёрхоо гадна Роберт Юли, Вильям Свен хамгантаа гэхэ мэтэ. Тэбэшье, Англинаа ахатай ахшан Джон Кохрен гэшын тэмдэглэлнэй өһөөр, өөхдөнгөө хүлээншэд боложо ажаллан хэдхэн лэ хүнхөө бэшэ нэгшье бураадаа эдэ миссионернүүд христиан шажанда оруулаагүй юм.

Шажан номнолой талаар бирагдхэдээ, монгол, ород хэлнүүдэ англичанууд шудалжэ, геометри, тригонометри гэхэ мэтын англи үчбнигүүдэ оршуулан, словариуудыг зохиолон байгаа.

Тэднэр Сэлэнгын семинари, Худанай, Анагай хургуулинуудыг нээжэ. Чернышын бэшлээр тухайлхада, англи хургуулинуудта хураагдахадэ өхэ мэдээ олодог байгаа гэбэл: арифметик, геометри, тригонометри, хэмжүүр, алгебра, түүхэ, зохиол, оршуулга, логико, библи, монгол классическ хэлэ, ород, лата, грек, англи, түбэд эхлэнүүдэ шудалдаг, гадна ажамы эрхилгээр бодото шадабарн олодог байгаа.

Бурлад тайшаанарай, отогүүдэй удамаршадэй үчбүүд, залуу ламанар эдэ хургуулинуудта хурадаг хэн хэн.

Англин миссионернүүдэй шабнарай дунда бураад тайшаанарай — Дэмбил Галсановай (Саанай шаби), тэрэнэй хубуун Ринчиндоржи Дэмбилговэй, Жигжит Дамбадгаров тайшаанай хубуунэй Тарба Жигжитовэй, Ишиджем-сүе гэжэ хамба ламын эхэ хубуун болохо залуу лама Цыренванчик Эрдмеевэй нэрнүүдэ мүнөө олохобди. Роберт Юликин шаби байхан Ринчинима Ванчикова хономын Троицкосавскадахи (мүнөөнэй Хаятын) ород-монгол хургуулин багша болоон алдартай.

Миссионернүүдэй эрхим шабинарай дунда Вандан Юмсунов ород байгаа. Хургуулиа дүүргэжэ гарахада, Вандан Хорин дүүмйн бэшлээр томилогдохон, зохиол бэшгэдэ байгаа гэжэ мэдээжэ. «Мүнөө лашан тайшаанар хаанта засаг бариха байхан агуушэ зонхилошо император хоёрдугаар Александр Николаевич гурбадхи хубуун — Алексей Александровичай Байгалай үмэнхэ нотагуудта морилхье зүбөөхэн үе саг тухай дурдалгын бэшгэ», «Хорин 11 эсгэнэрэй ахалагша тайшаа ба ахалад ноон Цыдыб Бадмаевэй, мүн Зүүн хувасайн отоготой тулза», шүүлнэг Цырендоржи Аюшеевэй 1876 ондо хэн хото Санкт-Петербург руу аншалхан тухай» зохиолнуудыг бэшлэн юм. Гадна А. М. Позднеевэй бэшлэн «Ургөөгэй хутагтарынь хуушан монгол хэлэн дээр оршуулаа, хори бураадуудай «Эрэлдэй эзэн богдо хаан эрбэд соохор моритой» гэнэн томо үлгэрыг бэшжэ абахан алдартай.

Бурлад авторнуудай бэшлэн түүхэтэ зохиолнууд монгол угай бэшгүүдэй маягаар найруулгашадхье наа, талын дүүмнүүдэй бодото баримтануудта үндэлхэдэ өөрөө сэнэй юм. Алибаа үйлэ хэрэгүүдэ зураглан бэшхэдээ, засагай зургануудай үгшэн захирануудай нара, үдэрнэ, номернэ авторнууд заагагүй заадаг байна. Энэнь бэшгэдхэн юмшын үнэмшмэл болгоно.

Талын дүүмнүүдэй олохон архивуудай халашыг хараадаа абабал, угай бэшгүүд түүхэтэ зохиолнууд революцийн урда тээхи бурлад зоной түүхэдэ хабзаттай гансахан материал боложо үгшэ бшуу. Нэн түрүүн түүхэтэй этнографуудай, хэлэ, бэшгэй эрдэмтэдэй горитой анхорал татаха ээргэтэй.

Түүхэтэ хрониконуудай темэ угаа үргэн, олон халбаритай.

Энэ талаараа В. Юмсуновай угай бэшгэ, шэнжлэгшэдэй ханамжаар, эгэл томо, найруулгаараа эрхим зохиол юм. Энэ зохиол 12 бүлгэтэй. Бүлэг бүхнине дугаарлан абзашууднаа бүридхэ. «Хаанахаа эхилжэ энэ хүртээр үнэрхэн тухай» (бидэ хуушан монгол бэшгүүд мүнөөнэй хэлээр бэшгэбди) гэжэ нэрлэгдхэн 1-дхи бүлэг соо хори бураадуудай уг гарбалыг харуулан гол «орьелнуудыг» дурдана. Тинхэдээ түбэд болон монгол хаашуудай угай гар

балтай холбожо, Бүртэ-Шонин «бидэ» гэжэ эрдэтай үүлэжэ, Бельжин хатан тухай домогыг бэшжэ, хорин 11 эсгэнэрэй ород хаанай мэдлэдэ сэрхон үе хүртээр асарна.

«Шажан мургалэй ушар» гэжэ 2-дох бүлэгын нэрлэгдхэн. Монголд дэлгэрхэн буддын шажанай Сэлэнгын, Хорин нотагуудта хүрэн тухай, 1741 ондо Сүхэ мурэн дээрэ Хилгангай гэжэ газарта түрүүшын нэв дугаггай бии болоон тухай, хэрин 1846 ондо, Ишиджемцово хамба ламын дуулгаар, Бурлад орондо 34 дасан, 144 дуган, 4509 лама бии болонхой байхан тухай хэлэгдэнэ. Мүн шажан мургалэй асуудалаар зайхан Шираб-Нимбу Хобитовай Санкт-Петербург ошоон тухай энэ бүлэг соо автор бэшэ. «Бөөгэй мургалэй» гэжэ нэрлэгдхэн 3-дах бүлэг соо бөөгэй өхө гурим, шажан абалга тухай бэшлэгдэнэ.

4-дхи бүлэгын «Анханаа ба хойшодон бии болоон захиргаанууд тухай» гэжэ нэрлэгдхэн. Хориуул хадаа урдандаа занги, шүүлнэг, засуул, зайхан мэтлн удамаршадтай байхан юм, тарин 1727 ондоо хилин харуулай заа-барин өһөөр, хүүлнэг 1822 ондой устааар захиргаанай хэрэг абуулагдадаг болоон байна. Мүн 1745 ондоо хори бураадуудта хэрэг хүтэлбэрин саарнаан ажаллэй эхилхэн тухай энэ бүлэг соо хэлэгдэнэ.

«Захирха тушаалтай нюуриуд тухай» гэжэ нэрлэгдхэн 5-дах бүлэг соо Шодо Болтирогойхоо эхилээд, Цыдыб Бадмаев хүртээр байхан тайшаанууд ба Олбори Дашевнаа эхилээд, Түбтар Цыдыбиков хүртээр тайшаанай тушаалшад тухай автор бэшлэн байна. Мүн баха Ринчиндоржи Дэмбил мун тайшаанай 1-дхи Николай хаанин бараалхаа «нангин» хэрэгтэ зүүжэ, Николай Николаевич Дэмбилов гэжэ нэртэй боложо бусан тухай хэлэгдэнэ.

Мүн граф Саваа Разуинскийн зууршалаар 1728 ондо алтан туугудта хүртэжэ, хорин 11 эсгэнэрэй хилин харуул хараха сэрхэгшэдэй нэрэ ээргэтэй болоон тухай 6-дах бүлэг соо хонирхон уншахаар.

Хорин 11 эсгэнэрэй түлөөлгшэдэй Бадан Тураахитай үдэридалса доро Москва зорихо, 1-дхи Петр хаане бараалхан тухай, Байгалхаа эхилээд, Монголой хилэ хүртээрхи газар хоришуулай ээлжэ хуука болоон тухай мүн Россияа нүүжэ эрхэн ородуудта 105.000 десятка болохо Энги-

дэйн элдин үрэлхэтэ газар тахалжа үгөөд, орондон Олон мурэнэй эрьээр газар абаха болоон тухай 7-дох бүлэг соо бэшгэдхэнэ.

«Зан абарин ушар» гэжэ 8-дах бүлэг нэрлэгдхэн. Шажанай, эрдэм номой дэлгэрхэн тухай энэ хонор бэшлэгтэй.

«Аша түрхын байдал тухай» гэжэ нэрлэгдхэн 9-дах бүлэг соо хори бураадуудай үбхэ савшажа, тарха тариха хураан тухай бэшгэдхэн байха юм.

10-дах бүлэгын хадаа «Бэе махабдыг хамгадаха ушар» гэжэ нэрлэгдхэн юм. Энэ элүүрыг хамгаалгын ажал абуулга тухай хэлэгдэнэ. Онсолбол, 1-дхи Александр хаанай элбээр, халуун үбшэ аргалха тарлаханай бурлад зоной дунда хэгдхэн тухай уншанабди.

«16 хаанай ороной тулада амар алба хэдэг байхан тухай» гэжэ XI бүлэг нэрлэгдхэн. Бурладуудай дүүргэдэ байхан олон тоотой уялануудай тоодо В. Юмсунов харгы барилгын, заабарилгын хүдэлмэрин дурдана. Харгы хэтэ, заабарилха хүдэлмэри угаа өхэ гаргаштай байхан ха. XIX зуун жэлдэ энэтүүр байхан олон тоотой ахшалагшад энэ ажал тухай бэшлэн байдаг. Байгалай урда эрьээр, Хамар-Дабзэн дээгүүр гарахан бэрхшээл эхлэй харгын хүдэлмэридэ Сэлэнгын, Хорин бураадууд тусхай даабарлар хүдэлдэг байгаа.

12-дох бүлэг соогоо Агын бураадуудай хоринхидхоо тахархан тухай хэлэгдэнэ. Агада тусхай өөхдөнгөө дүүмэ 1780 ондо байгуулагдхан түүхэтэй.

Тинхэдэ түгсэхэй хуудандаа автор нигэжэ бэшнэ: «Угай энэ туужыг хойто сагуудай арада ханамжа болохо аалам гэжэ бодомжолжо зохиолон болобой».

Энэ статьяга түгсэхэ дээрээ профессор Ц. Б. Цыдендамбаевай бэшлэн үгэнүүдэ дурдхэ дурэн хүрэнэ: «Бурладуудай түүхэтэ үшөөл эхн шатадаа байна гэжэ». Угай бэшгүүдэй олдошогүй хомор, барлагдахан зохиолнуудай олдохоо болонхо ушарнаа энэ гэжээл тохолодо гэжэ эрдэмтэ савшан ханамжалхан байна. Энэнь уламжалал, алишье бураадуудай угай бэшгүүдэ дахин хэлбэлхэ асуудал гарана эрхэ. Энэ асуудал хойшолуулагдангүй шиндэгдхэ бээ гэжэ хангадана.

Л. БАДМАЕВА,
Зүүн Сибирин гүрэнэй советой институтай багша.

Хитадай оньһон үгэнүүд

Энэ Дэлхэй Тэнгэрн хоер дээрэ	Хүршэнэрөө манган жэл
Эгэл үнэгэй юмзэн — Хүн	зобоодог.
...	...
Юмзэнэй хүндэ нэгхине	шэгнэжэ мэдэдэг,
Хүнэй найн мууе	шагнажэ мэдэдэг.
...	...
Хүнэй зан — нюургаа,	Модоной зан — холтоһондоо.
...	...
Табн хүрэхдөө, жэлээ	тоолодог,
Жара хүрэхдөө, харала	тоолодог,
Дала шахахадаа, үдэрөө	тоолодог,
Ная гарахадаа, сагаа	тоолодог,
Ерэ хүрэхдөө зүнтэгдэдэг,	Зуугаа дүүрэхдээ, хүлһөө
буудаг...	буудаг...

САГААН НАРА—МНР-тэ

Президиум болон республикын правительство шэнэ жэлдэ амжалтануудыг туйлахаар хүсэлн амаршалгын хандагшье хүдөөгэй амжалтада эльгэдэг. Ажалшадэй нэгдэлнүүдтэ, госхозуудта баарай сугланууд үнэргэгдэжэ, со-

циалис мурысванэй дүнгүүд гаргагдаад, өрхэ жэлэй хараа турсууд табигдажа, үлэдбэрин түрүүшүүдэ шангууд болон бэлгүүд бархуулагдаад, концентрууд харуулагдаад, арадай зугаа наада-нууд эхилдэгдэдэг. Шэнэ оной

аргануудтай хамта арадай урданай заншланууд үргэжөөр хэрэгжэдэг юм. Жэшээлхэдэ, туурагдхөө амаршалгинууд болон бэлгүүдтэйгээр айлшалаа, эртэ урдын заншалье сахин, уулзаха үедөө, алыгаа өөднэ харуулжа дээ-

гээд, бэе бээ амаршалаа. Эрдэмтэдэй ханамын өһөөр, тон эртэ урдын сагнаа эхитэй энэ заншал уулзагдай гарта буу зобсэг үгэ, тэдэ энхэ тайбан ханаа хүсэлтэй гэжэ харуулдаг байхан юм. Хоомоо энэ заншал найн байхан хүсэлтэй болоо хүнүүдэй бэе бээ хүндэлхын һүдэдэ тэмдэг болоо хэн.

«АЛТАРГАНЫН» БИБЛИОТЕЧКЭ

[Үргэжлэл. Эпикын 4-дүн поэмто].

Тэрэ хүн бурханда зальберна-майнтаа нүүдэ:

— Ламбагай, би үгтэй эдүү, туулар хүн гэлээ. Хайра хүргэж, намда бурхан тэнгэрнээ бүлн буулгажа үгтэ, — гэжэ хүгэдэн байба ха.

«Ягашье хайн юмз дайралдаб. Энэ хүнөөр хара хэрэгзэ бүтээлгээ болоо ха», — гэжэ бодоно.

— Зай, хахаб даа, туһалжа үзэ нэ бээб. Намда дутаа туула, — гэжэ өдэ илдам зөөлнөөр ханддаа, шоо табина оробо.

Үүн удаан үзэл үзэж, аман соогоо гүбэжэ, шэбэнэн хууһаар:

— Үе наһаараа хэлээгүй муу-хай юмз эхэжэ абһан байнаш.

Тэрэ хүн энэ үзэл хараада тодо элээр ороод байна. Тинмэһээ бурхан тэнгэрдэ буруу харуул-жа, хуудал байдалһин муудаа.

Хэрбээ тэнгэри бурханда үргэл үргөө хаа, нүгэл шэбэлһин арл-жа, хайн өдэ жергал эдлэжэ хуу-ха байнаш, — гэбэ.

— Ламбагай, ямар үргэл бай-һынэ хаража, элээжэ хайрлай!

— Эхэжэ эрилтэ байна. Тэрэ-тине дабына гараһини амардан

лаб! Туршада үзээ болобо гүш даа. Энэ-мэз хоер үхибүүдэй

эзлэг бөөрзэ ээлзгүй хэрэгтэй бо-лоно, — гэбэ, нидөө анаша бо-

лом аман соогоо гүбэжэ.

— Ай, бурхан!

— Эндэһээ зүүн урда зүтэ хуу-дал байдалтай нэгэ хүнэй хоер

үхибүүдэй эзлэг бөөрзэ тэрэндэ таарашаар байна, — гэжэ элээд, шоогоо баһа табина.

Танил хүтэрэй үхибүүдэ энэ аман хардаха гүшн хэдлэг мүнөөн хүдөө нутагай хүн хайн

мэдлэж дээрлэж; нэгэ арга ша-далаар тэрэ үхибүүдэй аман бэснэ-абарха болоо гэжэ болоод, ла-мын элээжэ үгэ хууры асар-гүй, зүбшөөгөөшэ болоно. Тэрэ

зайгуул лама ошохо заргы э-мнэн ээлжэ үгөөд, модотэ юу-мэндэ хардажгүй, шэжээтэ юу-мэндэ дуулдангүй, тэрэ хоер үх-и-бүүдэй эзлэг бөөрнөн асаржа

үгээр ээлжэбэ.

Мүнөө гэнэи залан хүн, дасан дугаһаа гараһаар, танил айла-да сэтэ ошоно. Ошоходонь, хоер үхибүүд газаргаа нөөдөжэ байна.

— Зай, үхибүүд, алтан үдэтэй

нэгэ таха ой соогоор гүйжэ яба-на. Тэрэһинэ бариха шадаагүй гээдэбэ. Намтай сүтгөө ошол-дожэ, тэрэһинэ барилсажа үгэ-тэй даа, — гэбэ.

Алтаар үндэһээдэ манай таха-гай хани абажа абаба гү гэжэ ханада, хоер үхибүүд ошолдо-бо. Ой соо ороод, мүнөөн хүн нэгэ-жэ элээбэ:

— Ламын эхлээдэ байһан та-хагай эзлэг бөөрнөн та хоер эдээд, алта мүнөөр нелбоо һэн гүй! — гэжэ хураба.

— Тингэ һэмдэ, — гэжэ хоер үхибүүд мэдэрбэ.

— Тинмэһээ тэрэ зайгуул лама та хоеро хара хэлээ байна. Тэрэ

зара ханада ламын даабернар би та хоерые алаад, эзлэг бөө-рнөн тэрэ хараал шэнгээһэн

ламада абашажа үгээ болобо гэжэбэ. Тингэһинэ та хоеройн-гоо аман бэснэ абаржа, би өөрнө-гөө толгойгоор харюусуулам.

Тинмэ тула эндэһээ үтэр түргэн дээрэбэ! Холын орон нутагта

ошото болобот. Тингэжүй хаа эндэ андидэ байжа шадаагүй. О-

рһодон ошолон тухайлһанай. Би энэ абедтай дамжуулуулам.

Игээд зорһон газартаа зотой, абһан газартаа амбатар айга-рейт. Нэгэ хайн сагай тээрхээдэ,

бидэ хамтараад, тэрэ зара ханаа-та ламада харюу үгээл байлаб-ди, — гэбэ, хоер үхибүүдэй хонгор

шарһаа урин дулаанаар хараад, энэ хоер үхибүүд хаана тэнжэ-түлжэ абахаб даа гэжэ хайрла-на.

Хоер үхибүүд тэрэ абарагшадаа баяр хүргэһэнгүйнэ хуудэ, ал-тан дээрэһэ алта мүнөөр нелбо-жо:

— Үлдээд, даарадаа энэжээр манай аба энэ хоертой сүтгээ аман хоолоо вагжаа хуурааргай-ым. Амиды абаа хаа, үүлээбди, — гэжэ элээд, хоер үхибүүд хор-

мойгоо шуугаад абахабад ха.

Тэрэ хүдөөгэй гэнэи залан хүн үхибүүдэй хойноһоо үнн удаан, нидэжэй хараа далаа орогори-хараад, гээдэбэ. Үхибүүдэйгээ

эзлэг бөөрнөн орондо юмзэй эл-гэ бөөрөөр тэрэ хара ханаата

ламаа мэхэлхэмин ааб гэжэ үнн удаан бодолгоо болон байгараа,

нэгэ ханаа абаша, үдэшэ оройтон болгоод, дасан дуган тээшэ ошо-бо ха.

Лама бандинарай эдэс хоолтой үлөөдэжэ, дугадаһа, аһа үһа до-лоожо абаһан эзлэгү долоон но-

хойн хоернөн бариха алаба. Тэ-дэһэй эзлэг бөөрнүүдэ аман-тахаар ага табар соо хэлэ, зай-гуул ламын урда табихтайгаа

халта:

— Нодэтэ юмзэндэ харагдан-гүй, шэжээтэ юмзэндэ дуулгангүй,

танил ээлжэ дүүргэбэ, — гэбэ.

Зайгуул лама хойн эзлэг бөөрнүүдэ хүндэтэй дээрэ хү-лэзи абажа:

— Танай хэрэгтэй энэжээр дүүрээ. Бурхан тэнгэрини баян-һаа хуртэбэ гээшэ. Игээд, гэр-тээ бусахадтай болохо, — гэжэ

мүнөөн хүндэ хандаба.

Тэрэ хүн лама банди гээшэ-най нимэл хуураа мэхэлхэ бай-ба алтай гэжэ ханаандаа ханаад

гараба.

Тэрэ лама хойнгоо эзлэг бөө-рнүүдэ хубаргуудтаа шануу-лаад, «бурхан тэнгэрдэ зальбер-нама гэжэ дуугараад, ээлжжар-хыба. Тэрэһэй хуульээр табар дээрэ

нелбоод үзэбэ. Алта мүнөөр нелбожо шадаагүй. Хоер-гүрбан

хоной туршада хоолойгоо ха-шан байжа нелбоно. Хуульэй нел-боһорһиньшэ гарахаа болижо,

хоолойгоо һөөлдэжир болоходо, нелбоһоо ханхуулам хуужа, за-нан хараан гээдэбэ.

***

Тэрэһинэ хойшо тэбээр жэл үнэргэбэ. Хоер үхибүүдэй аман зам-даны гаталшагүй үһа мурэн оло

дажын ушарна. Зарим газарнууд-та нарин могойн тулдижа гара-шагүй, нара, нара халхалма бар

гайга дайралдана. Хоер үхибүүд газарай жэмсээр үл залгаад, тай-га тала, хээрэ газарта хонолог

бараад ябана.

Имэ хүндэ хүшэр дабалтануу-дые дабажа, үһа мурэнэй утаһы

һаа, заргы замтай холоһы һаа, хоер үхибүүд андоо нэгэ орон

нутагта оробо.

Ута аян замда абаһандаа, хо-ер үхибүүдэй адарһан тулһан гээ-шэнь аргагүй. Улагүй гуталаар үүр-гэнэ, долоогоно гэхлээжэ, сөрбүү

залагүй самсаар хүйтэ нойтон до-ро абажа ошоно.

«Ямар энэ хэлэндэ орон но-таһан орожо, адарба. тулһа

гээшэбди!» — гэжэ өдөө хара-жа энэжэ, уруугаа хаража ур-жа абаһа ха. «Хойтын хойтодо,

хоерой нэгэндэ зоро шарага мо-гойнууд мөөнөртэй дайралдахал

байжа», — гэжэ хоер үхибүүд өшэ-дмтөө орон нутагай хилэ дээрэ

ниодаргаа зангиджа, занн саашалбад.

***

Тэрэ үхибүүдэй тинмэ тэнжэ теоржэ абаһандаа, заргы дээрэ

нэгэ обогорзон гэрһээ бур-бур гээдэжэ шэнгээһэн утаан гаржа

байба. Эндэ хэн юм хууа юм

ааб гэжэ үүдмөн татажа, үрхы-ень ээлжэ орон гээдэһэн, үбгэн

хамган хоер хууба. Энэ хоерой

үгүшэрһэн гэхлээжэ элээжгүй.

Үһинөөн бууралтаһаа үнэргөөд,

гуулин шара болоһон, нидэһинэ

дээрэ эубил нидөө хушантай, —

нимэ үбгэжөөлүүд энэ хоер хү-

бүүе угтан тодон:

— Хэнэй үхибүүд, эдэ гээшэбтэ!

— гэжэ хуран байһа ха.

***

Тэрэ хоер үхибүүд орон но-таһан ородожо, зоболон тулһан

тухайгаа дууһан элээжэ үгэ-бэ.

— Ай, бурхан тэнгэри хара!

Энэ хоер нимэлхэн наһандаа хэндэ муу хээ гээбэ. Бурханай шаби, лама гэгээн байһаад, нимэ муу-хай хара хэрэг хээ, ээлжгүй үх-и-бүүдэ зобохо, тулажа ушар байдаг юм гүй! Газар шагнаг,

гахай дуула! Эндэ гэжэ хэлэһэн, — гэбэ, хуушмнын хоер үхибүүдэ

халуун сай ахалжа бариха зуураа:

— Ай, бээрһадни, ута аянда

ябажа үлдөөд, даарадаһа абаат. Сай уужа, халуу орогты, — гэбэ.

Хоер үхибүүд сайлажа тинмэгээ, нутагай зам заншал тухай мэдэ-жэ абаһа ха.

Тэрэ хоерой гараха дээрэһэ:

— Имэ тинмээ абаһадаа ма-найхаар орон гаран байгаарайт.

Даарахадтай дахаса дулаан гэр байха. Үлдэхэдтай эдэс хоол байха, — гэжэ үбгэ хамган хоер

захин байбад.

— Хайн даа! — гэбэ, хоер үхибүүд үбгэ хамган хоерой алын дээрэһэ алта мүнөөр нелбоод гара-

хэбэ. Энэнай ойн суурян ха-даа! — гэжэ ахан дуугарба.

— Тинг тархи хүлөө эсээжэ гэ-дэг юм. Энэнай ойн суурян хадаа! — гэжэ тэднэһы баһа ха-даа! — гэжэ ахан дуугарба.

— Яба, эзлэгү аман дуугарна ха! — гэбэ, ахан дуугарба, баһа

тон адлаар хажажа саанан дуу-гарба.

— Тэндэ хэн бэй Ерэл даа наа-шаа! — гэжэ дүү үхибүүнэнь су-халтайгаар дуугархадэ: — Тэндэ

хэн бэй Ерэл даа наашаа! — гэжэ сухалтай хоолойгоор жэмсэтэ мо-доной оройһоо эб элээр сонос-тобо.

Хоер үхибүүдэй гүлдэжэ ошоод, модоной оройдо харахадань, гоо

хайхан нэгэ шубуун хууна. Ахан хаража байжа, байжа:

— Энэ тэнгэ тугаарһаа нааша дуугаржа хууба алтай, шолмо! — гэбэ. Тэрэ шубуун доошоо хара-жа хуугаад:

— Энэ тэнгэ тугаарһаа нааша дуугаржа хууба, алтай, шолмо! — гэжэ аб адлаар хүнэй хэлээр хэ-лэбэ.

— ha-ha... — гэжэ ахан дээрэ-һээ абажа, ташаганаса энэжэр-хыбэ. Тэрэ шубуун баһа хажажа

ташаганаса энэбэ.

Зарим орон нутагүүдта шубуу шонгорһыншэ хүнэй хэлээр хэ-лэбэжэ юм байна гэжэ гайхалдан

абаһаар «Эхэнэр гээшэһини энэ шубуу шонгор, арага үнэгэн бай-ба!» — гэжэ ахан дүүгээ наада

барин абаба. Тингэһинэ хаанай хоер басагадай бээс нюужа бай-гоод, тэднэһинэ наада барин энэл-дэһинэ дуулдана.

Тэрэ хоер үхибүүд эхэнэрһыншэ шубуунайшэ энэлдэһынэ ойлго-жо аман гээдэбэ.

***

Хойто үгөөгүүрын хонгор ша-ра наран гаража, сээрлэг саад бүри гогсор харагдана. Хоер хү-

бүүдэй тэндэ сэнгэжэ абаһадань, хаанай хоер басагад ааралгүйх-нөөр тэднэй хажуугаар үнэргэ-лээдэ хилан гэжэ хараад, «сохо-

доо согтойхон үхибүүд лэ» гэжэ өшэбэ дундаа дээрлээд саа-шална.

Энэ хоер басагадай нэгнэһини шара торгоор хубсаһан, нүгөө-дэнь саб сагаан торгон хубса-

һагай байба. Тэднэй турга түр-гэнөөр гээшээлээ, сагаан тор-гон хубсаһанинь һалын татан,

сэйбалзан хилдэнэ. Шара торгон хубсаһанинь һалын татан, эрбээ-зэй шэнгэ хилдэнэ.

Үнэргэһэн хүн үнэгэн, шанде-ган гү, али эхэнэр гү гэжэ бу-лалдаһамнай лаб энэ үзэхлээ-тэ гоо хайхан хоер басагад бай-гаа ха гэжэ дааһажа абаба.

Хоер үхибүүд энэ үедэ зрын

хэмдэ хүржэ абаһан хадаа, хоо-

лойгоо татаж, хайшаан гээдэ-бэ.

Хаанай басагадай сээрлэг саад

соогоо сэнгэжэ абаһада, эндэ

тэндэ алта мүнүн нелбоһон хэ-

— Үгы даа! Бидэ хоерые мэх-лээ үнэгэн мэхэлжэ байна бээшэ гүй! Хүн зоной дунда элгэ нэгдэн болоодүдөө болно даа, — гэжэ

ахан дуугарба.

— Үгы, бишнэ басагад ябанэ гү гэжэ юмдэ ханаа һинибби! — гэжэ дүү үхибүүнэй дуугархадэ,

саанананан эхэнэрүүдэй энэл-дэһэн шэнгэ болоно.

— Үгы, энэнай лаб лэ эхэнэр-нүүд! — гэбэ, дүү үхибүүнэнь урда ороод, энэлдэһэй гараһан абһан

тээшэ ябана. Тингэжэ абаһаар, зог татан байжа, «Хаанабтай!» — гэжэ аалханаар ооглобо.

— Хаанабтай! — гэжэ баһа саан-һаа абһан соностоно.

— Эндэбди, та хаанабтай!

— Эндэбди, та хаанабтай! — гэ-һэн абһан соностоно. Хоер хү-

бүүн энэжүүр тэрэжүүр бээр-жэ, эсээхэ тулхадэа байрадаа ер-нэ.

— Тэнг тархи хүлөө эсээжэ гэ-

тэнэ. Энэ шадернай алта мүнөөр нелбоото амтан үзэгдөө дуулда-гүй юм һэн гэжэ хаанай хоер

басагад гайхан байжа, алта мүн-гэн нелбоото суглуулжа абаба.

Тэрэһинэ хойшо хаанай баса-гад намаа набша соогоор бээс

нюужа абаад, энэ хоер үхибүүдэй хойноһоо дахана, гэгэһэ. Нэгэ хоер басагадай харан гээдэһэ,

нэгэ үхибүүнэнь алтаар, нүгөө-дэ үхибүүнэнь мүнөөр нелбожо хууба.

— Зэ даа, энэ хоернай нимэ шадалтай үхибүүд байба ха юм! — гэжэ нэгэ басаганинь хэлэбэ.

— Нодэһинэ галтайхан, юмз ядахагүй үхибүүд ха, — гэжэ нүгөө-дэ басаганинь дуугарба.

— Ай даа! Бидэнэр алта мүн-гөөр нелбожо шадалтай байхаа

загаабди, — гэжэ хаанай басагад тэрэ хоер үхибүүдэ атаархана. Тэ-рэ нюуһынэ хайшан гэжэ мэдэ-жэ абаһамнай гэжэ һүни үдэргүй

бодолгодо хатана.

Нэгэ үдэшэ хоер үхибүүдэй сээрлэг соо сэнгэжэ абаһада мо-доной узуурта угалзала гооһон

торгон дэбисхэр дээрэ алтан домбо, мүнүн домбо байба. Ха-жуудань алтан хундага, мүнүн хундага байба. Тэрэһэй дэргэдэ

эдэб зүһэнэй жэмсэ, эдэс хоол атайханаар табатай.

«Энэ ордон соо хуудаг залуу-шуул эндэ ержэ сэнгэжэ байба алтай! Харагдангүй, эдэдэһинэ

ерээдүдэ эндэһээ зайлаха бай-на», — гэбэ, хоер үхибүүд абахаар

даб гэхлээрээ, угалзатай торгон дэбисхэр дээрэ тэбээрхэн үйһэ

обогоржорно. Тэрэһинэ абажа, задалаад, үзэхэдэнь, хундагаһан

хундэ ундан бэлэн, үлдэһэн хүн-дэ эдэһэн бэлэн, хайн сэдэхлээтэй

һаа амсар, муу сэдэхлээтэй һаа тонилгоһа гэхэн бээжэ байба.

— Үлдэһэн хадаа эдэ, ундар-хаһан хадаа уу! Иймэ гоо сээр-лэг саад соо хорото сэдэхлээтэй

хүнүүд байха өһөгүй, хоншорине-гэй сэдэхлээтэй байжа магад! — гэжэ баартайгаар ахан дууга-раа:

— Дүрөө утаһы һаа, гэгэ-һэ-тулаагүй, дүү хайншы һаа, ахадаа хүрэхгүй юм. Бишнэ аха

хүн урид хүртэжэ орхинууб! — гэбэ, эрхлэгэ хойто хонхосор соохи

архи амталжа үзөөд: — Өһөтэй ам-тата ундан байнал! Энэһинэ аюул

байхагүй, хүртэжорхил! — гэбэ, ал-тан домбоһоо дүүдэ аягална.

Мүнүн домбоһоо өөртөө аяга-лаа:

— Эдэ хоолдо эзэн гэжэ байдаг юм, эзэнэй үгыһы һаа,

жэмсэхээ гараһан ундан эдөнө,

жэмсэтэ модондо дугархага үр-гэл! — гэжэ хоер үхибүүд хунда-гай

архия намаа набша тээшэ сөсөбэ. Тэндэ бээс нюужа хэ-б-тэһэн хаанай хоер басагадай тор-гон

самса дээрэһэ хура бороо шэнгээр шэдэрбэ.

Эдэ хоер үхибүүд бидэнэрэй эн-дэ бээс нюужа хэбтэһынэ мэдэ-жэрхөөд, гасаалжа байна гү гэ-жэ ханаһынэ, нойтон хубсаһаар

гарахаа арай гайхажэ, хэбтэһэн зыгаараа хэбтэбэ.

Аха дүү хоер алтан хундага-нууды андалдан, мүнүн хунда-ганууды мургэлдүүһэн байжа

ууна. Жэмсэтэ хайхан эдэс хоол-һоон хүртэнэ. Аман халамтай бо-ложо, арбан хүнөөр тэнгэй төө-рэлдэнэ. Тингэжэ һууга зуураа,

тахягай элэг бөөр эдлэхлээһэн хойшо алта мүнөөр нелбодог

болоһон тулайгаа хөөрлэһэнэ.

<

«Энэ манай түүхын мурнууд»

хурагдай амаралтын үдэрнүүдтэ Улаан-Удэд зоншалта болоһон «Музей болон хүүгэд гэхэн долоон хоног үнгэргэгдөө. Тэрэ табдахи жэлэ үнгэргэгдэжэ байна. Эдир туристнуудай республикэнсэ станци тэрэниие эмхидхэдэг.

Бадаргалтын хүдэлмэри шуналтангаар ябуулдаг, хургуулиин музейнүүдэй экскурсоводууд манай республикын элдэб нутагуудһаа — Зэдэһээ, Халгандаа, Зохолонһаа, Хойто-Байгалһаа, Хурамханһаа, Яруунһаа хурагдай сугларса. Долоон хоногтой программа һонирхолтой байгаа. Тэдэ гэдэг, «түгээрэе дахьад» үнгэргэлгэ, хургуулиин музейнүүдээр, город соогуур экскурсар ябалга гэхэ мэтэ. Хүдэлмэрийн хоёрдох үдэртэ политгэгээрэлэй байсан соо нэучно-практическа конференци үнгэргэгдөө.

Буряадай түүхын музейн секторые дайгша Т. С. Спасова хургуулиин музейнүүдэй хүдэлмэри тухай хөөржэ үгөө. Манай республика дотор зуугаад хургуулиин музей бии гэхэ тэрэ хэлэбэ. Гэхэ зуура, олонхи музей гүйсэд һайгаар хүдэлнэгүй, заримашуулинь мартогдашанхай. Хургуулиин музей хэндэ хэрэгтэйб гэжэ асуужа магад. Хургуулиин музейтэй байбал, хэсхэлүүдһээ гадуур хурагдай хумүүжүүлгын хүдэлмэри эмхидхэхэдэ, түрэл хизаартаа дурлажа хурагдае, зохоохы ажалай талаар бэлгэ шадабариины хүтөөхэдэ туһалха бшуу. Заримдаа хургуулиин музейнүүд ямар зорилготойгоор эмхидхэгдэнб гэжэ мартдагыше ушарнууд дайралдадаг.

хурагдай өөһэдынгөө хургуулиин музейнүүдэй хүдэлмэри тухай хөөржэ үгөө. Зэдын районийн Дэрэстэй хургуулида 1984 онһоо музей хүдэлнэ.

Тэрэ тосхоной, хургуулиин түүхэ, этнографи, ленинскэ комнато гэхэн гурбан таһагтай. Үшөөтэй дунда хургуулида анхарал татамлар музей бии юм. Тэндэ Доржи Банзаровай ажэбайдал болон өжал ябуулга тухай материалнууд суглуулагдэнхэй. Тээдһе үшөөтэй Буряадай түрүүшын эрдэмтын тоонто нутаг болоно, Северобайгалска 2-дохи хургуулида Николай Островскиин нэрэмжэтэ музей хүдэлдэг. Тэндэ Н. Островскиин, наяд онуудай корчагинец Н. Лимонровай ажэбайдал болон өжал ябуулга хэрүүлһан документнууд дэлгэгдэнхэй. Хурагдай тэдэниие таниха хүнүүдтэй, бэшэг бэшэлсэдэг. Наушкын хургуулида тэмэчинин, ОКПП-гай түүхэ хэрүүлэгдэнхэй.

Зэдын районийн Гэгээтэй хургуулиин басагад Аюна Раднаева, Маша Намсареева гэлшэдэй би хөөрлөөб. хургуулиин музейдэ Буряадай XIX зуун жэлэй литература болон искусство, хизаар ороноо шэнжэлгэ, байгали хамгаалга гэхэн бээ дэһон гурбан томо таршг бии гэжэ тэдэ намда хөөржэ үгэбэ. Аюна Маша хоер литература болон искусствын таһагта хүдэлнэ. Тэбан хүнһөө бүридһэн музейн совет өжал хүтэлбэрилдэг. Эндэ хүдэлхэдэ тон һонирхолтой, Юб гэхэдэ, хууша монголоор бэшһэн гар бэшгүүдтэй, бусад бэшлэгнүүдтэй тэдэ хүдэлхэ багтай болодог. Тимһэнэ хургуулиин музейн олоной анхарал татадаг байһаниин гайхалгүй. хурагдай Монголһоо, Хитарһаа өрлөн айлшадые, театруудай артистнуудые угтан абадаг. Тэдэ баһал өөрын түбэг бэрхэшэлнүүдтэй ушардаг. хурагдай суглуулһан бүхэ экспонатууд удаан сэг соо нэ-

Конференциин үедэ: делегат А. Васильев үгэ хэлэбэ.

гэл комнато соо хадагалалтай байгаа. Байгша ондол тэдэ нэртэ гэр үгэһэн байна. хурагдай ерээдүй түсэб нилээд һонирхолтой.

Бүхэ хургуулиин музейнүүдэй багахан телмэй эзэлдэг, экспонатуудые һайгаар дэлгээн табижа аргагүй байһаниин гомдолтой. Тэдэ хүнүүдтэ харуулхын аргагүй, тоонһондоо дарагдажа хэбтэдэг. Шунал обьястай хурагдай хараалһан зорилгоо бэелүүлхэ байха гэжэ найдаха дурсмнай хүрэнэ.

И. ДЮКОЗ, музейнүүдэй нэгдэлэй редакцинон-хэблэлэй таһагые даагша.

КРОССВОРД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 7. Духовный музыкальный инструмент. 8. Обслуга крепостной артиллерии на Руси. 10. Микерал, окис кремнезема. 11. Порт на севере Красноярского края. 12. Один из героев романа К. А. Тренева «Любовь Яровая». 15. Упрек. 17. Массовое колесо на валу двигателя. 18. Курс судна относительно ветра. 19. Пресобращение, превращение. 22. Одно из пяти внешних чувств. 23. Порода служебных собак. 24. Государство в Азии. 27. Высоковулканизированный каучук, используемый в радиоэлектротехнике. 28. Холодное оружие у народов Ближнего Востока. 29. Гравировальный инструмент. 31. Письменное свидетельство, удостоверение. 32. Шэблон.

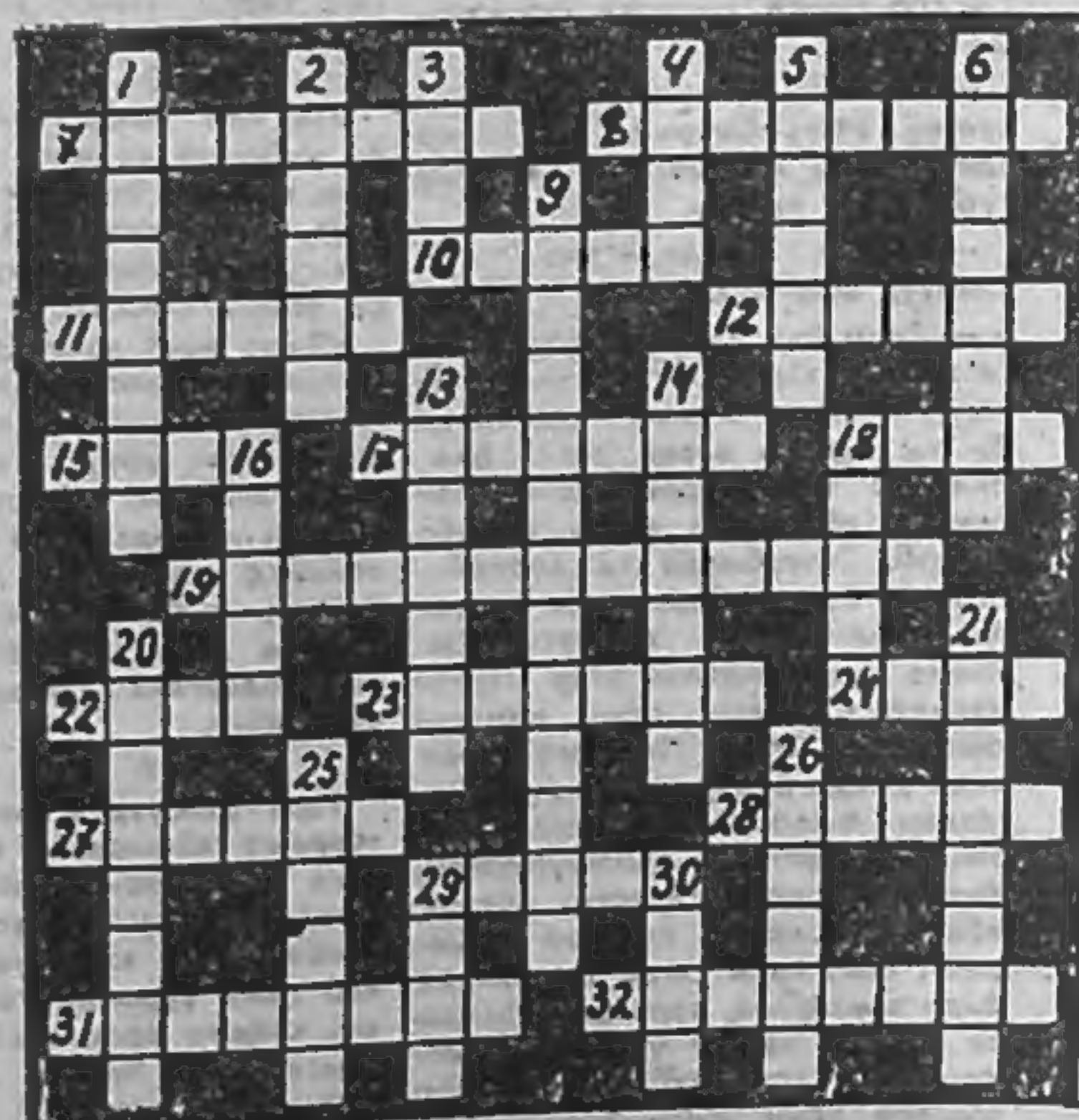
ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Тонкий ломтик хлеба с маслом, вареньем и т. п. 2. Серия советских космических кораблей. 3. Добрый молодец, герой в фольклоре южных славян. 4. Балаганый шут, скоморох. 5. Жаростойкий сплав. 6. Пушной зверек, кролик. 9. Наука, изучающая ископаемые ресурсы.

13. Певца Большого театра, народная артистка СССР. 14. Раздел стиховедения. 16. Русский живописец, писатель, живший в Индии. 18. Остров и государство в Карибском море. 20. Человек или животное, лишённое пигментации. 21. Совокупность основных, наиболее устойчивых психических свойств человека, проявляющихся в его поведении. 25. Приток Печоры. 26. Группа стихов, объединённых каким-либо формальным признаком, повторяющимся периодически. 29. Озеро в Новосибирской области. 30. Река в Подмосквье.

ЯНВАРИИ 19-ДЭ ТОЛИЛОГДОН КРОССВОРДЫН ХАРИУНУУД

ПО ГОРИЗОНТАЛИ: 3. Лебедка. 6. Кабриолет. 8. Ибикон. 10. Нейлон. 12. Юган. 15. Рындик. 16. Африка. 17. «Оскар». 18. Удокан. 19. Вакула. 20. Астра. 23. Циклоп. 25. Эталон. 26. Ризосфера. 27. Марника.

ПО ВЕРТИКАЛИ: 1. Платен. 2. Шарден. 4. Байрон. 5. Дорога. 6. Кондуктор. 7. Терракота. 9. «Барсуки». 11. Опахало. 12. Юнона. 13. Гатат. 14. Нарва. 21. Стокер. 22. Рефрен. 24. «Письмо». 25. Эрдан.

Золтой үхибүүд

ҺҮҮЛЭЙ хоер жэлэй туршада түймэрэй талаар тоосоонуудые хэһэн томо ботинуудай хуудһануудые ирэхэ зуура, «үрхэмийн хадхад обана. Хүүгэдэй наһа бараһан тухай хэлэгдһэн хуудһануудые уншахада, бүришые хүшэр хүндэ. Оройдоол 1989 оной туршада 10 хүбүүд, басагад хоороо, хажуудань амар нэгэ эрид шууд, зоримгой хүнэй байгаа һөөн, тэдэ өбөргөдхэ һэн. Зүгөөр түймэрэй гержа байхада, юушые хэжэ шадахагүй, тулюур туйган ношо хүнүүд дайралдадаг байна.

Республикын түймэр сарадаг таһагтай начальнигай орлогшо Сергей Алексеевич Максимов Д. Банзаровай нэрэмжэтэ БПИ-гай физико-математическай факультетэй студентнуудай урда имател хүнэй нимэрхүү түхэл шэнжэ тухай тогтоо. Республикын түймэр саралгын таһагта хореод жэлэй туршада хүдэлхэдөө, тэрэ элдэб аюулай ушарһан, гал дүлэн сооһоо хүнүүдыше абарһан байха. Сергей Алексеевич институтай хоёрдох курсын студентка Марина Михайловагай баатаршалга тухай хөөрхэ зуураа, мнэгжэ тэмдэглэе: Марина болон тэрэнэй эхэ Людмила Петровнагай абадһаа өлөтөйл баатаршалга гэжэ нэрлэхэ хэрэгтэй.

«Боевая үйлсөөр оршоһон 14-дхи «А» гэртэ түймэрэй гараһан тухай мэдээсэл 3-дхи СВПУ-гай диспетчерскэ пунктда оробо. Эгсэ таба ми-

нутын үнгэрһэн хойно Михаил Середниковэй хүтэлбэри доро түймэр сарагдай утаһанай гержа байһан квартирын подвезд руу оробо. Үнэхөөрөөшөө подвезд соо амилхын аргагүй утаа унлартай байба. Табадахы дэбхарта бүришые өгээрһын амилхын аргагүй хүндэ болошобо. Тэндэ ажһуудай хүнүүдэй ами найнда аюул тохөөлдожо магад. Тэдэниие квартирануудһаань гаргахын тула автогэшхүүр хэрэглэгдэе.

Түймэр унтаралһанай, һүүлээр нимэ бейдал элирбэ: гурба хахадтай Ильшова Александров дүү басаган Ирэтээ (тэрэнь жэл хахадтай болонхой байгаа) хамта үлһэн байба. Хүбүүхэн репродукторһаа абтаһан штепель 220 вольттой розеткэ руу хэбэ. Тэрэнь зайн галда тэсжэ ядаад, хайлажа эхилбэ. Хайлаһан түмэрһөө сесарһан ошонһоо боложо, шторонууд ковер шатажа эхилбэ.

Квартира соогоо утаа унларай гутахадань, Марина гайхад абаба. Гэр соохы бүхы юумээс хараад, һүүлдэнь гажашаа гарба. Хүршэ квартирын үүдэнэй ваһнараар утаан баалжа байба. Хүршэнэрэйнмэй хүүгэд гэртэ үлэнхэй, тэдэл түймэр табла бэшэ тээшэ гү! Марина үүдэндэ дүтэлэн ошоод шагнаархаба. Сөөнаһаань үхибүүнэй бархирха, ханяаха абган дуулдаба. Эхэнь хүүгэдэе орхинһон байгаа гэжэ абаһаар тэрэ ойлгобо. Түймэр тухай хүршэнэртөө

дуулгаба. Тингээд эхэдэе туһалалжа хүргэхыень хандэба.

Эхэ басаган хоер үүдэ нээгээд туршаба. Энэһэнһэнь үрз гэрэбагүй. Нэгэ хүршэнь хүхөөр үүдэ эбдэбэ. Урдһаань утаан баалса гарба. Марина эхэтээ хамта комнатууд руу тэмтэрэн орожо, нулаксаар ханяаха абла дуулаба. Людмила Петровна эгээн түрүүлэн Ирын шэрээ олоод, басагые самсаһаань татажа гаргаба. Һүүлээрнь Марина ханын хажууда байһан Ильшовой олобо. Түймэр унтаралһан хойнонь хоер үхибүүдэй эхэ һанаа өмөрхөн гэртээ бусаба.

Хэрбээ Маринин эжиттээ 5-7 минута гэгдээ һээн, үхибүүд абарагдахагүй байгаа гэжэ дүршэлтэй түймэр сарагдай хэлэ һэн. Марина Михайлова болон тэрэнэй эхын һонор байһанай ашаар амиды мэндэ үлөөбди гэжэ абарагдаһон үхибүүд өхөнүүд болоходоо ойлгоно бээ гэжэ хэлэхэ байнабди.

Улаан-Удын хотын Октябрьска районно ВДПО-гой советэй түрүүлэгшэ Л. А. Филиппова болон С. А. Максимов гэгшэд Мариные халуунаа амаршалаад, тэрэндэ Хүндэлэй грамота, мунган шан барюулаа. Людмила Петровна Михайлова баһал нимэ шанда хүртэһэн байна.

Олег МЕРКУЛОВ, республикын МВД-гай ОПО-гой хүдэлмэрилэжэ.

МАНАЙ АДРЕС, ТЕЛЕФОНУУД:

670000, г. Улаан-Удэ, ул. Каландаровская — 2-40-57, корректор даришвили, 23. Телефоны: зам. редактора — 2-34-06, секретариата — 2-34-41, отделов: идеологический — 2-43-23, социально-экономических проблем — 2-43-23, писем и образования

Газета отпечатана в республиканской типографии Государственного комитета Бурятской АССР по делам издательства полиграфии и книжной торговли, г. Улаан-Удэ, ул. Ленина, 35. Н-03324.

Редактор Александр ДРУЖИНИН.